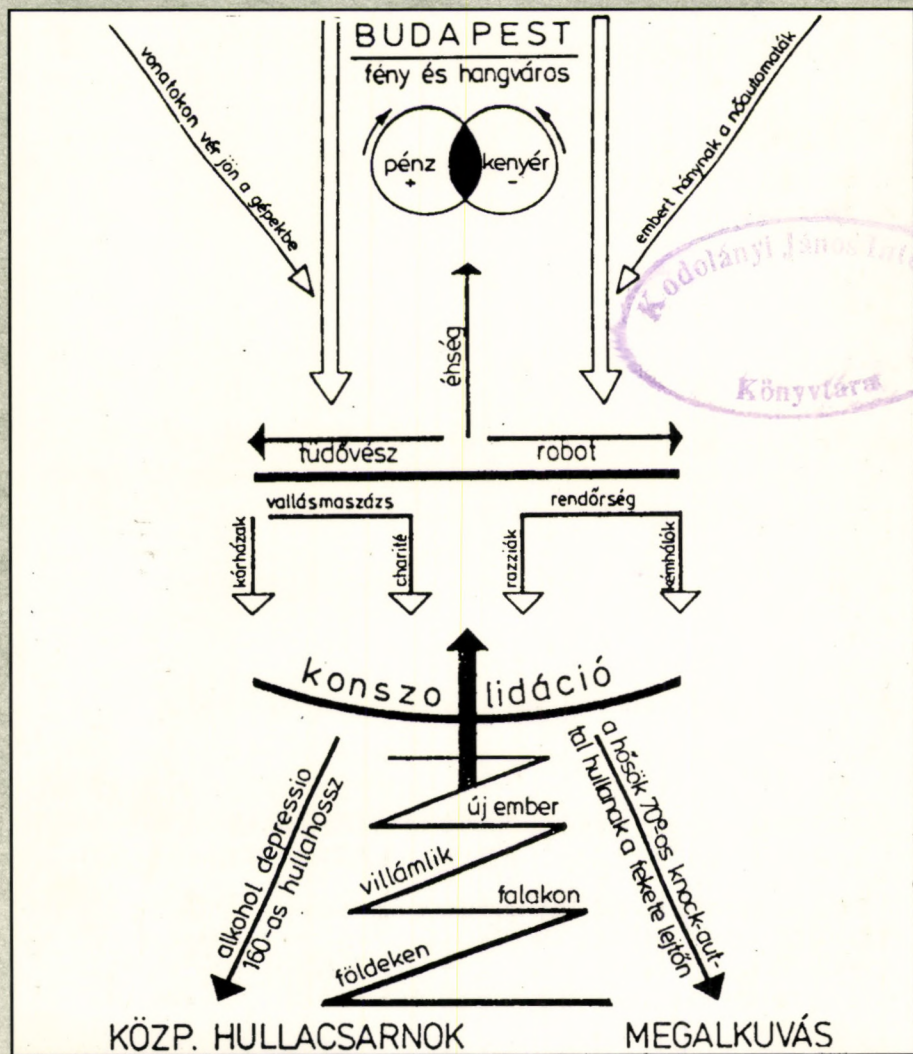

MAGYAR SZEMLE

HERCZEGH GÉZA: UTAZÁS EURÓPÁBAN – ÚT EURÓPÁBA;
 JOBBÁGYI GÁBOR DUDÁS JÓZSEF ÉS SZABÓ JÁNOS PERÉ-
 RŐL II.; DÁVID ZOLTÁN NÉPESEDÉSI KÖRKÉPE III.; SAAD
 JÓZSEF: KÖRÖSY JÓZSEF PÁLYAKÉPE; SNEÉ PÉTER A 26.
 MAGYAR FILMSZEMLÉRŐL; RÉSZLET TAMKÓ SIRATÓ KÁ-
 ROLY KIADATLAN EMLÉKIRATAIBÓL: PLANIZMUS ÉS GLO-
 GOIZMUS; PETHÓ TIBOR A MEXIKÓI CSÓD TANULSÁGAIRÓL

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY
VALAMINT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY TÁMOGATJA.

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága:

ANTALL GYÖRGY ANDRÁS, DR. BALOGH JÁNOS, BOD PÉTER ÁKOS,
CZAKÓ GÁBOR, GRANASZTÓI GYÖRGY (elnök), JESZENSZKY
GÉZA, KODOLÁNYI GYULA, MAGYAR PÉTER, SZABADOS GYÖRGY

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: BORBÁNDI GYULA, CZAKÓ GÁBOR
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS,
MOLNÁR GUSZTÁV, SZABADOS GYÖRGY, SZŐCS GÉZA,
DR. VARGA CSABA

Szerkesztőség: BANGA FERENC, IZINGER ANNA,
LOVAS LAJOS, MAGYAR BERTALAN, VÁCZI GÁBOR
Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM IV. 3. SZÁM	BUDAPEST	1995. MÁRCIUS
HERCZEGH GÉZA	UTAZÁS EURÓPÁBAN – ÚT EURÓPÁBA	227
JOBBÁGYI GÁBOR	REJTÉLYEK PERE II. (DUDÁS JÓZSEF ÉS SZABÓ JÁNOS ELÍTÉLTETÉSE)	235
HORVAI ÁRPÁD	EGY MÁJUS ELSEJE, AMIRŐL NEM BESZÉLÜNK	252
SIPOS LAJOS	TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY GLOGOISTA MANIFESZTUMA	258
TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY	A SÍK KÖLTÉSZET: A PLANIZMUS KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON	260
BOTOS MÁTÉ	AZ ÉLETÜNK ÉRTELME (FAZIL ISZKANDER MŰVEIRŐL)	278
SAÁD JÓZSEF	KÖRÖSY JÓZSEF (PÁLYAKÉP ÉS SIKERTÖRTÉNET)	287
DÁVID ZOLTÁN	ORSZÁGJÁRÁS III. (NÉPESEDÉSI HELYZETKÉP)	305
SNEÉ PÉTER	A 26. MAGYAR FILMSZEMLE MÉRLEGE	318
PETHŐ TIBOR	A TEQUILA-EFFEKTUS	326

SZÁMUNK SZERZŐI

BOTOS MÁTÉ (1968, Budapest): történész-régész. 1990/91-ben történelmi tanulmányokat végez a genfi egyetemen. 1992-ben diplomát szerez az ELTE-n. Jelenleg tudományos ösztöndíjas. Kutatási területe a XIX. századi francia keresztényszocializmus.

DÁVID ZOLTÁN (1923, Budapest): statisztikus, demográfus. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerez jogi diplomát. A KSH levéltárának igazgatójaként megy nyugdíjba. Publikációi a XVII. század népesedésével és mezőgazdaságával, a környező országok magyarságának demográfiai kérdéseivel foglalkoznak.

HERCZEGH GÉZA (1928, Nagykapos): nemzetközi jogász. 1951-1967 között az Állam és Jogtudományi Intézet munkatársa. 1968-1990 között a Pécsi Tudományegyetem Jogi Karának tanára. 1990-ben alkotmánybíróvá, 1993-ban a Hágai Nemzetközi Bíróság tagjává választották. Az MTA tagja.

HORVAI ÁRPÁD (1933, Budapest): mérnök-közgazdász kutató. A Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karán végzett. Főként tudományos kutatóként dolgozott a MAHART-ban és a Közlekedéstudományi Intézetben. Kb 120-150 közlekedéstudományi tartalmú szakcikket publikált.

JOBBÁGYI GÁBOR (1947, Budapest): jogász, az állam- és jogtudományok kandidátusa. 1982 óta a Miskolci Egyetem polgári jogi tanszékének oktatója; 1987-től docens. A Pacem in Utero Magzatvédő Egyesület társelnöke, számos tanulmánya, írása jelent meg a magzatvédelemről.

PETHŐ TIBOR (1918, Budapest): az édesapja, PETHŐ SÁNDOR által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemléírója. A Ludovika Akadémia és a Közgazdaságtudományi Egyetem elvégzése után frontszolgálatot teljesített, majd 1945-től különböző újságoknál dolgozott. 1973-1983-ig, majd 1991-1992-ig a *Magyar Nemzet* főszerkesztője volt.

SAÁD JÓZSEF (1945, Bergen-Belsen): szociológus, az ELTE Szociológiai Intézetének oktatója, a régi Magyar Szemle repertórium összeállítója. Számos folyóiratban jelentek meg tanulmányai.

SIPOS LAJOS (1939, Kassa): irodalomtörténész, kandidátus, az ELTE docense. Kutatási területe a XX. század magyar irodalma, a Nyugat-nemzedékek költészete és a határokon túli magyar irodalom.

SNEÉ PÉTER (1953, Budapest): az ELTE Bölcsészkarán végzett magyar-népművelés szakon. Szellemi szabadfoglalkozású. Rendszeresen jelennek meg publikációi a *Kortárs*, a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban.

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY (1905 Újvidék–1980): költő, műfordító, író. 1976-ban József Attila díjat kapott.

E SZÁMUNK ILLUSZTRÁCIÓI Tamkó Sirató Károly: *A sík költészet: a planizmus kialakulása Magyarországon* és Sneé Péter: *A 26. Magyar Filmszemle mérlege* c. cikkeit kísérik.

UTAZÁS EURÓPÁBAN – ÚT EURÓPÁBA

1966 áprilisában — miért is tagadnám? — halálos izgalomban lestem azokat a végtelennek tűnő másodperceket, amíg a vonat Hegyeshalomnál átgördült a határon. Nem fognak-e, minden érvényes útiokmány dacára, az utolsó pillanatban mégis leszállítani a vonatról, nem fogják-e magát a vonatot, a kiadott menetrendtől eltérően, visszairányítani Győrbe? Egyikre sem került sor, a több száz utassal együtt rövidesen Ausztriában jártam.

37 éves voltam, nős, két gyermek atyja, tudományos fokozattal is rendelkeztem már, amikor életemben először jártam azon a Nyugaton, amelytől erőszakosan elszakítottak és amelytől végleg el akartak zárni. A „vasfüggöny” a vonat mindkét oldalán szemmel látható volt: a végtelennek tűnő drótkerítés, előtte a gondosan felgebrelyezett földszáv, az egymástól szabályos távolságra elhelyezett magaslesek és bennük a géppisztolyos őrök.

Odaát viszont jóval több hasonlóságot fedeztem fel Magyarországgal, mint amennyi különbséget. Nem tagadom, a házak gondozottabbak voltak és a kirakatok is jóval gazdagabbak, de Ausztria mégsem más, idegen világot jelentett számomra, hanem a „szomszédot”, a „sógort”, akivel ha egyszer beszédbe elegyedünk, jól megértjük egymást. Még ugyanabban az évben háromhetes ösztöndíjjal Párizsba is eljutottam. Az sem tűnt idegenebbnek, mint Bécs, mert annak idején gimnáziumi tantermünk falán a jáki vagy a nyírbátori templom képei helyett francia katedrálisok poszterei lógtak és VILLONnak a *Ballade des pendus*-jét hamarabb tanultam meg, mint BALASSI BÁLINT *Katonaénekét*.

MINDEZ NAGYON DICSEKVŐEN HANGZIK, sőt tán hengegésnek hat, pedig igazán nem az én érdemem volt. A gödöllői francia gimnázium padjaiban ülve egyikünk sem kételkedett abban, hogy Európához tartozunk, hanem ezt olyan magától értetődő tényként vettük tudomásul, mint ami nem is lehet másként. Francia tanáraink is arra a következtetésre jutottak, hogy jó és rossz tulajdonságainkkal együtt felettébb hasonlítunk a francia nebulókhöz, tehát ugyanolyan módszerekkel kell nevelni minket, mint amilyeneket odahaza alkalmaztak, mi pedig örömmel ragadtunk meg minden alkalmat és lehetőséget, hogy az iskolai rendtartás által korlátozott szabadságunkat tágítsuk. Körülöttünk dúlt a háború és rengett a

föld, de mindez nem változtatott azon a meggyőződésünkön, hogy Magyarország Európában van, magyarokká itt, a kontinens szívében lettünk és csakis itt maradhatunk azok.

EZ A TUDAT TOVÁBB ERŐSÖDÖTT BENNEM egyetemi éveim során. A jogi tanulmányokat — miként Európában majdnem mindenütt — a római joggal kezdtük és a nemzetközi közjoggal, illetve a nemzetközi magánjoggal fejeztük be. A közös gyökerek és az összefonódó lombkoronák hamar megértették velünk, micsoda kiáltó ellentmondás van az addig megtett közös út és a negyvenes évek végére drótsövénnyel és aknazárakkal kettévágott Európa között.

A Szajna partján ILLYÉS GYULA *Hunok Párizsban* című könyve volt a bedekkerem, amit előtte már rongyosra olvastam. Az ő útmutatásai alapján jártam be a Quartier Latint és jutottam el a Montparnasse kávéházaiba, lesve valamilyen ismert nagyság feltűnését. Én is amolyan „hun” lehettem, hasonló azokhoz, akik az V. században Galliát megsarcolták, csak hogy anyagiak helyett szellemi javakat igyekeztem összeszedni. Jogi és diplomáciatörténeti szakmunkák mellett DE GAULLE emlékiratait, TROCKIJ önéletrajzát hoztam haza. Mindkettő veszélyes dugárúnak számított akkor, de szerencsémre, elkerülték a vámosok figyelmét.

1970 után, amikor már évente többször is jártam Nyugaton, éppúgy otthon éreztem magam Genfben mint Marburgban. Szakmámból adódott, hogy sokat kellett utaznom — nem különleges kiváltságként, hanem munkaköri kötelességből. Az egyes országok közötti határok halványultak, néha nem is vettem észre, hogy átléptem rajtuk. A kezdeti rácsodálkozás után, hogy az ember saját szemével látja azt, amiről addig csak hallott, vagy olvasott — az impresszionistákat a *Jeu de paume* épületében, a Westminsterben az alsóház üléstermét vagy Firenzében az Uffizit — azt is megtanultam, hogy a külföldi út a világ fele számára a legtermészetesebb dolgok egyike. Nem különleges élmény és nem kaland, hanem a hétköznapok valóságának része, százmilliók életformájának tartozéka. Utazik a kereskedő, de utazik a háziasszony is, a tanár meg a taxisofőr, nemcsak az élsportoló. Következésképp a külföld népe nem idegen, földje nem ismeretlen, az emberek nemcsak saját hazájukat ismerik (ha ismerik!), hanem a környező országokat is. Mivel ismerik, értékelésük is megalapozottabb és nem ingadozik olyan szélsőségek között, mint nem egy honfitársamé, akik — miután nem találják Magyarországot a világ sorát meghatározó élbolyban — nem látják értelmét annak, hogy az őt megillető helyet megkeressék. Pedig a többiek, a lengyelek például mind lengyelek maradnak, anélkül, hogy ezen bárki fennakadna. Én ezt természetesnek tartottam és azt reméltem, hogy a két rendszer végül valahol konvergál majd, a hivatalos ideológusok leckeszerűen elmondott cáfolatai dacára, ami megnyugtatót aziránt, hogy Európa kettéosztása nem lehet tartós, még kevésbé végleges.

Ami a két rendszer konvergenciáját illeti, alaposan tévedtem. Európa kettéosztottsága nem azért szűnt meg, mert a két rendszer nem azonos irányban fejlődött, hanem azért, mert egyikük elvesztet-

te fejlődési képességét és egyre inkább lemaradt abban a versenyben, amelyre — meggondolatlanul — kihívta a másikat. A Nyugat-Európától elválasztó szakadék egyre mélyebb és szélesebb lett, minden évben sikerült valamit hozzátoldani régi hátrányunkhoz. Az amsterdami vagy a zürichi repülőtérrel hazaérkezni Ferihegyre gyermekkori utazásaimra emlékeztetett, amikor Budapestet odahagyva meglátogattuk a falun lakó nagymamát és a vicinális állomáson várt minket az elénk küldött fogat. Az alkonyatban bólogató eperfák alatt ott bóbiskolt az öreg kocsi a bakon, és persze szundikáltak a lovak is a vonat érkezésére várva. Csend volt, nyugalom, ami ugyancsak éles ellentétben állt a nemrég elhagyott főváros nyüzsgésével. Ferihegyen hasonló csend és hasonlóan gyér forgalom fogadott. Ennyire csökkent volna hazám jelentősége Hollandiához vagy Svájcra képest? Ez a benyomás évről-évre erősödött, amíg mindenki számára olyan egyértelművé és nyilvánvalóvá vált — nemcsak Magyarország vonatkozásában! —, hogy a szögesdrótot átvágták, a „fal” ledőlt, s a „vasfüggöny” több mint négy évtized után — megszűnt. Ettől azonban a történelmi Európa egysége nem állt helyre. Újra — és ki tudja, hányadszor? — fel kell tennünk azt a kérdést, amit NÉMETH LÁSZLÓ SZEKFŰ GYULÁVAL folytatott vitájában — 1940-ben — így fogalmazott meg:

„Mi az oka, hogy Kelet-Európa népei s köztük a magyar is, melyek VII. GERGELY leveleiben úgy látszott már, hogy NAGY KÁROLY germánjaiként, a keresztény respublikába olvadva 'nyugati' népekké válnak — a második ezredév végén is csak a bástyái alatt sóvárognak annak, amibe be kellett volna lépniök?”

MAGYARÁZAT PERSZE SOK VAN, kezdve azon, amit az 1546-os országgyűlés mondott ki, amikor az elkeseredett rendek azt feszegették, „miért történt az, hogy (I. FERDINÁND) Ófelségének Magyarország felszabadítására fordított oly buzgó és aggódó törekvései nem vezettek az óhajtott eredményre?” Az országgyűlés szerint ez „...egyedül a mindenható Isten bosszuló akaratának tulajdonítható, aki tudniillik e nemzetre, ennek bűnei miatt méltán neheztel.” Folytassuk azonban inkább azzal, hogy e térséget a természeti — földrajzi — tényezők elzárták a világtengerektől, hogy kialakult a második jobbagység, hogy elmaradt a térség politikai integrációja, hogy a XX. század háborúi ezt szántották fel a legtöbbször, stb. stb. Azok, akiknek ezeket magyarázták, egyik változatot sem tartották valóban meggyőzőnek. A XVI. század magyarja nem értette, hogy a keresztény Európát már nem érdekli Magyarország sorsa, mert időközben egy sokkal nagyobb és gazdagabb világ nyílt meg előtte. Nem értette 1848-49 magyarja sem.

„Nem számítottam — írta a száműzött KOSSUTH — az angol és a francia kormány nagylelkűségére vagy lovagias jóságára... hanem hittem önzésükben és ösztönszerű eszélyességükben, föltettem, hogy a parlamentáris kormányt becsülik és olyan előrelátásuk van felismerni a veszélyeket, amelyeknek ki vannak téve, ha megengedik, hogy Oroszország fegyveres beavatkozása felforgasson történelmi mérsékelt, képviselői institutiókat...”

TÉVEDETT, ÉS TÉVEDTEK AZOK IS, akik 1943-44-ben az angol-amerikai csapatok megjelenését várták déli határaink mentén. Gyerekfejjel rengeteg érvet hallottam arról, hogy az angolszászok miért nem adják — miért nem adhatják át — Közép-Európát SZTÁLINNAK, hiszen HITLERNEK sem engedték át. Hangoztatóik nem ismerték a teheráni találkozó döntéseit, nem az 1944. október 9-i CHURCHILL–Sztálin megállapodás százalékszámait.

„Churchill — írta JOHN LUKÁCS — világosan látta a lehetőségeket: vagy német uralom marad egész Európában vagy — legrosszabb esetben — orosz uralom Európa keleti felében? És Európa másik fele mégis több a semminél!”

Ennek a matematikai tételnek az igazsága nem vitatható. Európa nyugati fele valóban több a semminél, de ez a legkevésbé sem vizsgáltja azokat a Kelet-Közép-Európában élő milliókat, akiket viszont semmibe vettek. Nyugat-Európa 1945-ben visszanyert szabadsága az ő leigázásukon alapult, annak árát velük — mivelünk — fizették meg, de úgy is mondhatjuk, mi voltunk a fizetség, az ár, amellyel a nyugatiak Sztálin seregeinek erőfeszítéseit megjutalmazták. A Vörös Hadsereg közreműködése nélkül a normandiai partraszállás és Nyugat-Európa felszabadítása bajosan sikerült volna.

Mit tudnak minderről odaát, a hajdani vasfüggönyön túl? Az átlagember nagyon keveset, azt is mondhatnám, szinte semmit. A háború a bombázásokat vagy a négy-öt évig tartó hitleri megszállást jelenti számukra, az elnyomás és a megfélemlítés örök mélypontját. Arról, hogy ezalatt mi történt „Keleten”, halvány fogalmuk sincs és hogy egy megszállás negyvenöt évig tarthat, el sem tudják képzelni. Még jó, ha a háború utáni éveket nem egyoldalú propaganda szűrőjén át látják. „Azok ott együttműködtek a németekkel, tehát megérdemelték, amit az oroszoktól kaptak!” vagy „Mit sajnáljuk őket, a gulyáskommunizmus nem is rossz dolog.” „Hány kabátja lehet a maga feleségének?” — kérdezte tőlem egy német kolléga hitvese abban a hiszemben, hogy a szocialista tervezgazdálkodás a viselhető női ruhadarabok számát is meghatározza. Egy luxemburgi barátom azt hitte, nálunk minden templomba lépő egyént igazoltat a kapujában posztoló rendőr, de ugyanakkor nem akarta megérteni, hogy az útlevelem — 1970-ben — csak egyetlen kilépésre jogosított fel. — Hét végén átugrunk Budapestre és hétfőn visszajövünk — mondta nekem. — Miért ne engednének át a határon, ha egyszer már kiengettek? Hiába magyaráztam, nem ment a fejébe. Mások is tucatjával hozhatnak fel hasonló, talán még sokkal jellemzőbb példákat.

Közhely, de igaz, hogy 1989 éppoly készületlenül érte Nyugatot, mint annak idején 1956. A szovjet rendszer összeomlását nem követte egy új Marshall-terv meghirdetése, mely a kelet-közép-európai országok gazdasági átállását megkönnyítette volna. A keleti piac elvesztését, a hirtelen feleslegessé vált iparágak leépítését, a gazdasági szerkezettel együttjáró profilváltást mindegyiknek külön-külön kell végigkínálnia. Nyugat-Európa integrációja a háború után —

mai szemmel nézve — rendkívül gyorsan ment végbe. A Német Szövetségi Köztársaság 1949-ben alakult meg, 1951-ben már a Szén- és Acélközösség, az ún. Montánunió tagja lett, 1954-ben pedig felvették a NATO-ba. Röpke öt év alatt tette meg azt az utat, amit a mi esetünkben még a leginkább derűlátóak sem tartanak megjárhatónak tíz éven belül, és kérdéses, hogy ténylegesen mennyi idő kell a megtételéhez, ha valóban sikerül. Igaz, a szovjet hadosztályok akkor még az Elbánál és a thüringiai erdőben állomásoztak, és a katonai fenyegetettség érzése gyorsabb döntésekre készítette a politikusokat mint manapság, amikor oroszok már Hajmáskéren és Tökölön sincsenek. Ennél azonban többről, másról van szó. A nyugatiak Európa megosztottságát könnyedén elviselték, mivel számukra az az idő a politikai stabilitás és a gyors gazdasági fejlődés kora volt, míg ma a recesszió éveit éljük. Egész jól megvoltak s ma is megvannak nélkülnk, sem búzánkra, sem borunkra nincs szükségük. Most, hogy a vasfüggöny leomlott, hát örülnek, hogyne örülnének, de azért egyelőre gyanakodva méregetnek, mint a régen látott távoli rokont, aki talán nem is az, aminek kiadja magát, akit csak az előszobában engednek leülni, ott is azután, hogy fertőtlenítették ruháit és meggyőződtek arról, ismeri a lakás egészségügyi berendezéseinek rendeltetésszerű használatát. Nemcsak a Keletet Nyugattól elválasztó szakadék mélyült el az évtizedek folyamán, mi is messze kerültünk egymástól. Tudomásul kell vennünk, bármily fájdalmas is legyen, hogy nemcsak Európa súlya és szerepe csökkent a mai világban, de Európán belül annak a kelet-közép-európai övezetnek a jelentősége is, amelyhez a lengyelekkel, csehekkel, szlovákokkal együtt mi is tartozunk.

Az azonban, hogy egy út hosszabb és nehezebben járható, mint gondoltuk, nem jelenti azt, hogy járhatatlan lenne, vagy hogy másfelé kellene tájékozódnunk. Az európai integrációnak nincs alternatívája! Nem engedhetjük meg magunknak, hogy két szék közt ismét a pad alá kerüljünk, mint a háború szörnyű éveiben, két könyörtelen hódító nagyhatalom játékszerévé válva. Ha ezt a veszélyt nem akarjuk elhárítani, semmit sem tanultunk e század történetéből. Be kell épülnünk Európába és maradéktalanul európaiakká kell válnunk.

Hát nem voltunk-e mindig azok? Nem vagyunk-e azok?

Igen is, nem is.

ASZAKÉRTŐK MAJD MEGÁLLAPÍJTÁK, milyen gazdasági mutatókat kell elérnünk ahhoz, hogy a belső ajtókat is megnyissák előttünk, az illetékesek pedig kidolgozzák azokat a jogszabályokat, amelyeknek segítségével összhangba hozzák jogrendszerünket a Nyugat-Európában hatályossal, de ennél jóval fontosabb, hogy kialakuljon és megerősödjön nálunk is az ottani embereket jellemző gondolkodásmód és magatartás.

Nem idealizálok, és nem valami magasrendű, írók, tudósok, művészek tudatában élő Európára gondolok. VERGILIUS ma már nem minden művelt európai ember nagybátyja, aki kézen fogva vezeti unokaöccseit a földrész kultúráján keresztül. Az irodalomnak ma már nincs az a szerepe, mint akár száz vagy kétszáz esztendővel

ezelőtt. Nemcsak mi panaszkodunk amiatt, hogy a fiatalok nem ismerik ARANY JÁNOS balladáit (ADYT vagy JÓZSEF ATTILÁT sem ismerik). A francia TV-ben szereplő kvízzjátékosok néha ugyanolyan megdöbbentő irodalmi tájékozatlanságról tesznek tanúságot, mint a miénk. A különbség másutt és másban van.

SVÁJCBAN, A SZABAD PARASZTOK ÉS A SZABAD POLGÁROK HAZÁJÁBAN számos jó állapotban lévő lovagvár látható. Egyszer megnéztünk egy sajtjáról híres városka felett emelkedő várkastélyt, amelynek nemcsak a falai voltak épek, hanem a berendezése is megmaradt. Az ódon cserépkályha mellett ott állt szépen sorjába rakva az aprófa, mintha csak arra várna, hogy befűtsünk vele. Amikor a svájciak elkergették a HABSBURGOK helytartóit, majd MERÉSZ KÁROLY hűbéreseit, nem rombolták le váraikat. A még használható épületekbe beköltöztek a szövetkezett kantonok tisztviselői, hogy onnan igazgassák a rájuk bízott körzetet. A svájciak nem féltek attól, hogy a GESSLEREK visszatérnek és újra fejet kell hajtaniok póznára tűzött süvegeik előtt. Nem féltek!

„Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni” — BIBÓ ISTVÁNNAK talán egyetlen mondatát sem idézték annyiszor, mint éppen ezt, az 1946-ban leírtat. Kelet-Közép-Európa népeinek azonban azelőtt is és azóta is épp elég oka volt félni, nagyon is valóságos veszélyek fenyegették őket lépten-nyomon és ezért nem volt módjuk megtanulni a demokrácia leckéjét. De meg kell tanulniuk!

Hollandia természeti szépségeiben éppenséggel nem bővelkedik. Ami szép ott látható — és az bizony nem kevés! — mindmind emberi alkotás, mert a világot ugyan Isten teremtette, de Hollandiát maguk a hollandok. A szélfutta homokdombokat megkötő erdők között s a tengertől elhódított *poldereken*, amelyeknek szintjénél jóval magasabban folyik a gátak közé szorított csatornák vize, Európa legsűrűbb lakossága tömörül, szigorú rend szerint épített házakban, amelyeknek a tulajdonosai nem akarnak minden áron különbözni szomszédaiktól, mint nálunk az új családi házak gazdái. A holland városok a hasonló helyzetben lévő, közös érdekeiket felismerő és problémáikat együtt megoldó emberek elhatározásából lettek harmonikussá. A pontos, szakszerű munka tartja őket össze, mely nem rövid, átmeneti sikerekre, hanem tartós, maradandó eredményekre törekszik. Mivel nem félnek a holnaptól, hanem bíznak benne, mások bizalmának megszerzését és megtartását mindennél fontosabbnak tartják.

A magyarról azt mondják Nyugaton, hogy az ember mögött megy be a forgóajtón, de előtte jön ki belőle. Hogy találó-e ez a kép, ne firtassuk, de az igaz, hogy szívesen ápolunk magunkról olyan képet, mely egy más eszén túljáró, furfangos szélhámost tükröz. Európára azonban az a jellemző, hogy a levelekre válaszolnak, a határidőket betartják, az árut a megadott időre pontosan leszállítják és a kereskedő maga figyelmezteti vevőjét, ha valamelyik cikk garanciája időközben lejárt — józan megfontolásból. Pár filléres többlethaszo-

nért nem szabad elveszíteni azt a vevőt, aki majd éveken át költi pénzét ugyanabban az üzletben.

Míndez nem a génektől függ, hanem történelmi tapasztalatok által kialakított reflex. Hogyne lennének Kelet-Közép-Európa lakói gyanakvóak és bizalmatlanok, hiszen annyszor megtévesztették, hitegették őket hamis ígéretekkel! Mikor és hol tanulhatták volna meg, hogy érdemes rendszeren, becsületesen dolgozni, ha nemzedékenként legalább egyszer, de néha kétszer is alaposan kifosztották őket? De hát mi is kereskedni akarunk, nekünk is feltétlenül megbízható üzletfeleknek kell lennünk. Meg lehet tanulni, mások is megtanulták.

Cambridge egyik kollégiumában, ahová meghívtak, talárban, gyertyafény mellett fogyasztottuk a vacsorát. Előtte az imát a római jog egyébként hindu származású professzora mondta, ki tudja hány évszázados hagyományt követve. A múzeumba illő bútorokkal berendezett vendégszobában egy üveglap alatt NELSON admirális sorai intettek arra: „Anglia elvárja, hogy minden férfi teljesítse a kötelességét”. A régi utcákat, amelyeken járva nem nagyon kellett volna nyújtóznom ahhoz, hogy az apró házak emeletét elérjem, senkinek sem jutott eszébe új meg új nagyságokról elnevezni. Történelmüket sem kellett az angoloknak harminc évenként átírni a „minden másképpen volt” jelszó jegyében. I. KÁROLYNAK kis szobrot emeltek, vele szemben CROMWELLNEK hatalmas emlékművet. Igaz, ők sem ezzel kezdték. A királyt lefejezték, Cromwell holttestét kiásták, hamvait a Temzébe szórták, de végül is kialakították azokat a parlamenti játékszabályokat, amelyeket nem szabad, de nem is lehet megszegni. Nem ismételték meg ugyanazokat a hibákat.

Mi arra kényszerültünk, hogy felszabadulásnak nevezzük egy új szolgátság kezdetét, demokráciának a diktatúrát, ellenforradalomnak a forradalmat és forradalminak azt az intervenciós csapatot, mely leverte. Meg kell tanulnunk nevükön nevezni a dolgokat, mert anélkül szabályokat sem lehet alkotni, betartásukat nem lehet számon kérni és nem lehet útját állni annak, hogy a politika ne váljék egy szűk klikk huncutságainak szövevényévé.

TUDOM, MANAPSÁG AZ EMBEREK UNJÁK a történelmi fejtegetéseket arról, hogy harminc esztendővel vagy fél évszázaddal ezelőtt mi és miért történt. „ — Na és? — kérdik — Olcsóbb lesz ettől a kenyér?” A kenyér valóban nem lesz olcsóbb és a villamosjegy sem, de elfelejtkeztünk volna arról, hogy „a múltat be kell vallani”? Hogyan kerüljük el az új zsákutcákat, az új téveszméket, ha a régiekkel nem számolunk le? Ha olyanokra bízunk Európába való integrálódásunkat, akik előzőleg elválasztottak tőle? Hogyan készülhetünk fel az ismert, de évtizedeken át kétségbe vont, megtagadott polgári értékek és erények alapján működő Európában való részvételre, ha ezeket az erényeket nem próbáljuk maradéktanul elsajátítani és mindennapos gyakorlattá tenni?

Igyekeznünk kell!

HERCZEGH GÉZA

A REJTÉLYEK PERE II.

(Dudás József és Szabó János elítéltetése)

RENDKÍVÜL FONTOS ADALÉKOKAT IS MEG LEHET TUDNI az iratokból más eseményekről is. DUDÁS JÓZSEF „25 pontjában”, melyet kétszer is kinyomtatott a *Függetlenség*, s amelyet NAGY IMRÉNEK is átadtak, ismételten szerepel MINDSZENTY JÓZSEF kiszabadításának igénye.⁴⁶ Az egyik tanú szerint viszont, a kiszabadított Mindszenty József a Nemzeti Bizottság II. kerületi épületében találkozott GRÁCIÁN PÉTERREL (II. kerületi plébános).⁴⁷

Érdemes megjegyezni, hogyan emlékszik vissza egy tanú Dudás József szereplésére, az 1956. október 29-i II. kerületi Nemzeti Bizottság alakuló ülésére és a többször idézett 25 pont elfogadására:

„Jövetelem után rontott be a terembe Dudás József. Odarohant az elnöki asztalhoz és mindjárt ő kezdett beszélni. Kijelentette, hogy egyenesen a Miniszterelnökségről jön, ahol megtárgyalta a követeléseket. Ezután felolvasta az általa szerkesztett — emlékezetem szerint — 24 pontot. Dudás hangoskodott, előtérbe tolta magát és megválasztatta magát elnöknek. Miután Dudást megválasztották elnöknek rögtön követelte, hogy adjunk neki erről hiteles igazolványt, és azt bélyegezzük le a Tanács bélyegzőjével.”⁴⁸

Dudás József hatalmas forradalmi — lényegében nem létező — pozíciójának alátámasztására csak egy adalék: 1956. november 1-jén mint a Nemzeti Bizottmány „Országos Parancsnoka” alezredessé lépteti elő SEIFERT FERENCET és kinevezi „Bp. II. kerületi katonai parancsnokává”, holott Seifert Ferenc csak 1956. október 30-án 11 órakor kezdi tevékenységét a forradalomban! Ennek ellenére Dudás József alája rendeli a kerületi honvédséget, rendőrséget és a Szabó bácsi vezette Nemzetőrséget. Dudás József Seifert Ferencsel díszszemlét szervezett — mint országos főparancsnok(!) — 1956. november 2-re, amelyen végülis nem jelent meg.⁴⁹

Dudás József befolyására jellemző, hogy 1956. december 31-én a következő „Megbízólevelet” adja ki SPIELMANN TIBORNAK:

„A Magyar Nemzeti Bizottság és Katonai Tanács meghatalmazza Spielmann Tibor bajtársat, hogy a Honvédséggel megértesse a forradalom célkitűzéseit, és egyben megparancsolja a Honvédség, Rendőrség és a fegyveres ifjúságnak, hogy parancsait a független magyar haza parancsának tekintsék.

Budapest. 1956. október 31.

Dudás József

az Országos Forradalmi Nemzeti Bizottság Elnöke.⁵⁰

A Dudás-akta egyik legérdekesebb dokumentuma tartalmazza a közterületen exhumált halottak névsorát 1956. XII. 18–23. között, összesen 193 elhunyt személy nevét az exhumálás helyével, (Bp., VIII-IX. kerület) és a temető megjelölésével.⁵¹

A nyomozás befejezésével feltétlenül szükséges megismerkedni Dudás József rendkívül változatos életútjával. Először a bírósági ítéletből idézünk:

„1912-ben Marosvásárhelyen született... 1932-ben a bukaresti egyetemen gépésznöki oklevelet nyert. Már 1926-ban bekapcsolódott a munkásmozgalomba. Mint KIMSZ-tag tevékenykedett. Egyetemi tanulmányai elvégzése után a brassói KIMSZ-csoport megszervezésével bízták meg. 1933-ban a KIMSZ erdélyi tartományi titkára lett. Ebben a minőségében sokszor együttműködött a Román Kommunista Párt vezetőivel. 1934-ben letartóztatták és a temesvári katonai bíróság, munkásmozgalmi tevékenysége miatt, 5 évi és 6 hónapi börtönre ítélte.

A börtönből 1939 őszén szabadult. Rövid ideig Bukarestben dolgozott, majd 1940-ben átvált Magyarországra.

1944 őszén csatlakozott Budapesten az ellenállási mozgalomhoz. RAJK LÁSZLÓ és KÁLLAI GYULA voltak a közvetlen kapcsolatai. Az ellenállási mozgalom megbízásából 1944 őszén HORTHY és LAKATOS Moszkvába küldte, hogy tárgyaljon a szovjet hatóságokkal Magyarország kiválásáról a második világháborúból.

A felszabadulás után, mint mérnök, Budapesten dolgozott. Tagja lett a budapesti törvényhatósági bizottságnak, ahova kiszagda programmal választották be.

1946-ban letartóztatták (a Magyar Közösség-perben) és Rajk László közbenjárására 1948-ban szabadult. 1948 őszén újra őrizetbe vették és internálták. 1951-ben a magyar hatóságok átadták a román államvédelmi szerveknek, a romániai munkásmozgalomban végzett — állítólagos — besúgó tevékenységének kivizsgálása végett. 1954 májusában a román hatóságok visszaengedték Magyarországra, itthon pedig azonnal szabadlábra helyezték.

Ezt követően mint lakatos helyezkedett el a Budapesti Hűtőgépgyárban, ahol letartóztatásáig dolgozott.

1956 augusztusában a BM rehabilitációs bizottsága megállapította, hogy 1948-tól 1954-ig alaptalan vádak miatt volt internálva.⁵²

Dudás József iratai között szerepel még egy 1954. III. 24-én kelt ÁVH-irat: „A múltban a politikai rendőrség besúgója volt. Összeesküvés miatt 6. tt. ... 946-utr lett. Szerepel: (10 iratszám megjelöléssel), S-né ÁVH hadnagy aláírással.)”⁵³ Dudás József a vádiratra írt 1957. január 1-jei feljegyzésében a következőkben egészíti ki az életútjáról írtakat:

„Való igaz, hogy 1926-tól a forradalmi munkásmozgalomban részt vettem, több mint 6 évi börtönt szenvedtem illegális pártmunkáért. A háború alatt antifasiszta tevékenységet fejtettem ki, a BAJCSY ZSILINSZKY ENDRE vezette ellenállási mozgalom vezetője voltam Rajk Lászlóval, Kállai Gyulával és másokkal. A magyar-szovjet fegyverszüneti bizottság tagjaként 1944 őszén Moszkvában jártam. Hazatérésemkor súlyosan megsebesültem. Mivel RÁKOSIRÓL moszkvai tartózkodásom alatt kedvezőtlenül nyilatkoztam, 1946-tól az ő személyes bosszúja miatt töltöttem közel 8 év nehéz rabságot, 1948-

tól a Rajk-ügy miatt. A *Kék könyvben* is szerepelek. Ellenállási tevékenységemért 1946-ban Szabadság Rend kitüntetést kaptam!⁵⁴

Dudás József tényleges forradalombeli szerepét a nyomozati iratok alapján a következők szerint valószínűsíthetjük.

1. Dudás József 1926 óta a kommunista mozgalom vezető személyisége, aki 1940 óta a legszorosabb viszonyban volt a kommunista mozgalom nem „rákosista” vezetőivel (pl. Rajk László, Kállai Gyula). E körben 1956-ig, valószínűleg, közeli kapcsolata alakult ki Nagy Imrével és Kádár Jánossal. Nem „moszkovita” beállítottsága miatt 1946-tól félreállítják, üldözik, bebörtönzik.
2. A forradalom menetébe csak 1956. október 28-29-én kapcsolódik be, valószínűleg Nagy Imre közvetlen utasítására.
3. Dudás József célja egy Nagy Imre-párti tömegbázis létrehozása, ezért a megbízás alapján polgári és katonai vezetőkkel tárgyal, egy nem létező szerv vezetőjeként.
4. Nagyon valószínűnek mondható, hogy Dudás József komoly segítséget kapott a Nagy Imrét támogatóktól, (pl. a *Függetlenség* megindításának lehetősége a *Szabad Nép* székházában).
5. Dudás József a forradalom napjaiban Nagy Imrével együtt támogatja Kádár Jánost.

MIVEL KÁDÁR JÁNOS A LEGSZOROSABBAN EGYÜTTMŰKÖDÖTT 1956. november 2-ig Nagy Imrével — s erről nyilván Dudás Józsefnek bőséges bizonyítéka és tapasztalata volt — ezért az átállt Kádár János és a forradalmat leverő szovjetek számára tudása rendkívül veszélyessé vált, nem lebecsülhető népszerűséggel, és befolyással.

Ez a folyamat csak a nyomozás szakaszában érthető meg, hiszen a tárgyalási szakban — hogy a „szervezkedés” megállapítható legyen, — Dudás József „kormány-ellenességére” kellett helyezni a hangsúlyt. Ezt maga Dudás József is kimondja a vádiratra írt „feljegyzésében”:

„Így tehát a fentiek alapján, mivel sem fosztogatásban, sem más erőszakos cselekményekben nem vettem részt, tevékenységem forradalmi, és nem ellenforradalmi volt. Nem fasiszta, hanem antifasiszta, nem eshettem a BHÓ 1. pont (1) bek. alá, sem a Bp. 25/B/20 alá. Ezért kérek egy újabb vizsgálatot és az amnesztia rendelet alkalmazását, mert tevékenységem nem a népi demokratikus állami rend és a népköztársaság megdöntésére irányult, hanem ellenkezőleg, annak fenntartására és megerősítésére. Olyan időszakban, amikor az államrend válságban volt és én teljes erővel fennmaradása mellett szálltam síkra.⁵⁵

A Legfelsőbb Bíróságon 1957. január 8., 9., 10., 11., 12-én folyt Dudás József és társa, Szabó bácsi ellen a népi demokratikus állam megdöntésére való szervezkedés büntette miatt a zárt tárgyalás. A tanács

elnöke LEDÉNYI FERENC hadbíró ezredes, tagjai SZIMLER JÁNOS és NAGY SÁNDOR hadbíró alezredek. A vádat — a legfőbb ügyész helyett — KOVÁCS ISTVÁN hadbíró alezredes képviselte.

ELSŐ PILLANTÁSRA FÖLTŰNIK, hogy a Legfelső Bíróság Katonai Kollégiuma tagjainak és a legfőbb ügyész képviselőjének neve mellől hiányzik a *dr.* Míg az eljáró védőknél — Dudás Józsefért DR. ZARUBAY EMIL meghatalmazás és DR. SZILÁGYI ISTVÁN kirendelés alapján; Szabó Jánosért DR. KÓSA SÁNDOR kirendelt védő járt el — valamennyinél feltűntették a *dr.* címet.⁵⁶ Vagyis az ország legfelső bírói testületének, halálos ítéletet korlátlanul osztható tanácsában nincs jogász végzettségű személy, s ugyenezen testület előtt a legfőbb ügyész képviselőjében szintén jogi végzettség nélküli személy jár el.

A vádiratot dr. Szénási Géza legfőbb ügyész nyújtotta be.⁵⁷ A rövid, 6 oldalas szöveg magán viseli a kapkodás, az alátámasztatlanság minden jegyét. Ismételten utalni kell arra a tényre, melyet a tanulmány elején részleteztünk, hogyan történt a nyomozás lezárása, az iratok ismertetése, a vádirat kézbesítése stb.

Dr. Szénási Géza legfőbb ügyész egyértelműen „ellenforradalomnak” minősíti a forradalom és szabadságharc eseményeit. A vádirat színvonalának érzékeltetésére leghelyesebb szó szerint idézni néhány mondatot az első oldalról:

„...egyidejűleg az ellenforradalmi erők is akcióba léptek, s bár hosszú ideig gondosan álcázták magukat, október 30-a után a tűzszünet idején nyíltan léptek a porondra (sic!). Az ellenforradalom célja nem a hibák kijavítása hanem a néphatalom megdöntése, a szocialista vívmányok megsemmisítése volt. Az ellenforradalom vezető erői között tevékenykedett Dudás József és Szabó János is.”

Dudás József tevékenységét a következőként minősíti a vádirat:

„Az általa szerkesztett röpiratban deklarálta, hogy ő és hordája nem ismerik el a kormányt... Fasiszta fegyveres csoportok létesítése céljából törvénytelen kinevezéseket eszközölt.”

„A parancsnoksága alatt álló ott tevékenykedett fegyveres csoportjának tagjai gyilkosságokat hajtottak végre. Pártfunkcionáriusokat és más állampolgárokat hurcoltatott el, akiknek egy része eltűnt.”

„A Dudás által szerkesztett sajtó vérgőzös uszítást folytatott annak érdekében is, hogy szítsa az ellenforradalmárok körében már dúló pogromhangulatot, folytatódjék az ártatlan állampolgárok meggyilkolása.”

A vádirat szerint — amely egyébként a vádlott egyetlen áldozatát sem nevezi meg! — november 2-án Nagy Imrével egyezettette, hogy megtámadja a Budapesti Pártbizottságot. (Az ostrom október 30-án volt, s ehhez Dudás Józsefnek — egyértelműen — sem közvetett, sem közvetlen köze nem volt, ezt már az ítélet sem tartalmazta.) Szabó János tevékenységét különösebb konkrétumok nélkül fél oldalon elemzi a vádirat a következők szerint:

„Szabó János 'Szabó bácsi' néven irányította a fegyveres atrocitásokat... A Széna téri csoport ártatlan állampolgárok törvénytelen letar-

tóztatásait, házkutatásokat, fosztogatásokat hajtott végre (sic!)... A Széna téri csoport a tűzszünetet megszegve pánikkeltés céljából gyakran egyszerű állampolgárokra is rálőtt, egy alkalommal fegyvertelen rendőrt lőttek agyon, két másik rendőrt súlyosan megsebesítettek!⁵⁹

Hogy hol? Mikor? Kiket? — nem derül ki. De ilyen a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészenek névjegye 1956-ból. Ő irányította a teljes megtorlási folyamatot a későbbiekben. Néhány körülményt fontos kiemelni;

A vádiratban szó sincs Dudás Józsefnek a pártvezetőséghez és Nagy Imréhez való szoros kapcsolatáról. Sőt, életútját röviden így summázzák a vádiratban:

„1941 után a Kisgazda Párt felé orientálódott és a Budapesti Törvényhatóság kisgazda frakciójának volt tagja... Szabadulását követően, 1954 augusztusában újból kapcsolatot vett fel kisgazda párti képviselőkkel. Kapcsolata 1956 után október 23-ig tartott.”⁶⁰

A legfőbb ügyész a Katonai Bírósághoz nyújtotta be vádiratát. (Ez, feltehetően, a Budapesti Katonai Bíróságot jelentette) ennek ellenére az iratok azonnal a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiumához kerültek! E testület határozata ellen nincs helye fellebbezésnek...

A benyújtott vádirat alapján a tárgyalás 1957. január 8-án kezdődött. Az első napon kizárólag Dudás Józsefet hallgatták ki; vallomását 12 oldalas sűrűn gépelt jegyzőkönyv rögzíti.

A VÁDLOTT A TÁRGYALÁSON lényegében elmondhatta véleményét, cselekedeteit. Bűnösnek nem érezte magát Dudás József. Vallomásából jól követhető tevékenysége; 1956. október 28-ig semmi különös szerepet nem vitt, 1956. október 29-én a II. kerületi Nemzeti Bizottmány elnöke lesz, innen egyenesen a *Szabad Nép* székházába megy, ahol kiadatja a *Függetlenséget*. Részletesen szól a vezetőikkel történt tárgyalásairól. 1956. november 4-én, a támadás hajnalán távozik a székházból és semmi érdemleges tevékenységet nem végez a továbbiakban. Érdeemes viszont néhány gondolatot idézni vallomásának abból a részletéből, ahol Nagy Imréhez és Kádár Jánoshoz való kapcsolatára történik utalás:

„(Október 28-án) én szükségét láttam egy kormánysegítő társadalmi szervnek a megalakulását. Másnap, október 28-án bejöttem a Széna térre, felálltam szónokolni, hogy meg kellene alakítani a Nemzeti Bizottmányt.”

„Az én feladatam az volt, hogy a többi kerületben is szervezzem meg a Nemzeti Bizottmányokat. Az én feladatam ezenkívül még az volt, hogy szervezzem meg a polgári fegyvereseket, támogassam Nagy Imre kormányát, és az alkotmányos rend helyreállítását.”

„Én egy erőteljes Nagy Imre, Kovács Béla, Kádár János féle koalíciós kormány megalakítását akartam. Bár Kádár János akkor még nem volt a kormányban”.(!) (Tehát Dudás József Kádár János útcisnálójának tünteti fel magát a Nagy Imre-kormányba!)

„Én, Nagy Imre, Kádár János, Kovács Béla és a koalíciós pártokból, valamint a forradalmi pártok képviselőiből megalakított kormányt

akartam... a koalíciós kormánynak a magvát Nagy Imrében, Kádár Jánosban és a szocialista munkáspárt képviselőiben láttam.”

„Október 30-án Nagy Imre magához hivatott, de azt megelőzően még október 29-én is voltam Nagy Imrénél.”

Egy rendkívül érdekességű, eddig még nem tudott esemény:

„November 19-én elmentem Kádár Jánoshoz.”⁶¹

Majd:

„November 21-én elmentem a Parlamentbe. De mielőtt még a Parlamentbe beléptem volna, az oroszok fogadtak engem, letartóztattak és ide, a Fő utcába hoztak.”

„Az én politikai elképzelésem az volt, hogy olyan szocializmust kell megvalósítani, amely a dolgozók demokráciájára építve 'földet, gyárat vissza nem adunk' jelszóra támaszkodva valósul meg. Határozottan felléptem a restauráció ellen.”

„A Nemzeti Bizottmány Nagy Imre kormányának támogatására alakult.”⁶²

A vádlott kihallgatása után rendkívül heves szócsata zajlik le a Legfelsőbb Bíróság és a vádlott meghatalmazott védője, dr. Zarubay Emil között. Az ügyvéd kifogásolta, hogy „nem magyar hatóságok folytatták le a nyomozást”, s nem tartották be a határidőket a tárgyalás kitűzése előtt (a vádlottak nem tudták az iratokat tanulmányozni, s felkészülni). Ezért pótnyomozást és új tárgyalás kitűzését indítványozta.

A Legfelsőbb Bíróság végzést hoz az ügyben, melyben elutasít minden indítványt. Megállapítja ugyan, hogy „tény az, hogy a vádlottakat először a szovjet hatóság, majd a magyar hatóság nyomozója is kihallgatta. Ennek azonban semmi jelentősége nincs.” Idézzük szó szerint ezután a jegyzőkönyvből a védő bátor szavait:

„I. r. vádlott választott védője. Ennek ellenére az oroszok által lefolytatott kihallgatás törvénytelen és a Legfelsőbb Bíróság végzését is törvénytelennek tartom.”⁶³

További kérdésekre Dudás József tagadja, hogy bármilyen fegyveres akciót szervezett volna, s ÁVH-sok elfogására sem adott utasítást.

„November 3-ig atrocitásokról nem volt tudomásom, viszont november 4. után nem tartózkodtam a székházban.” — vallja Dudás József, s végül ismét kijelenti: „A Nemzeti Bizottmány Nagy Imre kormányának támogatására alakult.”

Szabó bácsi kihallgatása másnap, 1957. január 9-én reggel kezdődött. Ő szintén nem érezte bűnösnek magát. Szabó bácsi a saját szerepét csökkenteni igyekszik; lényegében azt is tagadja, hogy a Széna téri csoport tényleges parancsnoka lett volna; „pusztán” tiszteletbeli parancsnok 1956. október 29. és november 4. között, s ezt Dudás József is megerősíti.

MINT MONDJA, „október 26-tól 29-ig egyszerű fegyveres ember voltam a sok közül”. (Ez az elismerés azért érdekes tény, mert láthatóan arra építi védekezését Szabó bácsi, hogy a fegyveres harcosokat nem ítélik el, őt mint „vezetőt” akarják felelőségre vonni, ezt a mivoltát viszont tagadni, kisebbiteni igyekeznek.)

„Visszamentem a Széna térre (október 29-én), ahol estefelé azt mondták alezredes lettem. Ezen én nagyon csodálkoztam. Megjegyezni kívánom, hogy a gyűlésen én nem fogadtam el a budai csoportok parancsnokságát csak a Széna tériét”. ... „A fegyveres csoportban való tevékenységem e bizottmány megalakulása után a Széna téren csak annyi volt, hogy mint tiszteletbeli parancsnok működtem. A rendes parancsnok ACHIM volt.”

„Én nem vagyok politikus, csak dolgozó. Azért mentem harcolni, mert a Rákosi által elkövetett hibákat ki akartam javítani. Én nem politizáltam, de fegyvert fogtam.”

Dudás József megerősíti Szabó bácsi vallomását: „Még az az észrevételem, hogy a Széna téren igenis egy négytagú csoport volt a vezető, Szabó bácsi csak mint tiszteletbeli parancsnok szerepelt.”

Tragikus fejlemény, mikor Szabó bácsi Dudás József barátságát is megtagadja:

„A tanács tagjainak kérdésére II. r. vádlott; Nem emlékszem arra, hogy Dudás engem megölelt volna, vagy megcsókolt volna a II. kerületi tanácsban tartott gyűlésen.

I. r. vádlott; Igen, én megöleltem a Szabót.

II. r. vádlott; Lehet, hogy így volt, de ez nem jelentős dolog.”

Szabó bácsi számos eseményt tagad; nem ismeri el, hogy köze lett volna a Maros utcai ÁVH-s laktanya elfoglalásához, vagy a Külügyminisztérium ostromához. Parancsnoki szerepét úgy állítja be — ami bizonyossággal igaz is —, hogy 1956. október 29. és november 4. között fékezte az indulatokat, csillapította az embereket, emberek elfogására nem adott parancsot, akit elfogtak, azt elengedte. 1956. november 4. után, viszont gyakorlatilag azonnal szétverték a Széna téri csoportot, azt viszont elismeri, hogy a hegyen folyó utóvédharcokban részt vett.

„Az angol temetőnél 13-an voltunk, de senki sem árulkodott közülünk, s éppen ezért senkit sem lőttünk agyon. Aki ott elesett, az az oroszokkal folytatott tűzharcban esett el.”

A vallomások után kirajzolódik mindkét vádlott védekezési stratégiája, a „szervezkedés” vádjával szemben.

Dudás József nem tagadja egyetlen tevékenységét, még vezető politikai szerepét sem, viszont ezt a szerepet a Nagy Imre-kormány támogatására vitte, így nem akarta az államhatalmat megdönteni, sőt kifejezetten azt erősítette, támogatta.

Szabó bácsi nem tagadja fegyveres harcos szerepét, viszont nem ismeri el, hogy „vezetőként” akarta volna megdönteni az államhatalmat, ő csak a „Rákosi-rendszer” hibái ellen lépett fel.

HALLATLAN ÉRDEKES A VÉDEKEZÉSEK SZEMPONTJÁBÓL a vád és a védelem egymáshoz való viszonya. Hiszen a vádlottak védekezése teljesen logikus és tisztá; ők a Nagy Imre-kormány legalitásának elismerésében bíznak, vagyis abban, hogy 1956. október 23-án forradalom kezdődött, melynek fegyveres harcai során ők egy legalis kormányt támogattak, vagyis nem „szervezkedtek” az államhatalom megdöntésére. A vád azonban — a maga törvénytelen logikája szerint — csak akkor tartható, ha 1956. október 23-tól minden cselekmény „ellenforradalom” volt, s a Nagy Imre-kormány sem tekinthető legálisnak. Vagyis kimondhatjuk az egyik végkövetkeztetést: *Nagy Imrének és társainak és a forradalom minden résztvevőjének sorsa, a későbbi tömeges megtorlás, 1956. november 19-én, az eljárás kezdetén eldőlt; már akkor mindnyájukat ellenforradalmárnak minősítették.*

A bizonyítási eljárás során, mely három és fél napon át tartott, összesen 39 tanút hallgattak meg. A tanúk között ma is ismert személyek is voltak pl. KOPÁCSI SÁNDOR, LŐCSEI PÁL, FEKETE SÁNDOR, valamint Dudás József és Szabó bácsi közeli munkatársai és bajtársai (pl. Seifert Tibor, DR. KOVÁCS ZOLTÁN, Spielman Tibor, CSEPREGI LÁSZLÓ, GUSZMANN TERÉZ, BUBCSÓ MARGIT stb.) Voltaképpen a bizonyítási eljárásnak, a tanúk meghallgatásának ténybeli jelentősége már nem volt; gyakorlatilag mindkét vádlott ténybeli beismerésben volt.

A tanúkat sokkal rövidebben hallgatták ki, mint a vádlottakat; látszott, gyors bizonyítást akarnak az eljáró bírák. Jellemzőnek mondhatjuk, hogy míg a vádlottak kihallgatását 20 gépelt oldalon rögzítették, addig a kihallgatott 39 tanúét 23 oldalon.

A tanúkihallgatások színvonalára csak két idézet, amely a teljes kihallgatási anyag az adott tanúról:

N. Gy. tanú:

„A Corvin áruházban dolgozom, tudom, hogy az áruház kirablása 4. után kezdődött.

A tanúhoz kérdést nem intéznek, a vádlottak észrevételt nem tettek.”

B. K. tanú:

„A Corvin áruházban dolgozom. A fegyencek november 5-7 között öltöztek át. A fosztogatás csak 5-én kezdődött. Kedden és szerdán vettem észre, hogy az összes órákat, ezüstneműket elvitték, de az utcán keresztül törtek be.

A tanúhoz kérdést nem intéztek, a vádlottak észrevételt nem tettek.”

Mindez azért történt, mert a vádirat szerint

„Dudás egyik fegyveres csoportja részt vett a Corvin Áruház kifosztásában. Az ott garázdálkodó fegyveres banditák közül többen fegyenc ruhában voltak.”⁶⁷

Mikor? Ki? Hol? Hogyan? Feltehetően ezzel azért nem foglalkozott a bíróság, mert már elegendő anyagot vélt összegyűjtöttek az ítélethez, ezért a „rablási” mesét az ítélet tényállásából mellőzték. Jellem-

ző a vádirat színvonalára, hogy ezt a nem bizonyított rablási epizódot is „szervezkedésnek” minősíti.

A tanúk vallomása általában semleges. Általános jelenségként mondhatjuk, hogy többségükben nem ítélik el a vádlottak cselekményeit, s érthetően mindenki igyekszik saját szerepét csökkenteni. (A tanúk többsége valószínűleg tudta, érezte, hogy hamarosan ő is vádlott lesz.) A két újságíró tanú, Fekete Sándor és Lőcsei Pál, egyértelműen vallja, hogy Dudás József kifejezetten kiállt Nagy Imre és Kádár János kormánytagsága mellett. Lőcsei Pál a tanúk közül jóformán az egyetlen, aki Dudás József mellett szólt:

„Bírálta a Nagy-kormányt, hogy azt át kell alakítani és be kell vonni a felkelés erőit a kormányba. De Nagy Imre és Kádár János maradjanak meg... Dudás teljesen korrekt magatartást tanúsított és lehetővé tette a *Népszabadság* megjelenését.”⁶⁸

A drámai események inkább a bizonyítási eljárás lezárása és az utolsó szó jogán mondottak körül teljesedtek ki.

AVÉDŐK elsődlegesen indítványozták a Munkás-Paraszt Kormány november 4-i határozatának és a Szovjet Katonai Parancsnokság 1. számú parancsának ismertetését, mely büntetlenséget ígért a forradalom minden résztvevőjének. A tanács elnöke csak a kormánynyilatkozatot ismerteti. A védők ezen kívül széles körű bizonyítás-kiegészítési indítványt tesznek, újabb 14 tanú kihallgatását és írásbeli bizonyítékok beszerzését indítványozzák. A bíróság elutasítja az indítványokat, nyilvánvalóan azonnal be akarja fejezni a tárgyalást. A vádbeszédet maga a legfőbb ügyész, dr. Szénási Géza mondja el. Ebből csak részleteket idézünk minden kommentár nélkül.

„Az 1956. október 23. utáni események értékelése nehéz feladat. A tüntető fiatalok jó szándékkal, a hibák kijavítása érdekében vettek részt a felvonulásban. Az ellenség ezt felhasználta és rövidesen fasiszta jelszavak hangzanak el, katonai akciókat indítanak. Az ezt követő napokban mind jobban kialakul az ellenforradalom.

A 25 pont világosan mutatja Dudás programját. Az országos nemzeti bizottságot legfőbb államhatalmi szervvé teszi. A fegyvereseknek szabad garázdálkodást biztosít. Nem ismeri el a kormányt, még a jobbra tolódott Nagy Imre kormányt sem... Ez a program szembenáll a népi demokráciával... A vezető szerep nem a munkásosztályé, hanem a Dudás-féle csoporté... Korlátlan jogú fegyveresek, ez a fasiszmusra emlékeztet... Fegyveres csoportjaik vandál pusztításokat végeztek és védtelen embereket raboltak ki. A fegyveres csoport bűnözőkből, szadista, bestialis emberekből tevődik össze...

Dudást a hatalomvágy vezette, politikai kalandor volt... A legsúlyosabb büntetés kiszabását kérem.

Hogyan dőlt el Szabó bácsi sorsa? Az eljárás, s az ügyészi szerep megítélésére teljes egészében idézzük e részt:

„Szabó János nagyszámú fegyveres felett parancsnokolt. Csoportja a tűzszünet alatt is lövöldözött (sic!). 4. után is harcolt és Pesthidegkúton 7 fiatalember esett ennek áldozatául. Fiatalembereket vitt a halálba. Szabó az ellenforradalmi célkitűzések keresztülvitelében

következetes. Nem egyszerű résztvevő, hanem fontos vezetője az ellenforradalomnak. Az ENSZ-csapatok megérkezését várta, célja a rendszer megdöntése. Javára jelentkezik magasabb kora, családos állapota, és hogy személyesen nem kegyetlenkedett. Az eredeti minősítést fenntartom, kérem a legsúlyosabb büntetés kiszabását.”

„A kormány november 4-i nyilatkozata nem olyan személyek ügyére vonatkozik, mint a vádlottak.”

VOLTAKÉPPEN EGY FALUSI CSIRKETOLVAJ ÜGYÉBEN ELJÁRÓ, kezdő vidéki ügyésztől is nagyobb szakszerűség lett volna elvárható, még a kor viszonyai között is. Itt viszont emberéletekről, a forradalom és szabadságharc vitathatatlan vezetőiről nyilatkozott az ország Legfőbb Ügyésze — akinek még az a mentsége sem lehet, hogy nem volt jogász.

Dr. Zarubay Emil — Dudás József védőjeként — határozott véd-beszédet tartott. Egyrészt kijelentette, hogy a kormány amnesztiarendele-
te minden résztvevőre, így a vezetőkre is vonatkozik. A védelem szerint:

„Az október 23-i felkelésnek két iránya van. Az egyik irány helyes célkitűzéséért harcolt, amelynek a megvalósítása folyik. Ennek érdekében lépett fel Dudás. ... Igyekezett csillapítani a kedélyeket állandóan a rend fenntartását hangsúlyozta és a munka megkezdését... Az a tény, hogy a kormányt nem ismeri el, nem jelenti azt, hogy a népi demokratikus államrend ellen törne, csak személyeket kifogásolt.”

Végül, a védő kéri a vádlott felmentését. Fontos a végső védői nyilatkozat, mert azzal, hogy alternatív indítványként sem terjeszti elő, az „enyhe büntetés” iránti igényt, jogi formába önti Dudás József védekezését, nevezetesen azt, hogy szerepe kifejezetten szocialista rendszer-párti volt, csak nem a „Rákosi rendszer”-párti.

Kósa Sándor — Szabó bácsi védőjeként — szintén védelem felmentését indítványozta, de a védekezés más irányú. Fő szempontja, hogy Szabó bácsi harcolt ugyan, de nem vezetőként.

„A vádlott nem volt vezető, csak követője az eseményeknek.... II. r. vádlott adottságai miatt nem is volt alkalmas a vezetésre... Fegyverrel harcolt, de mindig jóhiszemű volt... Idős, családos ember. Az orvosi vélemény szerint is pszichopátiás, kérem a felmentését.”

Dudás József hosszan szólhatott az utolsó szó jogán. Ő, láthatóan, felkészült a halálra, az események menetéből érezte, hogy semmi esélye nincs. Eljárási szerepével, utolsó szavaival már érezhetően az utókornak szólt, talán bízott abban, hogy valaki, valamikor újra előveszi a Dudás-aktát... Továbbra is tagadta bűnösségét, őt az vezette,

„hogy erősítem a kormány hatalmát, segítem nehéz munkáját... Nagy Imrét, Kádárt, Kovácsot mindig támogattam.”

Utolsó szavai híven tükrözik nézeteit, amelyek mellett mindvégig kitartott:

„A lelkiismeretem tiszta volt, futhattam volna Nyugatra, vagy elbújhattam volna. A választások engem fognak igazolni, hogy a magyar nép nem fog jobboldali pártokra szavazni. Az én 25 pontom

enyhébb, mint az Írószövetség és az ifjúsági szervezet tervezete. A II. kerületi bizottságban sok tisztességes ember volt. Engem soha semmiféle fasiszta, népi demokrácia ellenes irányzat sem vezetett.

Nem vágytam hatalomra. Ha meg kell halnom, a magyar szabadságért halok meg, ha az, amit én tettem, az ellenforradalom és nem forradalmi tett volt.

Egy jottányit sem engedtem a szocializmus vívmányaiból. A nemzetközi helyzet is úgy alakult a szuezi kérdéssel, hogy Magyarország helyzete sem alakulhatott másképp. Hiszek a magyar dolgozó nép életerejében, elszántaságában. Az én elítélésem az ellenforradalom felmentését jelenti. Egyben a tisztességes dolgozók proletár társadalmának a megrovását.”

Szabó János az utolsó szó jogán mondott szavaival már egy összetört ember képét mutatja. Ő, Dudással szemben, úgy véli, esélye van az életben maradásra. Reménykedik az irgalomban, kibővíti, megtagadja cselekményét. Nagy hangsúlyt helyez szomorú életútjára, családi körülményeire:

„Nem követtem el a dolgot, nem gyilkoltam, nem raboltam. Súlyos gyomorbeteg vagyok, a börtön is halált jelent számomra. Van még egy lehetőségem ahhoz, hogy az égiek, ha kiengednek, akkor harcolni fogok a kormányért, a szocializmusért... Hatvanéves beteges ember vagyok, ne az a rendszer ítéljen halálra, amelyért 38 éven át dolgoztam. Én nem gondoltam semmi rosszra. Nem álltam bosszút az ávosokon, pedig lett volna rá okom. Kérem a bíróság lelkiismeretes döntését.”⁷¹

Ezután a bíróság 1957 január 12-én berekesztette a tárgyalást, azzal, hogy az ítéletki hirdetés 1957. január 14-én lesz, reggel 9 órakor.

S VALÓBAN. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága 1957. január 14-én reggel kihirdette 22 sűrű gépelt oldalon lévő ítéletét, melyben mindkét vádlottat halálra ítélte.⁷² Az ítélet mindkét vádlottal szemben jogerős lett, mivel fellebbezésre nem volt lehetőségük, a Legfelsőbb Bíróság első fokú tanácsban járt el.

Az ítélet mindenképpen törvénysértő, miként az egész eljárás is. Bevezetőben megállapíthatjuk, lehetetlen egy ilyen súlyú ügyben öt egymást követő napon perrendszerű eljárást, bizonyítást lefolytatni. Ha még megalapozottnak is vennénk a vádat — de nem az! — lehetetlenség ennyi idő alatt a vádlottaknak, védőknek felkészülni, tanácskozni, újabb bizonyítékokat előterjeszteni, megfelelő stratégiát kialakítani. Még egy lelkiismeretes eljárni kívánó bíróság részére sem elég ez az idő, felkészülésre, mérlegelésre, esetleges újabb bizonyítékok beszerzésére, megvizsgálására. Az ítéletből is egyértelműen kiviláglik az, ami a vádiratból: a bíróság külső utasítást hajtott végre.

Az ítélet elfogadott egy politikai koncepciót, s ezt tette az ítéletkezés alapjául. Ennek lényege, hogy 1956. október 23-tól Magyarországon „törvénytelen ellenforradalom” zajlott, ebből adódóan, mindazok, akik ebben részt vettek, a „törvényes” hatalom ellen tá-

madtak. Vagyis az ítélet sarokpontja az kellett legyen, hogy a Rákosi-Gerő-féle rendszer törvényes volt.

NEM AKARUNK bővebb jogelméleti-politikai eszme-futtatásba bonyolódni, de történelmileg megállapítható, s ma már ki is mondható, hogy a Rákosi-Gerő rendszer illegitim volt, ebből adódóan az ellene való fellépés, és különösen a Nagy Imre-kormány működése törvényes volt. Vagyis az ítélet kardinális kiinduló hibája, hogy feltétel nélkül kiszolgált egy politikai koncepciót.

Második kiinduló törvénytelenység, hogy a koncepció kiszolgálása érdekében felrúgott minden bizonyítási és eljárási szabályt. S mindebből következő az eljáró bíróság mérhetetlen elfogultsága a vádlottakkal szemben.

Vagyis mindezek alapján összességében egy végletekig elfogult — minden valószínűség szerint kívülről utasított — az eljárási szabályokat megszegő bíróság megalapozatlan, törvénytörő ítéletével állunk szemben.

Mégis, az ítélet valamelyest alaposabb, mint a vádirat. Lényegében a vádlottak ténybeli beismerésben voltak, ennek alapján többé-kevésbé helyesen írja le a vádlottak cselekedeteit. Kifejezeten a tényekkel ellenkezően ítéli meg viszont Dudás Józsefnek a kormányhoz való viszonyát; természetesen ez is a koncepció részét képezte:

„Tény az, hogy a vádlott nem hangoztatta nyíltan a szocializmus vívmányainak, a földosztásnak, államosításnak a visszaállítását, sőt egyes cikkeken ezek mellett kiállt. Azonban ez a tevékenysége, mellyel a Legfelsőbb Bíróság fentebb már részletesen foglalkozott, a kormány elleni állandó támadás, a 'forradalmárok' képviselőének a követelése a kormányban olyan személyek becsmepésését jelentette volna, amely alkalmas volt népi demokratikus jellegének megváltoztatására... Amint ezt a Legfelsőbb Bíróság fentebb részletesen kifejtette, Dudás egész politikai tevékenysége az ellenforradalmi erők érdekeit szolgálta, és végső soron azt eredményezte, hogy Nagy Imre mind jobban behódolt nemcsak a kapitalista, hanem a fasiszta reakciós erőknek. Dudás József tisztában volt azzal, hogy a kormány további gyengítése, az ellenforradalmi erők uralomra jutását segíti elő, ez pedig azt eredményezi, hogy a szocializmus erői Magyarországon nem érvényesülhetnek és hazánk területe egy harmadik világháború színterévé válik.”⁷³

A Dudás József elleni gyűlölet és elfogultság sugárzik a következő mondatokból:

„Dudás József elsősorban szellemi irányítója volt a 'forradalomnak' és a félrevezetett tömegek tevékenységéért a sztrájkokért, a népitéletekért, a fegyveres hordák gyilkosságaiért és fontosságáért közvetlen felelősség terheli. Ha október 23-án hazánkban nem lettek volna Dudás Józsefek, akik tovább szították az ellenforradalom tüzeit, és szívósan akadályozták a rend helyreállítását, akkor sokkal kisebb áldozattal sikerült volna átvészelné az elmúlt hónapok eseményeit. Dudás József felelősséggel tartozik az ártatlanul legyilkolt kommunistákért és demokratikus gondolkodású emberekért, a barikádon elpusztult fiatalok ezreiért, akik, a Dudás Józsefektől félrevezetve, életüket nem igaz ügyért áldozták fel.”

Szabó János (Szabó bácsi) sem kap külön megítélést az ítélet szerint:

„A terhelt, mint parancsnok, fegyveres csoportjai élén több napon keresztül védelmezte a Széna teret a törvényes kormány és a rendet helyreállító szovjet csapatokkal szemben. .... Szabó János vezetésével a Széna-téri ellenforradalmárok a törvényes kormány ellen harcoltak, ezen keresztül a népi demokratikus rendszert gyöngítették, annak megdöntésére törekedtek... Nem kétséges, hogy a fegyveres tevékenysége a fennálló államrend megdöntésére irányult. A Széna-téri csoportnak olyan alvezérei voltak, akik fasiszta jelszavakat hangoztattak és nyíltan síkraszálltak nemcsak a kapitalista rend visszaállításáért, hanem egész szélsőséges jobboldali eszmékért. Szabó János lényegében ezeknek az embereknek az érdekében harcolt, ezeknek az embereknek az érdekében vitte tűzbe a 18 éves aluli gyermekeket... Szabó János olyan nagy létszámú fegyveres csoportok vezetője volt, amely két héten keresztül tartotta rémületben a Széna teret és az ott környező területeket. A súlyosan megsérült házak, a rombolások nyomai mind Szabó János felelősségét mutatják... Tevékenysége olyan nagy jelentőségű volt, hogy az egyik vezető alakjává teszi az elmúlt időszak ellenforradalmi eseményeinek.”⁷⁵

Valami példátlan machiavellizmussal az ítélet megmagyarázza a „Magyar Forradalmi Munkás-paraszt Kormány 1956. november 4-i programjának büntetlenséget ígérő szakaszát is:

„A testvérharc megszüntetése, a rend és a béke helyreállítása, a kormány nem tűri meg hogy a dolgozókat bármi ürügy alapján üldözzék ezért, mert a legutóbbi idők eseményeiben részt vettek.”

Mindezt az ítélet így fordítja le a vádlottak ügyére:

„A kormány nyilatkozata arra vonatkozik, hogy az egyszerű dolgozók nem szenvedhetnek semmiféle hátrányt azért, ha belesodrótak a 'forradalmi' eseményekbe.”⁷⁶

Az ítélet kihirdetése után mindkét elítélt kegyelmet kért, a védők a kegyelmi kérvények benyújtására 3 napot kaptak.

Dr. Zaburay Emil kegyelmi kérvényében hatalmas bátorsággal idézi Kádár János miniszterelnök 1956. november 1-jei rádióbeszédét, amelyet a *Népszabadság* közölt.

„Népünk dicsőséges felkelése lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-rendszert, kivívta a nép szabadságát, és az ország függetlenségét, amely nélkül nincs és nem lehet szocializmus.”

Majd idézi a *Népszabadság* ugyanezen számát:

„Történelmi napokat éltünk át. A főváros és az ország népének demokratikus felkelése szétörte azokat a gátakat, amelyet a sztálinizmus emelt a Rákosi-Gerő-féle önkény segítségével. Vérben született meg a demokratikus és független Magyarország... elég volt az önkényből a hazugságból, az embertelenségből — szabadon igazul, emberi és magyar módra akarnak élni.”

Finom gúnyval teszi hozzá az ügyvéd:

„Még akkor is ha utóbb nem tartják fenn az októberi események ilyen megítélését, nem indokolt egy — bár helytelen követeléseket is érvényesítő — személynek a kivégzése, akinek a kezéhez vér nem tapad, sem közvetve sem közvetlenül, és saját javára anyagi visszaélést sem követett el.”⁷⁷

HÁT IGEN. Kristálytiszta a jogászi logika: ha Dudás Józsefet elítélik, ugyanezen a bíróságnak el kell ítélnie Kádár Jánost is, ha következetes akar lenni gondolatmenetéhez. A védő nagyon aktív és becsületes munkáját mutatja, hogy a lehetetlennel is megpróbálkozik, még ugyanezen a napon. Hat sűrűn gépelt oldalon pernyitási kérelmet nyújt be, melyben többek között Nagy Imre, Donáth Ferenc, Kállai Gyula, LOSONCZY GÉZA tanúkenti kihallgatását is indítványozza.

„Kétségtelen, hogy a kért bizonyítás-felvételi kérelem nehézségekbe ütközik a tanúk egy részének külföldi tartózkodása miatt. A bizonyítás felvétele mégsem lehetetlen. A halálbüntetés végrehajtása nem volna többé jövátétel... ha az akadályok elhárulta után lenne megállapítva az elítélt ártatlansága, vagy bűnösségének az alapügyben megállapítottnál lényegesen egyhébb foka.”⁷⁸

Dr. Kósa Sándor ügyvéd kiemelten emberséget kér Szabó bácsi ügyében. Ő is idéz a *Népszabadság* 1957. január 13-i számából:

„Legyetek emberségesek az öregekkel és fiatalokkal, a kétkézi munkásokkal. És az új világ lovagjaihoz méltóan legyetek emberségesek a legyőzöttekhez is.”⁷⁹

Szabó bácsi több oldalas kegyelmi kérvényt írhatott. Szavai ismét megrázóak:

„Kérem tisztelettel a Miniszter Tanácsot és a nemes lelkűkhöz fordulok, Kegyelemért! Ártatlan vagyok! Tárgyalásomat megsemmisíteni és perújrafelvételt kérek és módot adni arra vonatkozóan, hogy tisztázni tudja ártatlanságomat és azt védeni... Igen tisztelt Miniszter Tanács! Egy 11 éves leánygyermek édesapja, ki nem bűnös, várja a kegyelmet.

Kegyelem!!! Szabó János”⁸⁰

Dudás József szeretett volna találkozni a hozzátartozóival. Minden valószínűség szerint még azt a találkozást sem kapta meg:

„A Legfelsőbb Bíróság Kollégiuma 1957. január 14-én döntéseivel halálra ítélte. Több napi kérésemre csak a mai nap kaptam papírt és tollat, így csak most terjesztem elő kérésemet...”

Mivel nem csak napjaim, hanem esetleg hátra lévő óráim is megvannak számlálva, mielőbbi szíves intézkedését kéri.

Dudás József
halálra ítélte
1957. jan. 16”.⁸¹

Ezen a napon még egy rövid kegyelmi kérelmet írhatott Dudás József, melyben ismét az amnesztia ígéretére és saját, szocializmus iránti elkötelezettségére hivatkozik:

„Gyermekkorom óta a szocializmusért harcoltam, illegális kommunista tevékenységemért 5 év és 6 hónap börtönt szenvedtem antifasiszta és háborúellenes munkámért a Magyar Népköztársaság Szabadság Érdemrendjének ezüst fokozatával vagyok kitüntetve.”⁸²

AZONBAN AZ ELÍTÉLTEKNEK SEMMI ESÉLYÜK NEM VOLT. A bevezetőben említett módon, példátlan gyorsasággal, 1957. január 18-án három országos szerv (Elnöki Tanács, Legfelsőbb Bíróság, Legfőbb Ügyész) hat érdemi eljárási cselekményt tett. Ugyanezen a napon Ledényi Ferenc az ítélet végrehajtására utasítja a Budapesti Katonai Bíróságot.

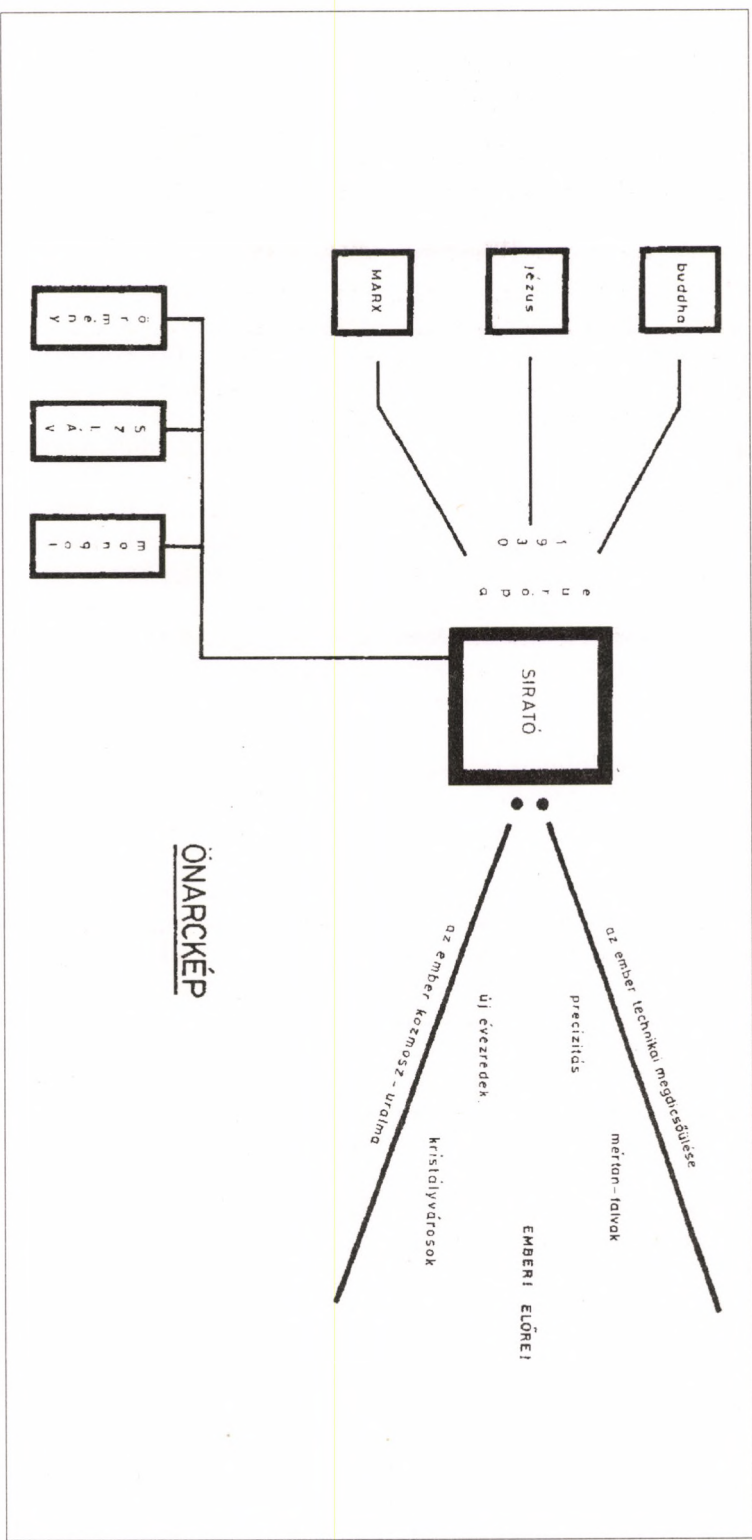
Dudás József és Szabó János sorsáról ezután semmi írásbeli adat nincs. Haláluk napja, az ítélet végrehajtása bizonytalan. Írásbelileg eddig alá nem támasztott szóbeli értesülések szerint a cellájukban agyonverték őket. *(vége)*

JOBBÁGYI GÁBOR

Jegyzet

- (46) ld. *Függetlenség* 1956. október 30-i száma 18. pont.
- (47) ld. dr. K. Z. kihallgatása 1956. december 21-én, ld. 4. alatt 114. old.
- (48) ld. dr. K. Z. kihallgatása 1956. december 15-én ld. 4. alatt 116. old.
- (49) ld. S. F. kihallgatása 1956. december 27-én. ld. 4. alatt 131-132. old.
- (50) ld. S. T. kihallgatása 1956. december 20-án ld. 4. alatt 177. old.
- (51) ld. 4. alatt 255-258. old.
- (52) ld. 5. alatt 2-3. old.
- (53) ld. 4. alatt bűnjelek között sorszám nélkül.
- (54) Dudás József feljegyzése a vádiratra 1957. január 1-én dr. Szénási Gézához, és a Legfelsőbb Bíróság Elnökéhez. ld. 5. alatt 3. sorszám 2-3. old. és 15. old.
- (55) ld. 5,4. alatt 16. old.
- (56) ld. Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Katf. 00115/1956. tárgyalási jkv. 1. oldal
- (57) ld. az 56. alatti iratok között.
- (58) ld. az 57. alatti vádirat első oldal
- (59) ld. az 57. alatti vádirat
- (60) ld. az 57. alatti vádirat
- (61) ld. az 56. tárgyalási jkv. 2-14. old.
- (62) ld. a 61. alatt
- (63) ld. a 61. alatt 8-9. old.
- (64) ld. a 61. alatt 14. old.
- (65) ld. a 61. alatt 14-20. old.

- (66) ld. a 61. alatt 41. old.
- (67) ld. az 59. alatt 3. old.
- (68) ld. az 56. alatt 43-44. old.
- (69) ld. az 56. alatt 46-47. old.
- (70) ld. az 56. alatt 47-49. old.
- (71) ld. az 56. alatt 49-50. old.
- (72) ld. az 56. alatt Katf. I. 00115/1956. ítélet
- (73) ld. 72. alatt 11-13. old.
- (74) ld. 72. alatt 12-14. old.
- (75) ld. 72. alatt 17-18. old.
- (76) ld. 72. alatt 20. old.
- (77) ld. az 56. alatt dr. Zarubay Emil kegyelmi kérvénye
- (78) ld. az 56. alatt dr. Zarubay Emil perújítási kérelme 20/ alatt sorszámozva.
- (79) ld. az 56. alatt dr. Kósa Sándor kegyelmi kérvénye
- (80) ld. az 56. alatt Szabó János kegyelmi kérvénye
- (81) ld. az 56. alatt Dudás József kérelme a Legfőbb Ügyészhez
- (82) Dudás József kegyelmi kérvénye ld 56. alatt.
- (83) Dr. Domokos József kegyelmet elutasító feljegyzése 1957. január 18-án.

ÖNARCKÉP

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY: ÖNARCKÉP

EGY MÁJUS ELSEJE, AMIRŐL NEM BESZÉLÜNK

1957. május 1. Egy dátum, amelyről évtizedek óta szemérmesen hallgatunk. Egy nap, amely időben alig-alig egy karnyújtásnyira van 1956 őszének eufórikus napjaitól.

AKORABELI HIVATALOS KÖZLÉS SZERINT e napon mintegy ötszáz-ezer ember vonul fel a Hősök terére, a társadalmi szándék szerint tisztelettel adózva a Munka ünnepének, ill. ennek anyjának, a Munkásnak. Miközben végeláthatatlan sorokban ömlik a tömeg a már rég megszokott és begyakorlott forgatókönyv vagy rítus szerint, ezerszámra kínlódnak, szenvednek a kommunista restauráció börtöneiben, internálótáboráiban a forradalom harcosai, hitvallói, valamint olyan ártatlanok, akiket valamilyen sanda szándék űzött a büntetési intézmények valamelyikébe.

Itthon és külföldön csaknem mindenki értetlenül nézi a látványos szcenáriumot a lázas és örömteli októberi napok után, amikor is Budapest népe szinte majdnem egyöntetűen vállalta a szembenállást mind a RÁKOSI-féle uralommal, mind pedig a nagy keleti szomszédokkal szemben.

Vajon mi történhetett? Ilyen nagy mérvűvé vált volna a kollektív amnézia? Netalántán a magyar nép gerince hajlott volna meg? Elviselhetetlenül nyomasztóvá vált volna esetleg a „Párt” agressziója és a nagy lassan magára talált erőszakszervezetek pressziója?

A fenti, általam feltett önkényes kérdésekre, úgy gondolom, határozott nemmel felelhetek. A válasz, ha nehezen is, de megadható, ugyanis azt a kor hangulatában, a külső és belső körülményekben, a társadalom korábban kialakult, benne mesterségesen kialakított beidegzettségében, valamint annak automatikus reflexióiban fellelhetjük.

A magyarázathoz abból kell mindenekelőtt kiindulnunk, hogy a mintegy félmilliónyi személyre tehető budapesti felvonuló között akadt legalább 80-100 ezernyi, a Forradalom alatt többnyire alattomosan meghúzódo mozgalmár és tisztességes módon pártelkötelezett hívő kommunista, valamint nem kevés, bármikor lelkiismeret-furdalás nélkül színt váltó, „lábhoz tett nyelvel várakozó” karrierista. Rájuk, valamint a még közéjük joggal sorolható néhány ezer, egyszeri alkalommal vidékről felhozott pártmunkásra, valamint a gyermeküket nyakukba ültető és azoknak élményt, látványosságot szerezni kívánó kispolgárokra felesleges szót vesztegetni, figyelmünkkel, érdeklődésünkkel érdemesebb a fennmaradó 400 ezer ember magatartásának motivációit kutagatnunk.

E téma tanulmányozása és végiggondolása során arra a következtetésre jutottam, hogy a május 1-jei felvonuláson bekövetkezett tömeges részvétel többretegű lélektani okokra vezethető vissza.

Az első talán abban foglalható össze, hogy a Társadalomban az 1956-ot megelőző 13 évben már kialakult egy bizonyos fajta, egyértelmű beidegzettség a Hatalom szokásaihoz, elvárásaihoz való alkalmazkodóság tekintetében. Ezt az Októberi Forradalom mindössze csak két hétre szakította meg, majd ezt követően, ha nem is könnyen, de 1957 elejére visszabilent a társadalmi attitűd a régen „megszokott” keretek közé. Az állampolgár úgy látta, úgy ítélte meg, hogy itt, ha passzív formában is, de bele kell törődnie a KADÁR-féle hatalomátvételbe, mert a rendszer talán örökké, vagy legalábbis sok-sok évtizedig megmaradhat, a Szovjetunió nem enged ki szorításából, hatalmi vonzaskörzetéből; gyenge önmagunkon kívül senkire sem számíthatunk, a Nyugat, a „tartsatok ki” jelszavának felelőtlen sugallásán kívül, kézzelfoghatóan soha nem fog segíteni bennünket.

ENNEK A SZÉLES KÖRBE KIALAKULÓ APATIKUS MAGATARTÁSNAK, rezignációnak a kiváltódását nem kis mértékben segítették elő a szovjet fegyveres erők árnyékában, addig rejtőzködő, majd előbúvó, s egyre jobban aktivizálódó pufajkások rémtettei, a védtelen tömegek fizikai létét veszélyeztető, mind gyakrabban elhangzó sortűzek.

Az idézett körülmények, bár igen súlyosak voltak, s minden bizonnyal nem kevés embert sarkalltak arra, hogy a korábbi társadalmi méretű beidegzettségnek megfelelően, újra a „sorba beálljanak”, vagy legalábbis látszólag barátságos arcot mutassanak a Hatalomnak, azonban mindez önmagában nem igazolja egyértelműen a felvonuláson való tömeges részvételt. Kellott még egy döntő fontosságú többlet is, ami a budapesti polgárok jó részét — a külső szemlélő számára — spontán módon mozgósította. Ez a keresett plusz egy tömegméretűnek mutatkozó, egyénekre lebontható személyes félelem volt a Hatalom kiméltetlen repressziójától 1956-ért. Mit is jelentett ez?

Megértéséhez abból kell kiindulnunk, hogy a fegyveres felkelőket, valamint a túl hangosan politizálókat és szervezkedőket leszámítva, az Októberi Napokban, a korábbi Hatalom tilalmi normáit tekintve, a társadalomnak mintegy 80-90%-a valamilyen módon „sárossá” vált.

Az emberek többsége — munkahelyen, utcán, boltokban, baráti és kevésbé baráti körökben — szabadon fellelegezve kezdte el véleményét, ill. vélt vagy valós sérelmeit hangoztatni; néha-néha talán túlon túl szubjektíven, meggondolatlanul, mindenesetre spontánul, a naiv gyermekek ártatlanságával. A párttagok nem elhanyagolható hányada a párttagkönyvét, míg a diákok az orosz nyelvkönyvüket égették el nyilvánosan, határtalan örömet mutatva. A munkásgyűléseken, még a kádári ellenforradalom után is számos igazgatót és egyéb magas rangú vezetőt távolítottak el a forradalmi érzetű üzemi dolgozók, a demokrácia játékszabályainak lehető legtisztességesebb megtartásával.

A quislingi hatalom gyakorlásának megkezdése után a legkisebb ember is kényszerű önvizsgálatot tartott, feltéve magában a kérdést: vajon tett-e olyat, amelyet maga vagy családja ellen felhasználhatnának? Az aggályos kisember, akit éveken át nyomorítottak és aláztak meg, többnyire talált is önmagában valamilyen fekete foltot (pl. egy elszólást, egy félreérthető mozdulatot stb.) és elkezdett rettegni, hisz az eddigi pártállami tapasztalatai is ezt a félelmet táplálták. Rossz előérzetét többnyire igazolta és mélyítette az, hogy lépten-nyomon észlelnie kellett a hozzá hasonlók meghurcolását, többnyire vélt, azaz nem valós bűnök alapján, s ez a represszió még 1957 nyarán sem hagyott alább. (Jellemzésül: 1958-ban egy PUSKÁS JÁNOS nevű hajógépkezelőt a csongrádi bíróság kilenc hónapi jogerős börtönbüntetésre ítélte, mert a forradalom alatt „egy vörös színű dekorációs drapériát az utcán égő tűzbe dobott.”)

A Hatalom könyörtelen és szilárdan következetes visszavágása alattvalóinak a lázadásáért nemcsak fizikai megsemmisítéseket, szabadságkorlátozásokat jelentett megszeppent állampolgárai számára, hanem esetenként az anyagi és az erkölcsi egzisztenciájuknak az ellehetetlenülését is. 1957 tavaszán — hivatalos indoklás szerint gazdasági megfontolásokból — számos, főként budapesti vállalatnál munkások, alkalmazottak elbocsátására került sor, amelyet szemforgató módon, eufémisztikus kicsengéssel, racionalizálásnak neveztek.

A döntésnél a mérce természetesen nem elsődlegesen a munkaerő személyi értéke volt, hanem az, hogy ki, miként viselkedett a Forradalom alatt, ill. az esetleges „bűnei”-t azóta hogyan bánta meg vagy tette jóvá.

ARACIONALIZÁLÁSI HULLÁM — ismertebb elnevezésével a „B” lista — réme, majd mindenki felett Damoklesz kardjaként lebégett. Mindezek tudatában nem csodálható, hogy az „átlag-állampolgár”, aki szinte már mindenkiben besúgót látott, egzisztenciális érdekeinek védelmében a legkisebb rosszat választotta, megkísérelte minimális áldozatok árán kiengesztelni a vérgőzös Hatalmat, legalább részben, azzal, hogy az üzemi munkatársaival egyetemben a vörös lobogó, valamint a sarló és kalapács alatt kivonul a Forradalmat követő első május 1-jén. Azt, hogy majd regisztrálni fogják jelenlétét, bőven remélhette, mivel régen megtapasztalta, hogy a vállalati káderek, a pártbeli mozgalmárok mindenfajta közösségi megmozdulás (vállalati ünnepek, üzemi gyűlések, termelési tanácskozások, stb.) résztvevőit hivatalból számbaveszik, míg a távolmaradók neveit az illetékes vezetőknek jelentik.

MAROSÁN GYÖRGY nem egy visszaemlékezésében büszkélkedett azzal, hogy semmiféle központi nyomást nem gyakoroltak sem közvetlenül, sem pedig közvetve az üzemekre, gyárakra annak érdekében, hogy egy nagyszabású, a Kádár-rezsimet támogató és azt egyben legitimizáló felvonulást rendezzenek a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány regnálásának első május elsején. Bár a nem egészen az igazmondásról híres/hírhedt politikusnak nehéz ezt elhin-

nünk, azonban ezúttal tegyük félre jóhiszeműen a kétkedésünket, s az állítását feltételesen fogadjuk el.

GONDOLJUNK MAGUNK ELÉ egy képzeletbeli budapesti üzemet, képzeletbeli igazgatóval, párt- és szakszervezeti titkárral. 1956 őszen ezek mindegyike vagy illegalitásba (patkánylukba) vonult, vagy magára nyilvánosan sárt dobálva, önkritikát gyakorolt, vagy csendesen meghúzódott. Az 1956. november 4-ét követő hetekben sem az volt a zömükre jellemző, hogy azonnal visszaálltak volna a barikádokon hivatalosan kijelölt helyükre, hanem többnyire bizonytalan tétovasággal szivárogtak csak elő, nem tudván akkor még merre dőlhet a Hatalom sorsa, s ezzel a saját jövőjük is.

Mindez, persze, mivel e szereplők reflektorfényben voltak, a szűkebb-tágabb nyilvánosság előtt játszódott le, s így az esetleges megfutamodásaikról, elbizonytalanodásaikról, meggondolatan „mea-culpázásaikról” nemcsak az üzemi pártirodákon, hanem az új-jászerveződő politikai hatalmi központokban (pl. a kerületi pártbizottságokon) is pontos tudomást szereztek. A Pártközpont, minden bizonnyal, legtöbbször elbocsáttatta vagy fegyelmileg kérdőre vonatta volna, azonban igen veszélyes mérvű volt a káderhiány, s így csak azzal a szűk állománnyal „gazdálkodhattak”, ami rendelkezésre állt. E kényszerű helyzettel az általam képzeletbelieknek nevezett személyek is tisztában voltak, de egyúttal azzal is, hogy ha a jövőben nem bizonyítanak látványosan, úgy néhány éven belül, egy új kádergeneráció — a jövőendő vezető-beosztásának megfelelő szakértelemmel — kiszorítja őket. (Elképzelhető, hogy mennyire kellett pl. annak a személynek „kapaszkodnia”, aki lakatosként töltött be egy gyógyszergyári igazgatói állást, vagy sütőipari szakmunkásként egy gépgyáriét.) Ez okból ezek minden lehetséges alkalmat fel akartak és fel is használtak „vezetői rátermettségük”, és nem utolsó sorban kommunista hűségük dokumentálására.

Kiváló alkalomnak kínálkozott erre 1957. május elseje, amikor is sokat számíthatott hatalmuk megszilárdítása tekintetében az, hogy mekkora tömeget lesznek képesek mozgósítani területükről a „munkás-paraszt hatalom melletti szolidaritás”-kifejezés igazolására. Új módszereket erre nem kellett kitalálni, 14 év tapasztalata már elegendő támpontot adott nekik. A biztosabb siker ill. az esetlegesen várható társadalmi ellenállás időbeli lehenylerése érdekében mindössze annyi többletfeladatuk maradt csak, hogy mindezt a hatékony prevenció érdekében „túl kellett lihegniök”. Megbízható szövetségeseik voltak azok a politikai mamelukok, akik, a rendszer tipikus kreatúráiként, máskor is szolgálatukra álltak. Többek között ide tartoztak azok a párttagok, akik, bár semmiféle szakmával nem rendelkeztek, de mégis relatíve jól fizető, olyan beosztásokat töltöttek be, amelyek igencsak kevés szakértelmet és igen kevés felelősséget igényeltek (pl. munkaverseny-felelős, katonakönyv-nyilvántartó, kitüntetések regisztráló előadó stb.). E körök bevonásával, valamint néhány párt- és szakszervezeti funkcionárius segítségével; hol békés, hol pedig kevésbé békés eszközökkel, s megfelelő optimista hangu-

latkeltéssel elérték, hogy a magyar forradalom és a korábbi progresszív hagyományok szégyenére, ha talán szemlesütve is, de ötszáz-ezer magyar állampolgár végigvonult a hazai párt- és állami vezetők tribünje előtt.

VÉGEZETŰL, DE NEM UTOLSÓSORBAN EMLÍTENEM KELL, hogy a felvonuláshoz való csatlakozást kiváltó motiváló tényezők között, a fizikai szabadság és a személyi egzisztencia megőrzésének vágyán kívül, ösztönző faktor volt az állampolgárok számára a gyermekeik nyugodt jövőjének biztosítása iránti természetes buzgalom is. Az Édesapa vagy az Édesanya Forradalom alatti magatartása — szóban és cselekedetekben — az esetek többségében meghatározó tényezője volt az egyetemi felvétel sikerességének, vagy egy jobb munkakör elnyerésének. Számos példa lenne arra felhozható, hogy milyen sokan kényszerültek a család valamelyik tagjának a „befeketedése” miatt szakmai felkészültségüket el nem érő, sokszor megalázó beosztást betölteni.

Amint azt az előzőekben láttatni igyekeztem, az 1957. május 1-jei felvonuláson való tömeges megjelenés indokolható. Ha mind ezért a résztvevőknek nem is jár dicséret, de a megfélemlített, korábbi megalázott helyzetébe visszakergetett, s ezért keményen megtört állampolgárok százezrei felmentést érdemelnek.

HORVAI ÁRPÁD

Osztódás

a központ meghasonlott önmagával
s a kör

egyre szélebbre nyúlva
szótagláncok nuklein tánca

és

/
vagy

és

/
vagy

és

/
vagy

ellipszissé tágul
reccs – ropp
s két új szemét

felnyitva
ámul.

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY GLOGOISTA MANIFESZTUMA

A Z 1960-AS ÉVEK ELEJÉN-KÖZEPÉN a most 90 éve, 1905. január 26-án született TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY kiszorult az irodalomból. Az 1966-ban megjelent hatkötetes akadémiai kézikönyv, *A magyar irodalom története* nevét sem említette, az állami kiadók hatszor utasították el újabb verseinek kiadását. Egyedül a „gyermekköltészet”-ben jutott neki tér, akárcsak WEÖRES SÁNDORNAK, JANKOVICH FERENCNEK és másoknak.

A gyermekköltészet (vagy ahogyan Tamkó a *Jövőbúvárok* című posztumusz kötetében emlegette: játékos-versek) azonban nála nem példaállító—tanító célzatúak voltak. A *Tengereczki Pál*, majd később a *Tengereczki hazaszáll* és a *Pinty és Ponty* darabjai, Weöres Sándor ilyen alkotásaival megegyezően, dadaista játékossággal, szabad asszociációkkal, a racionális és irracionális elemek keverésével, különleges akusztikus élményekkel, igazában az 1920-as években alakuló szürrealista költészet, az abszurd líra, és (egyes elemeiben) az angol „nonsense verse” hagyományait folytatták.

Tamkó az 1960-as években azonban nemcsak gyermekverseket írt. KASSÁKHOZ hasonlóan hozzákezdett a maga avantgárd törekvéseinek összefoglalásához, költészettani elveinek rögzítéséhez is.

Volt miről írnia.

Tamkó Sirató Károly, 1921-ben jelentette meg első kötetét *Az Élet Tavaszán* címmel, JÓZSEF ATTILÁVAL, ILLYÉS GYULÁVAL, SZABÓ LŐRINCCSEL, ERDÉLYI JÓZSEFFEL egyszerre lépett az irodalomba. József Attila a *Szépség koldusa* című 1922-es gyűjteményében sorra próbálta a kortársak versmodelljeit, Erdélyi a tradicionális és részben az avantgárd népiesség lehetőségeivel kísérletezett, Illyés Gyula programosan akart avantgárd költő lenni. Tamkó szűknek érezte ezeket a lehetőségeket, tágítani akarta a költészet határait. Először MALLARMÉ, APOLLINAIRE, Kassák képverseihez hasonlóan „vizuális költészet”-ben gondolkodott. Azután az 1920-as évek utolsó harmadában a magyarországi avantgárd folyóiratokhoz csatlakozott, engedett a technikai lehetőségek sugalmazásának és villanyverset írt, „építette” a verseket, s megalkotta mindennek teóriáját is: megfogalmazta a *Glogoista manifesztumot*.

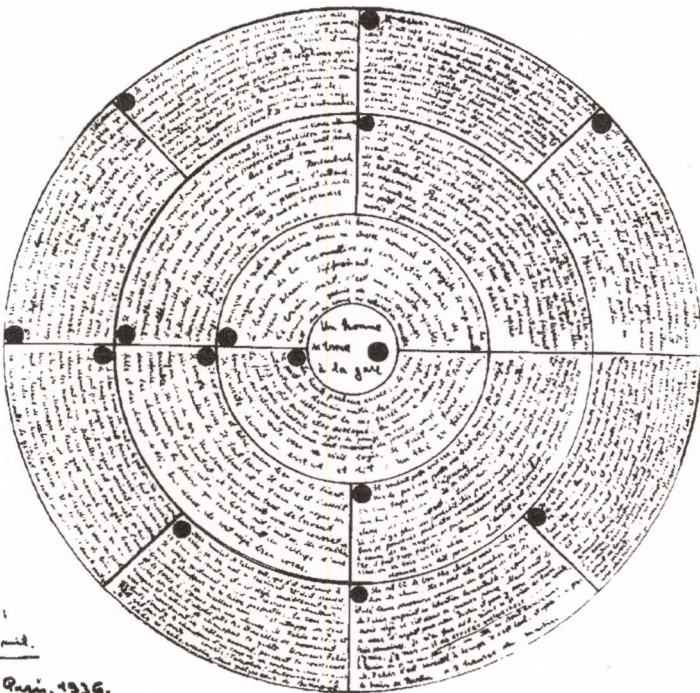
Az 1928-ban megjelent *Papírember* című kötet visszhangtalansága azonban elkésérítette. 1930-ban Párizsba indult. Itt megismerkedett JOAN MIRO szobraival, MAN RAY fotóival, tagja lett a „Cercle Francois Villon”-nak, ennek révén kapcsolatba került az

avantgárd művészettel: CAMILLE BRYEN szürrealista költővel, CEA-SAR DOMELA holland festővel, ERVAND KOTCHAR örmény művésszel, HANS ARPPAL, KANDINSKY-val, DUCHAMP-nal és másokkal. Tamkó ebben a szellemi környezetben fogalmazta meg a dimenzionista kiáltványt, a „teljesen új művészet: a Kozmikus Művészet” manifesztumát. Ezt a deklarációt, mely minden hagyományos művészet számára egy újabb dimenzió birtokbavételét jelölte meg célként, az előbb emlegetett alkotók mellett aláírták még BEN NICHOLSON, MOHOLY NAGY LÁSZLÓ, NINA NEGRI, ROBERT DELAUNAY, PIERREA ALBERT-BIZOT és mások.

Az 1960-as évek közepén készült játékos-versek, PAPP TIBOR gondolatait forgatva, az „abszurd vers és abszurd kép dadaista és szürrealista technika szüleményei”; a glogoizmustól a dimenzionizmusig tartó folyamat összefoglalása, a törekvések megvilágítása pedig ezen izmusok „filozófiájának”, költészetelméletének végiggondolása, újraéledése.

Az itt következő fejezet ebből a kéziratban maradt tanulmányból való részlet. A szöveget DR. TAMKÓ SIRATÓ KÁROLYNÉ, a költő özvegye engedte át közlésre.

SIPOS LAJOS

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY MŰVE

A SÍK KÖLTÉSZET: A PLANIZMUS KIALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON

Gyermekkoromat a Nagy Magyar Alföldön, Békés megyében, Pusztaföldváron töltöttem, s első eszmélő élményem a magyar pusztá volt: a síkság.

FALUNKAT HATALMAS TANYAVILÁG VETTE KÖRÜL, s apámat, a falu orvosát, gyakran hívták tanyasi beteghez. Sokszor vitt magával, s a lassú parasztszekereken órákon át döcögve bámultam a végtelen, de geometriai alakzatokkal változatossá tett síkságot, a havas vagy a napsütötte rónát. Ez volt gyermekkorom legnagyobb öröme és legmaradandóbb, legmélyebb élménye. A beláthatatlan síkot útvonalak hasogatták keresztül-kasul, akác- és jegenyesorok meneteltek az utak mentén, a kis tanyák mint csomópontok, súlypontok, sűrűsödések uralkodtak a négyszögek közepén, a tanyák udvarán pedig magasba meredő gémeskutak ostorfái jártak fel-le, szinte harangoztak. Ilyen gémeskutak csak a Magyar Alföldön vagy attól keletre találhatóak. Mindez egy életre szóló élményként vésődött emlékezetembe.

Középiskoláimat is az Alföldön, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Mezőtúron végeztem, ahol ez az alföld-élmény, sík-impresszió még tovább mélyült és gazdagodott.

Tizenkét éves koromban vettem észre, hogy sokkal csípősebb gúnyverseket tudok faragni, mint osztálytársaim, s nagy meglepetéssel konstatáltam, hogy ismert versekre paródiákat, sőt aktuális strófákat is játszva szerkesztek. Ettől kezdve rendszeresen olvastam verseket, szinte tanulmányoztam őket. A gimnáziumi könyvtárban elérhető költők után csakhamar rátértem az élő modernekre, s már 15 éves koromban ADY, a legnagyobb élő magyar költő hatása alá kerültem, ami a hetedik gimnazista koromban megjelent, *Az élet tavaszán* című első verseskötetemen is élénken érezhető. Tizenhét éves koromban azonban már a futuristák gondolatvilágába kerültem.

Szellemi alkatomra vonatkozólag talán csak annyit, hogy semmiképpen sem tudtam belenyugodni a Református Gimnázium fogalom- és dogmavilágába, s valami nyugtalanság arra kényszerített, hogy saját magamnak jobban megfelelő alaptételeket fogalmazzak meg.

Csakhamar a buddhizmusban találtam harmóniát, majd a szofisták „igazságait” éreztem valóságnak, s végül az „abszolút

anarchizmus" lett szellemi alapzónám, ami akkor, 1920-ban pontosan megfelelt a „dadaizmus” előérzetének. (Tehát túlzás nélkül állíthatom: szinkronban voltam Európával. Sőt!) Érettségi után Budapestre jöttem, s az avantgárd folyóiratokban (Kassák lapjai¹, Mezei Árpád² és Pán Imre lapja, az IS³ stb.) találtam meg mindezt, ami a múlttól a legmagától értetődőbben viszolygó fantáziámat kielégíthette.

MÁR 17 ÉVES KOROMBAN, a mezőtúri gimnáziumban természetesen érzett ösztönrel arra törekedtem, hogy a költészetet túlfeszítsem eddigi kifejezési határain, s többet fejezzek ki a szavakkal, mint csak gondolatot. 1924-ben Pesten írtam az első olyan verset, amellyel új után vágyó fantáziám meg volt elégedve: *Poéták keresztje* című vizuális hatású versemet, amely négy rövid, három hosszú és tizennégy rövid sorával valóban egy keresztet is ábrázolt.

Poéták keresztje

Világot
temető
hervadás-
szerető

betűk sok mártírját szenvedve szerető
virrasztó riasztó titokzat homlokú
mámoros halálos fekete szerető:

akit te
megölelsz
letép majd
ujjongva
az élet-
lugasból
sok bánat
gerezdet;
viseli
mellén és
szemében
tündöklő
ajándék
ékszer, a
szomorú
keresztet:
bánatból
keresztet.

Következő kísérletként *Három perc daloló emléke* [végleges változatban: *Villanás*] című versemben a „harisnya” szó kimondás-erősségének zenei szabályozásával a „szó köbtartalmával” (ahogy akkor írtam) a női láb vonalait akartam kifejezni, ekképp:

Villanás

Kék ruha
 Zöld ruha
 Szürkeség:
 Pianissimo: harisnya
 Crescendo: harisnya
 Più crescendo: harisnya
 Decrescendo: harisnya
 Piano: harisnya.
 Feszesség
 Szorosság
 Kis ajtó
 Nagy ajtó
 Kinyíló
 Benyíló
 Szemének sötét dobverői
 ! !
 Riadót vertek a testemben.

Orosháza, 1924

A Bécsben élő Kassák Lajosnak ebben az időben újabb és újabb folyóirat-kísérletei jelentek meg,⁴ s azokban is jöttek képszerűen ható nyomdatechnikai megoldású versek, *typogramme*-ok. Ily irányú művei közül legnagyobb hatást tette rám a *Virágok*⁵ című műve, amelynek négyyszög-kör-hegyesszög kompozíciója, de különösen a magasba nyúló hegyesszög felébresztette bennem gyermekkori feledhetetlen élményemet: a gémeskút képzetét s a vele együttjáró síkságpusztza asszociációkat.

Ezek a képzetek egyre szélesebb és mélyebb múlt-rezonanciákat keltettek bennem, s egyszer csak megírtam első kifejezett „képversemet”, amelynek ezt a címet adtam:

Kút a pusztán

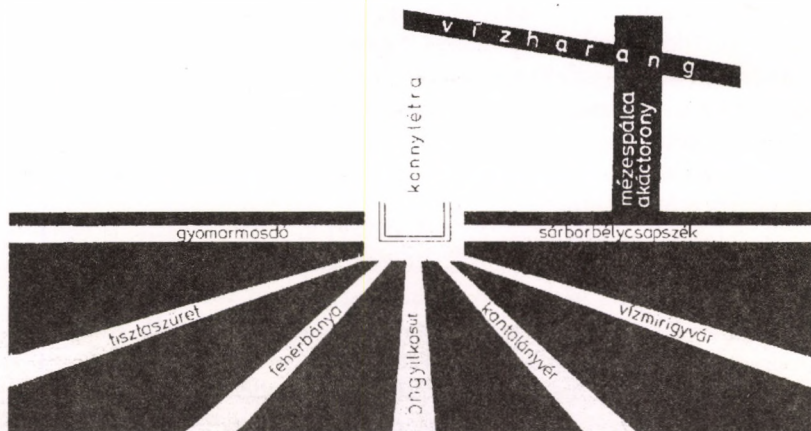
APAPÍRLAP FEHÉR SÍKJÁT a középvonalnál kissé feljebb metszi a látóhatár. Középen földbe mélyedő, felül nyitott kis négyyszög: a kút kávája. Tőle kissé jobbra, a kútágast két vonal közé írt mondat alkotja és fejezi ki: „*Mózespálca: Akáctorony*” [a művön, nyomdahibásan, „*mézespálca*” — a szerk.]. A kútgémet: „*Vízet hegedülök az embereknek*”. Az ostorfát: „*Lopjátok a föld könnyeit*”. Ez volt a látóhatár feletti, a tájkép rész.

A látóhatár alatti rész fekete tábláját hét, a kávéhoz sugárzás alakban összefutó dűlőút osztotta parcellákra, s a hét sugárdűlő út a kút hét jelentőségét, lényegét, a víz hét pusztai jelentőségét fejezte ki költői, sőt drámai hangon megfogalmazott, logikailag és nyelvtanilag megszerkesztett mondatokban.

A *Kút a pusztánnak* ez az első variációja, eléggé viharos és hányatott életem folyamán, nagyon sok más kéziratommal együtt elveszett, és a mondatokat már nem tudom emlékezetből rekonstruálni, csupán a legutolsó sor mondatára emlékszem, amely így hangzott: „*Öreg-apám, nem kell a víz sokáig!*”

Ezt a fogalmazványt, képversemnek ezt a logikus, grammatikailag szinte szájba rágott formáját később túlságosan érdektelennek találtam, s a képvers „mondatait” szótag-költéssel helyettesítettem. Ebben a formában került aztán francia fordításra is. Még a címét is megváltoztattam, s így lett belőle szürrealista mű:

Vízhegedű hét-üléssel
vagy
A kút mithológiája

KIALAKULT KÖLTŐI-BARÁTI KÖRÖMBEN hatalmas vitákat folytattunk a költészetről, lényegéről és műfajairól. Különösen kedvelt témánk volt: a ballada. A magyar irodalomelmélet egy kitűnő meghatározással ajándékozta meg az esztétikát a balladára vonatkozóan: „tragédia dalban elbeszélve”⁶. Ezt a meghatározást hosszan elemeztük. Szerintem fő: a tragédia gyors lezajlása. Az abszolút villámszerűség. Ilyen elképzelésem szerinti, ahogy akkor mondtam: expressz balladát nem ismertem.

Ebben az időben (1924-25) jelentek meg a világvárosok utcáin, így Budapesten is, az első villanyplakátok, amelyek a mondatok a térben, illetve a síkon egymásután gyúltak ki és aludtak el.

A ballada-viták gondolatvilágában dolgozva írtam egy expressz balladát. Ez közönséges, vonalon belüli-versformában így hangzott:

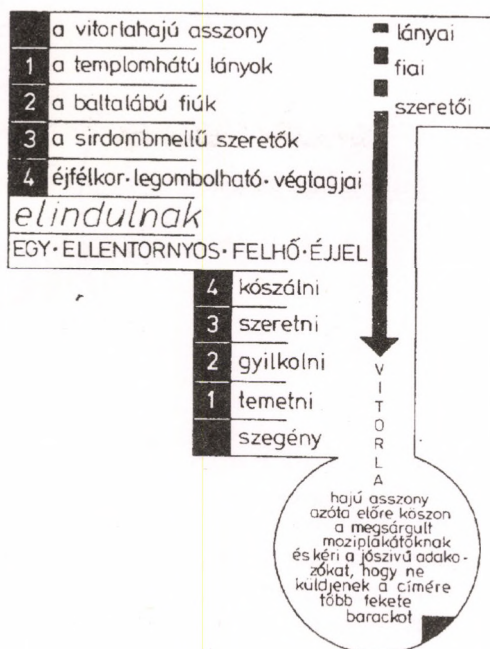
Egyszerű Ballada

Az elnyílt asszonynak lányai vannak
 a fehérhátú lányoknak fiai vannak
 a balta-öklű fiúknak szeretőik vannak
 a simavállú szeretőknek vágyaik vannak
 A vágyak elindulnak kószálni az éjjel
 a simavállú szeretők elindulnak szeretni az éjjel
 a baltaöklű fiúk elindulnak gyilkolni az éjjel
 a fehérhátú lányok elindulnak temetni az éjjel
 Az asszony sír és megfehéredik.

DE CSAKHAMAR ÉSZREVETTEM, hogy ez a vers így nem is eléggé érdekes, nem is eléggé érthető, és főleg: nem eléggé gyors! Tovább dolgozva rajta, azt láttam: ha a lineáris formában kilenc mondatból álló történetet egy négy alanyból és négy állítmányból álló egyetlen mondatba vonom össze, s az alanyok és állítmányok közötti összefüggést számokkal jelzem, s az egész versnek megadom a sajátmaga által kialakított vizuális formát, s a cselekmény tragikus, balladai zuhanását egy nagy fekete nyíllal is irányjelzem és kifejezem, a ballada lezajlási sebességét és így tragikumát is lényegesen fokoztam.

Ebben az értelemben dolgoztam ki aztán a *Vizuális Balladát* [végső címe szerint: *Ballada*] s amikor kész lettem vele — magam csodálkoztam el a legjobban rajta. Magam sem tudtam előre, hogy mi lesz belőle. De éreztem, hogy így sokkal jobb lett, tömörebb, gyorsabb, tragikusabb és szerintem sokkal — „érthetőbb” is, mint „vézna, egyszerű” formájában volt. Hogy eredetibb is, arról természetesen szólni sem kell. — Barátaim és társaim néma megdöbbenéssel tekintettek új alkotásomra. Ilyet valóban még senki sem látott. Műfajilag senki sem tudta meghatározni, mi lehet ez. Végül is alá írtam: „*Számkinetikus konstrukció*” helyesebben: *számokkal mozgatott vers-készülék*.

Ballada

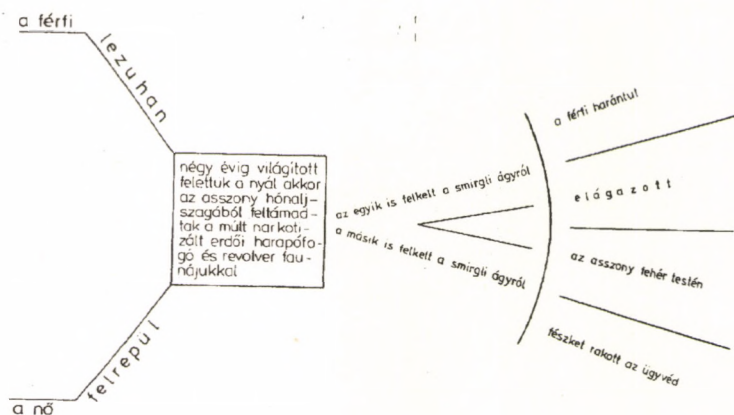

ÉN RÉSZEMRŐL NAGYON IS MEG VOLTAM ELÉGEDVE MŰVEMMEL. Főleg a ballada lezajlási gyorsaságával. Elképzelttem azonnal villanyplakátnak: először lezajlik lassan, az olvasási sebességnek megfelelően. Aztán mind gyorsabban, s végül csak villanásnyilag villog, villog! S így percenként akár 100-150 villanásnyi sebességet is el lehet vele érni.

Olyan volt, mint egy gép! *Ballada-gép!* (Ez is lett a címe később franciául.) Ennél gyorsüteműbb balladát valóban nehéz lett volna nemcsak találni, de még elképzelni is.

Ebben az időben, 1926-27 táján, egyszerű, „vonalon belüli verseim” már jöttek RAITH TIVADAR *Magyar Írás* című folyóiratában⁷. A lap segédszerkesztője szemben lakott a Liliom utcai diákotthonnal, és én, akkor harmadéves joghallgató, feljártam hozzá, és segítettem az irodájában. Ebből a korszakból való harmadik vizuális versem, a *Válóper*.

Válóper

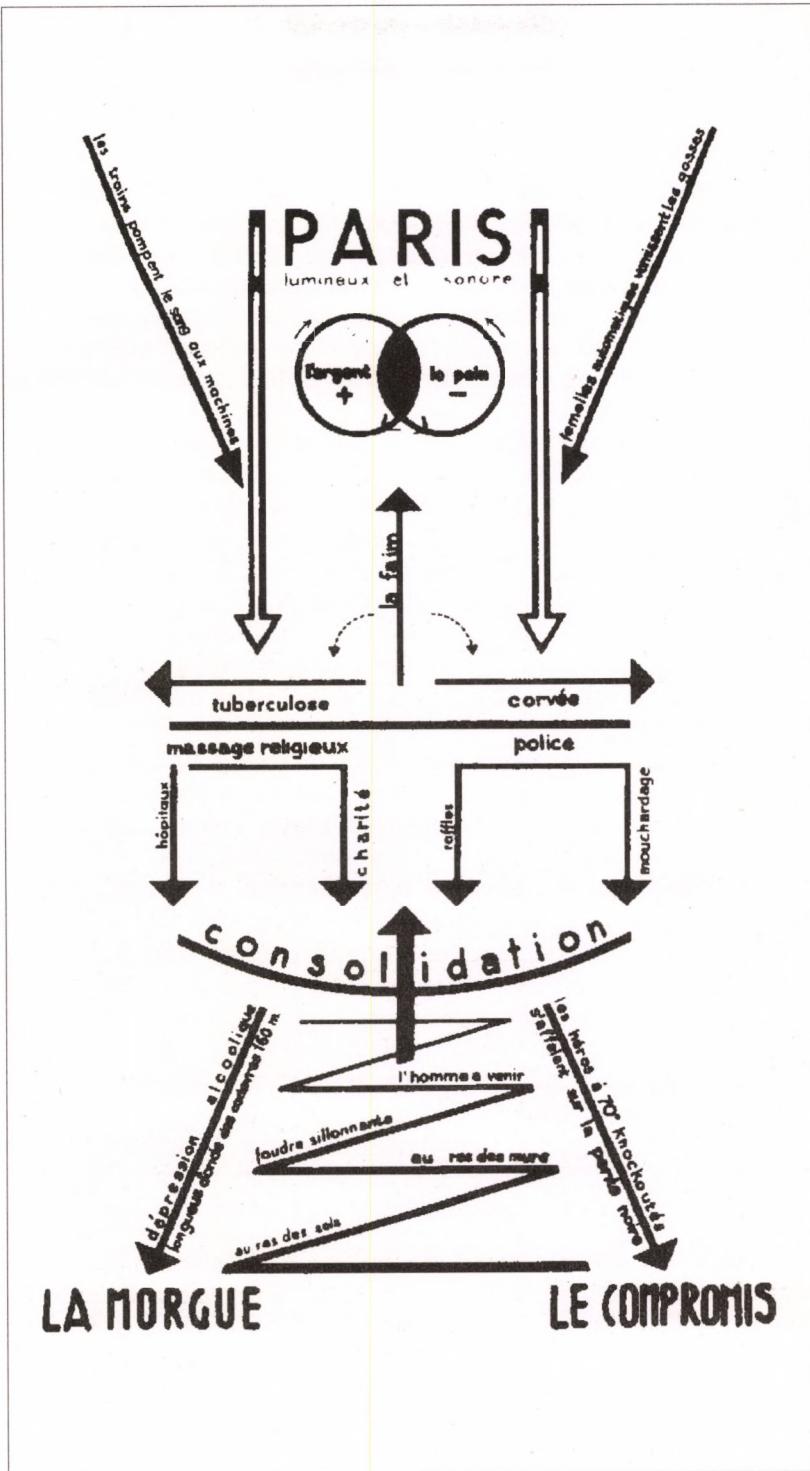
EZ A VERS ANNYIBAN VOLT HALADÁS AZ ELSŐ KETTŐHÖZ KÉPEST, hogy amíg az első teljesen statikus ábrázolás volt, akár az ókori, alexandriai képversek, vagy akár Apollinaire és Kassák *calligramme*-jai és *typogramme*-jai, a második esemény mozgása pedig mondjuk így: „számcsapágyakon görgött”, ebben a versben már vonnallal vezetett eseménymozgás élt. Ezt a különbséget azonnal észrevettem, és ezt a versemet már kifejezetten „sík-versnek” tekintettem. Ennél a versnél jöttem tudatára annak, hogy tulajdonképpen mit csinállok: — sík kifejezésformára alakítom át az irodalmat.

Eljárásomra továbbra is alapösztönzést adott az utca: egyre több mozgó villanyplakát jelent meg, Budapest legszebb terén, az Oktogonon megjelent rohanó betűivel az első villanyújság, s a házormon végigszaladó világtörténelmet friss örömmel olvastuk. A muzikban a világ valamely táján állandóan kitörő és lezajló háborúkat, harctéri jelentéseket síkban mozgó, geometriai alakzatokban előnyomuló, árnyékolt, fekete és fehér, úgynevezett „mozgó térképek”-kel mutatták be, amelyeken egyre nagyobb szerepet kaptak az iránymutató nyilak, amelyek egyébként az utcákon is feltűntek mindenütt, részint a közlekedés irányait, részint a parkolóhelyeket, részint a közlekedés más fogalmait jelölve.

Mindezek hatása alatt 1927-ben írtam meg az első igazi villanyversemet, a *Budapestet*, amelyből aztán franciára fordítva *Páris* lett.

Abban az időben Magyarországon kétségbeejtő nyomor uralkodott. Magam is, mint annyi sok társam, egy diáknyomortányán sínylődtem, s mint házitanító tengettem életemet, a menzák és segítő akciók nehéz világában. Ennek ellenére társaim, a Liliom utcai diákotthon lakói, az akkor irányított közhangulatnak megfelelően, szinte kivétel nélkül jobboldali érzelműek voltak. Én és néhány, főleg művész barátom képtelenek voltunk elfogadni ezt a jobboldali érzelmvilágot — s kétségtelenül a vezető világirodalom hatása alatt is, baloldali érzelműek maradtunk.

Párizs

A BUDAPEST VILLANYVERS ebből a baloldali megoldást váró és remélő nyomorélményből alakult ki. Egy kapitalista világváros társadalmi szerkezetét mutattam meg benne, a kapitalista „felépítmény” szétrobbantására minden pillanatban kész proletár el-lenerők dinamikus bemutatásával.

Ez a mű nagy hatást keltett. Bármerre, bárkinek mutattam is meg, még ha nem is értett egyet a vers alulról felfelé törő, robbantó tendenciájával, de elismerte: jól megfogant, jól kialakított, kitűnően megoldott, elsőrangú alkotás. Elsődleges alakjában, tehát még nem is villanyban lejátszva, hanem mint partitúra, papírra vázolva, vagy rajzolva is frappánsan hatott a maga építészeti monumentalitásával és szerkezeti szilárdságában is jól érzékelhető kontrapunktos dinamikájával.

A vers kézről-kézre járt, fotókópiákban terjedt, és érezhetően nagy hatást gyakorolt mindenkire, aki megértette. A művészi propaganda erejével is hatott.

Volt tehát már négy újfajta műalkotásom, amelyet „versnek” alig nevezhettem, legfeljebb síkversnek, de a „sík-vers” mibenlétével sem voltam tisztában, legfeljebb előzményeit, a képverssel és a vizualitással, valamint a kor új technikai adottságaival való összefüggéseit sejtettem többé-kevésbé. A *Budapest* egyre fokozódó sikere és a négy „opus” tüzetesebb átvizsgálása után rádöbentem, hogy ezekben valami egészen új már teljesen készen van. Tulajdonképpen egy teljesen új „izmust” alkottam. Egy új irányt a költészetben.

Ezt az új irányt valamiképpen el kell nevezni és tulajdonságait ki kell fejteni.

A „vizualizmus” szót nem tartottam eléggé elhatárolónak és kifejezőnek. A síkköltészet szót nem mertem használni, a sík és lapos kifejezések magyar szinonim jelentései miatt. Valami egészen excentrikus elnevezést akartam az irányomnak adni. Szláv philológiával sokat foglalkoztam ebben a korszakomban. Ószlávul: beszélni=*glogao*. Új verseim, új kifejezés-formák is egyben. Egy új beszéd az, amire rájöttem. Ma már nem tudom pontosan meghatározni, hogy még milyen indítékok alapján, de a *glogao*=„beszélni” igéből kiindulva új irányzatomat *glogoizmus*nak neveztem el. Ez eléggé excentrikusan is hangzott. Valójában senki sem tudta, micsooda. Ószlávul Magyarországon akkor már senki sem értett. Szláv philológiával is nagyon kevesen foglalkoztak.

Miután megvolt az új irányzat elnevezése, ki kellett fejteni és részletesen be kellett elméletileg is mutatni, hogy mi ez az új irányzat. Néhány nap alatt megfogalmaztam a kiáltványt, a *Glogoista manifestumot*, amely 7 pontból állott és így hangzott:

A GLOGOIZMUS

(A síkvers)

(A villanyvers)

1. Szétbontunk és összeteszünk. Kassák volt, aki nálunk először bontotta meg a sorokat a vízszintesből. Ez a megnyitott probléma vezetett
e g y ú j m ű v é s z i é r z é k e l t e t é s
kiteljesedésére.
2. A glogoizmus elveti a „könyvlátást”, a „képlátást” emeli helyére. Nem alaktalan sorok nyomasztóan egyírányú szövedékének tekinti a papírost, hanem területnek, ahol a mondatok és szavak elhelyezése *építő jelentőséget* nyer.
3. A versek eddig az abszolút papírüres térben léteztek, optikailag nem tudtak lélegezni. Pedig a vers a betűkben él: vagyis a síkban. A glogoizmus tehát elsődlegesen hangsúlyozza
a v e r s s í k s z e r ű s é g é t .
Nem írja a verseket, hanem: *é p í t i !*
4. A glogoizmus az irodalom absztrakt időművészetét reális síkművészetben szervezi meg. A vers építését a glogoista képvetség fizikai törvényszerűségei szerint geometrikus (figurális) kivetítéssel hajtja végre. A vers akusztikai esztétikája mellé kapcsolja az optikai esztétikát.
5. A glogoizmus tehát az optikai és fonetikai történések egy tökéletesebb kifejeződési formanyelve. Építő alkateleme: *a v o n a l m o n d a t*. A vonal a glogoista versben nem dekoráció, hanem organikus alkatrész: értelem-sín, a szavak tűzfala.
6. A glogoizmusnak tömegekhez szóló előadási formája
a v i l l a n y v e r s.
Ahogy a zenének a technika új közlési lehetőséget adott a rádióban, ugyanúgy alkotta meg a költészet új közlési lehetőségét: a transzparensen. Csakhogy amíg a zenében csak lassan fog kialakulni az úgynevezett rádióművészet, addig a glogoizmus már most mint kész transzparens-művészet jelentkezik, mert a
s í k v e r s é s a v i l l a n y p l a k á t
azonos elvi megfontolásokon épülnek fel.

7. A GLOGOIZMUS
 G Megnyilvánulásában
 L A JÖVŐ SPECIÁLIS MŰVÉSZETE
 O
 G A TECHNIKA
 O A TRANSPARENSEK KÖLTÉSZETE
 I A VILLANYPLAKÁTOK
 Z
 M
 U
 S AZ ÚJ TÖMEGMŰVÉSZET!

A GLOGOISTA MANIFESZTUMBAN⁸ kétségtelenül helyesen határoz-
 tam meg és fejtettem ki a síkversek lényegét — mint ez a
 közvetlen környezetem baráti „agytrösztyje” is megállapította
 — látszott, hogy elméletileg is sikerült megalapoznom kísérleteimet
 és újfajta alkotásaimat. Jelenlegi irodalmi és képzőművészeti világ-
 perspektívámban a síkköltészetnek már ezt a négy első hajtását is
 úgy tekintem, mint abban az időben Kelet-Európában, főleg az oro-
 szoknál és a lengyeleknél jelentkező hatalmas irányzat: a konstruktí-
 vizmus irodalmi megjelenési formáját. S a glogoista manifesztum
 újraolvasása után ebben valóban semmi kétségem nem lehet („építi
 a verseket”!). Abban az időben azonban, ferencvárosi szűk látókör-
 möben nem ismertem még kellően a világáramlatokat, s így történ-
 hetett meg, hogy csupán Kassákra hivatkoztam, aki ebben az időben
 a legaktívabb konstruktívizmust képviselte Magyarországon.

Most már szélesebb irodalmi körökben is bemutattam glogo-
 ista verseimet és felolvastam a manifesztumot, mindenütt jelentős
 vitákat és viharokat keltve.

Ezek a sík versek természetesen csak egy részét képezték
 irodalmi tevékenységemnek, abban az időben is, mert soha bősége-
 sebben nem ontottam, ahogy most már *terminus technikkussal* élve
 mondjam: a „vonlra” vagy vonalon belüli verseket, mint éppen
 akkor. Az akkori szépirodalmi folyóiratok (*Magyar Írás*⁹, *Nyugat*¹⁰) és
 a napilapok is hozták verseimet.

A magyar irodalomban koromnál fogva az Ady utáni har-
 madik generációhoz tartoztam; az első volt Kassák és kortársai, a
 második Erdélyi József, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, stb., a harmadik
 az 1905 körül születtek: József Attila, PINTÉR FERENC, PALASOVSZKY
 és még sokan mások.

HA ADY SZEREPÉT ÉS KÖLTÉSZETI FORRADALMÁT úgy tekintjük, hogy a BAUDELAIRE-i impresszionizmust és szimbolizmust elhozta — 50 éves késéssel — Magyarországra, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy Kassákkal viszont az irodalmi és a művészeti jelen tört be a magyar szellemi életbe: az izmusok harca. Az 1920-as évek elejének nemesi-kispolgári mentalitású légkörében a második generáció Erdélyi Józseffel az élén lekanyarodott az európai útról és bizonyos narodnyik-jellegű „paraszti-népies” irányzatba ment át. Mi, a harmadik generáció néhány írója azonban nem fordultunk vissza, hanem tovább próbáltuk fejleszteni, a magunk módján, az európai áramlatokat.

A Bécsben emigrációban élő Kassák helyett Raith Tivadar, a *Magyar Írás* szerkesztője volt az élén ennek a csoportosulásnak. Amíg azonban Kassák meg nem alkuvó, független író és harcos egyéniség volt, Raith — állami tisztviselő, tanár, aki a fizetéséből élt s az irodalom csupán mellék-passziója volt. S az új irodalomért is csak rendkívül óvatosan mert harcolni, éppen állását féltve.

Összeállítva háromívnyi új verseskötetemet, expresszionista, dadaista és szürrealista verseim után, függelékként odacsatoltam a glogoista manifesztumot és a négy sík-versemet is. S elvittem Raith Tivadarhoz.

Raith-nak, aki egyik-másik síkversemet ismerte már, amikor a kötet átnézése közben (a legtöbb benne szereplő verset éppen ő hozta már a lapjában) a glogoista opuszokhoz ért — fennakadt a szeme.

— Ezt talán csak nem gondolod komolyan? — kérdezte a hat lapot kiemelve.

— És miért ne?

— Ezt nem lehet kiadni. Örültnek néznek bennünket!

— Meg vagy örülve!? — válaszoltam. — Most néznének örültnek bennünket? Most! A dadizmus után! Mikor Európa tele van a legvadabb művészi ötletekkel!

— Az Európa! — felelte higgadtan Raith. — Mi azonban Magyarország vagyunk.

— Na és? Elébe vágunk Európának egy kicsit!

— Szó sem lehet róla. A könyvet csak a glogoizmus nélkül adom ki. Nem engedhetem meg, hogy az emberek halálra röhögjék magukat a én kiadványaimon. És jogosan! Mindennek van határa.

Le voltam sújtva. Ezt mondja az „európai irányzat vezére”. Az avantgardista lap szerkesztője. Egy szót sem tudtam szólni.

— A glogoizmus nélkül szívesen kiadom. Nagyon szép kötet lesz.

Nem volt mit tennem, beleegyeztem a glogoizmus mellőzésébe.

Ahogy megyek hazafelé, az egyik könyvkereskedés kirakatában megpillantok egy egész új, talán aznap megjelent könyvet. Palasovszky Ödön: *Punalua*¹¹. A címlapon nagy sárga kör, hosszúszerű kis pé betű, modern Bauhaus-szerű grafikai elrendezés¹². Az egész címlap rendkívül bizalomgerjesztő — részemre. Azonnal megve-

szem. Egy rohanvást elolvasom. „Ödönke a halak szeretője... Ödönke itt. Ödönke ott. A vébélű tintatartó... Zri Punalua... Punalua I, Punalua O! Punalua Ü!... Kék mint a hó, fekete mint a hó, sárga mint a hó... Élt 25 évet és meghalt, mielőtt átmuzsikálta volna tüdején a fekete übrecigereket...” Az egész eredeti tipográfiai megoldással, Kórus, hangok, Kiáltások... Mint egy hatalmas dadista szimfónia... — Ma is jól emlékszem arra az óriási hatásra, amit a könyv rám tett. Ujjongtam. Magamon kívül voltam lelkes örömben. Végre valami új és jó!

Másnap rohantam vissza Raithoz. Asztalára vágtam a *Punaluát*.

— Én vagyok őrült? Azt mondtad! Hát ez mi? — Raith Tivadar még nem látta az új kötetet. De ahogy megpillantotta a szerző nevét, máris legyintett:

— Hát ez Ödönke! A fő őrült! Hát ehhez akarsz te hasonlítani? Hisz ezt be fogják vinni a Lipótmezőre!

— Én nem akarok hasonlítani hozzá — feleltem —, de ha ez könyv megjelenhetett... *Punalua*? Mi az hogy *Punalua*? Hó ruck — *Punalua*... Hát akkor az én síkverseim ne jelenhetnének meg? Hisz a síkversek tiszták, világosak, érthetők!

Most Raith maradt néma.

— Feltétlenül ragaszkodom hozzá, hogy a síkverseim a kötetben maradjanak! — mondtam most már határozottan. — Te csak maradj Magyarország, de én Európa leszek!

Megfogtam a kötetet, betettem az aktatáskámba és otthagytam Raith Tivadart. A versgyűjteményt átcsoportosítottam, kiegészítettem, a glogoista verseket újra lerajzoltam, gondosan legépeltem a verseket három példányban, s a kötetnek új címet is adtam: *Papírember*, az élére került új vers után.

Az első példányt elküldtem Békéscsabára TEVAN ANDORNAK¹³, aki néhány modern verseskötetet adott már ki abban az időben, így többek közt DÉRY TIBOR kötetét is¹⁴.

Tíz nap alatt jött a válasz; érdekes, eredeti, új versek, a kelen-dőségük nem is kétséges, csekély biztosító összeg ellenében a Tevan Könyvkiadó vállalja kiadásukat. Kifogás — semmi.

A kötet szedése közben azonban sürgönyt kapok: „Glogoizmusnál szedésünk megakadt, kérem azonnal lejönni!” Kiderült, hogy a síkversek nyomdatechnikai előállításuk sokkal nehezebb feladat volt, mint azt először gondolták. Végül is precízebb megrajzolásukat és klisírozásukat ajánlották, amit én csak Pesten tudtam elvégezni a címlap megtervezésével együtt.

BÉKÉSCSABAI LÁTOGATÁSOMNAK AZONBAN volt egy kedvezőtlen mellékmomentuma is, ami megint többszörösen is jellemző az akkori magyarországi viszonyokra. Jóllehet mind a kiadó, mind a nyomda személyzete a forradalmár költőnek kijáró megkülönböztetett tisztelettel fogadott, Tevan Andor, az igazgató bevallotta, hogy minden bámulatuk mellett, tulajdonképpen — egy szót sem

értenek a egész glogoizmusból. Kért, magyarázzam meg legalább neki... négyszemközt... titokban...

Én nem tettem mást, csak lassan és értelmesen felolvastam a manifesztumot, és rögtön utána, időre tagoltan és a vonalvezetést mutogatva, a négy síkverset.

Így már megértette.

De a baj most már éppen az lett, hogy megértette. Mikor a *Budapest* című villanyverset, amelynek ábráját és szövegét azelőtt gyönyörködve nézte csak, teljesen megértette, így szólt:

— Uram, ez egész biztos, hogy társadalom elleni izgatás! Igaz, művészien és újszerűen, de biztos, hogy az! Sőt: kommunista propaganda.

— Kérem, ne így fogja fel! Ne erről az oldaláról. Tekintse azt: ez tény és valóság! Budapest társadalmi szerkezete jelenleg pontosan ez.

— Lehet, hogy ez, de én viszont egy nyomda igazgatója és tulajdonosa vagyok. Ilyen verset nem adhatok ki. Becsuknak érte.

Nem lehetett megnyugtatni. Félt, és elismerem — joggal. Abban az időben, 1928-ban Magyarországon csak a legcsekélyebb gyanú is súlyos büntetőjogi következményekkel járt.

Miután a könyv már nagyrészt ki volt szedve, nem állt el teljesen a könyv kiadásától, de a felelősséget nem vállalta, és főleg nem a saját rezsijében. A Tevan Kiadás helyett így került Tevan Nyomda a könyvre impresszumként.

A *Papírember* függelékeként a négy síkvers és a glogoista ex-
pozé¹⁵, 1928 tavaszán jelent meg és — jelentős botrányt keltett. A Horthy-rezsim házi sajtója erősen támadta. A könyv viszont a baloldali sajtó részéről a legcsekélyebb védelemben, de egyáltalán még megértésben sem részesült.

A leghírhedtebb konzervatív lap, a *Budapesti Hírlap*, amelyben már „hagyomány” volt az irodalmi modernség támadása és megbélyegzése, 1928. június 20-i számában így írt tárca-vezércikkében, ugyanazon a megtisztelő helyen, amelyen annak idején Ady Endrét annyit támadta:

„Egy új magyar „verseskönyv”
Az ügyészség szíves figyelmébe!

Lombrozó, az elmekórtam híres tudósa — kezdi a *Budapesti Hírlap* cikkét — a *Lángész és Őrület* című művében egész sorozatát közli a kezelése alatt állott volt őrület verseinek...

... A *papírember* azonban nem lángész, ellenben kényszerzubbony nélkül, szabadon írja a verseit...

Majd így végzi többhasábos cikkét: ...midőn a vallásgyalázás a káromkodás és az erkölcstelenségek ellen külön törvényeink vannak, csodálatos dolognak tartom, hogy ezt a könyvet szabadon terjesztik... az ügyészségnek azonban készséggel rendelkezésre bocsátom példányomat.”¹⁶

A *Népszava* elismerte ugyan, hogy a könyv világnézete: proletár világnézet, de a legteljesebb meg nem értéssel tért napirendre új vonásai fölé.

A legelismertőbb kritikát a *Nyugatban* kaptam (1928. június 16-i szám) „... eredeti tehetség, zabolázatlan, friss egyéniség”, azonban éppen azzal a résszel, amelyet a legfontosabbnak tartottam, a kritikus nem értett egyet.

„Biztosak vagyunk abban, hogy Sirató Károly egyik napról a másikra elérkezhet erre a területre [a tiszta, lehiggadt költészet területére], az egyetlen belépésre jogosító *laissez-passer*-nak, a tehetségnek birtokában van. De — engedje meg ezt a baráti tanácsot — garabonciás köpenyét tegye le a bejáratnál”.

A garabonciás köpeny alatt bizonyára a glogoizmust értette a cikkíró, aki azonban ma már más véleményen van, miután európai tanulmányútja után az avantgardizmus világméretű győzelméről jelentek meg hosszú beszámoló cikkei¹⁷. Ez a cikkíró nem volt más, mint Illyés Gyula, aki maga is az avantgardhoz számítja ma már magát.

A támadásban azonban egy boulevard-lap ment a legtovább, a 8 *Órai Újság*:

„Hol az ügyész? ... Mért nem koboz? Gyorsan. Azonnal! Ma. Mindjárt. Rohadt zöldség, émelyítő!”

— írta szóról-szóra így, kis támadó glosszájában.¹⁸

Én meg voltam döbbenve ettől az abszolút ellenséges fogadtatástól. Nem is tudtam elképzelni, hogy ilyen óriási különbség van kialakult tudatvilágom és a magyarországi közműveltség-vezető intelligencia gondolkodás-szintje között.

Az ügyészségre való állandó hivatkozás különösen meglepő volt. Hogy az ügyészség fellépése azután mégis elmaradt, annak fő oka talán az lehetett, hogy én pesti lakos voltam, a *Papírember* pedig — Békéscsabán jelent meg, a gyulai ügyészség illetékességi területén. S a vidéki ügyészek nem sok újságot olvastak akkoriban.

Baráti és irodalmi körökben azonban a *Papírember* óriási sikert aratott. A verseimhez szokott és „hozzám értő”, egyre nagyobb létszámú művészekből és ifjú irodalombarátokból álló „agytrösztnek” és egy pár komoly kritikusnak abszolút elismerése megnyugtatót: — helyes úton járok.

BÁRMILY NAGYRA BECSÜLTEM IS ILLYÉS GYULÁT (akitől egyébként könyvem az egyetlen elismerő kritikát kapta), semmiféle olyas szándékom nem volt, hogy a „tiszta irodalom” irányába forduljak vissza, tehát magyarországi „local elismerésre” törekedjem. Éppen ellenkezőleg! Annyira feszített a teljesen új vágya, hogy pontosan a sík költészet irányába láttam a jövő fejlődés fő útját, s egyre újabb és újabb, egyre jelentősebb síkverseket írtam.

Ebben a „sík-költészetem hőskorának” nevezhető periódusban, a vonalidőbe-zárt költészettől való elfordulásom egyre határozottabb lett. Világosan kezdtem érezni, hogy a sík-költészet felszívta magába a vonal-költészetet a maga teljességében és dialektikusan;

hatásaiban is háttérbe szorította. Ennek ellenére a legéberebb figyelemmel kísértem a megjelenő folyóiratokat, főleg a *Nyugatot* és a *Napkeletet*, s mindig azzal a megnyugtató megállapítással tettem őket: „Nincs zseni! Nincs zseni! Az irodalomban nincs semmi új!” Egy új Ady vagy Baudelaire megjelenése ugyanis egész más perspektívába dobta volna vissza sík-költészeti törekvéseimet. (Ezt kizártnak éreztem. Mivel azonban a művészet és irodalom területén eleve nincs lehetetlen, folyton ellenőriznem kellett az egész világirodalmat.)

Egyre nagyobb érdeklődéssel fordultam a francia líra legutóbbi korszakai s az egész 1905-től tartó művészeti forradalmak felé.

Más költő fejlődési pályáján is előfordult már, hogy határozottan azt érezte: itt a költészete be van fejezve, kimerült. Én azonban minél tovább fejlődtem a síkköltészetben, annál határozottabban éreztem, hogy nem a saját költészetem van itt befejezve, hanem — a „költészet” maga! A „vonal időben élő költészet”(…)

Ez az érzés, illetve megállapítás manapság, 1965-ben, amikor az irodalom felbomlottságának és befejezettségének gondolatával és tanújeleivel már számtalan ilyen variációban találkozunk, mint például antiregény, metaregény, kártya-regény, cseppfolyós opera, szonettmozaik, s az írók egész sorát tette naggyá, illetve még nagyobbá e haldoklás újabb és újabb formákban és változatos műfajokban való kiélése, ez a gondolat már nem hat megdöbbenően. Belényugodtunk, ha rezignáltan is, de változtatni nem tudunk rajta.

Akkor azonban, 1929-ben, amikor én a sík-költészetben át a legmagától értetődőbben eljutottam ehhez a gondolathoz és művésziileg kiéltem, részemre a legnagyobb meglepetést nyújtotta. Szinte magam sem akartam elhinni. Éppen ezért kezdtem el tanulmányozni az 1905-től tartó avantgárd irányzatokat a legteljesebb alaposággal, hogy megtudjam, nem tévedek-e.

DEBRECENBEN ÉLTEM EBBEN AZ IDŐBEN és egy francia-magyar szakos tanárjelölt barátommal, aki nemrégiben tért haza Párizsból, NEMES ISTVÁNNAL részletesen átelemeztük Mallarmétól kezdődően az új francia lírát. Én ezekben a vitákban jöttem rá teljes bizonyossággal arra, hogy az európai irodalomnak, a dadizmus és a szürrealizmus után — nincs lírában kifejezhető mondanivalója. Ez volt az alapérzésem a saját líráim alapján, és ezt most már átvihettem, átvethettem a teljes európai irodalomra is. Az a logikai semmi, ami a szürrealista versnek tartalmát képezi, gondoltam itt elsősorban BENJAMIN PÉRET-re, akit a legnagyobb európai költőnek tartottam 1929-ben, pontosan az az európai kultúra mondanivalója ebben a korban. Vagyis a költészet már csak formában élt a szürrealizmusban: a vonalban, az időben. A sík-költészet most pedig már ettől a formától is „megszabadítja”, amennyiben a kifejezést a síkba viszi. Ezzel egyrészt „eltemeti” az irodalmat, tehát befejezi a régi művészetet, ez a negatív oldala, másrészt egy teljesen új kifejezési lehetőséget fejleszt belőle, kiviszi a kátyúból az irodalmat, ez tehát a pozitív oldala. (...)

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY

Jegyzet

- (1) Kassák Lajos (1887-1967) Bécsben szerkesztett folyóiratairól: a dadaista, a konstruktivista műveknek otthont adó *MÁ*-ról, és a Budapesten kiadott *Dokumentum*ról van szó.
- (2) Mezei Árpád (1902-) művészettörténész, pszichológus. Az Egyesült Államokban él.
- (3) Pán Imre (1904-1972) költő, író, művészettörténész, lapszerkesztő; Mezei Árpád testvére; eredeti neve MEZEI IMRE
- (4) Vö: Kassák Lajos: *Számozott költemények*. Szépirodalmi, 1987.; G. KOMORÓCZY EMÓKE: *Kassák az emigrációban*. 1920-1926 Csepeli Munkásotthon kiadása, 1986.
- (5) A képköltemény a *Világanyám* c. kötetben jelent meg 1921-ben. Vö.: Kassák Lajos *Összes versei*. Magvető, 1969. I. 196.
- (6) GREGUSS ÁGOST (1825-1882) *A balladáról* c. munkájában olvasható definíció.
- (7) Raith Tivadar (1893-1958) tanár, közgazdasági író, a *Magyar Írás* című folyóirat (1921-1927) alapító szerkesztője.
- (8) *A Glogoista manifesztum* először Tamkó Sirató Károly *Papírember* (1928) című kötetében jelent meg.
- (9) *A Magyar Írásban* 1925 és 1927 között Tamkó Sirató Károlynak 17 verse jelent meg.
- (10) *A Nyugat* 1926-ban közölte a *Kérdőjelek* c. verset.
- (11) Palasovszky Ödön (1899-1980) költő, író, rendező, a különböző művészetek és irodalmi műnemek szintézisének lehetőségei foglalkoztatták.
- (12) Bauhaus: W. GROPIUS által alapított német művészeti főiskola. Építészeti-művészeti alapelve a célszerű szerkesztés, tárgyiasság, világosság.
- (13) Tevan Andor (1889-1955) könyvkiadó, nyomdatulajdonos, szakíró.
- (14) Feltehetően az *Énekelnek és meghalnak* c. kötetéről van szó.
- (15) *expoze*: 1. miniszterelnöki, miniszteri tájékoztató; 2. okmány vagy mű tartalmának rövid kifejtése.
- (16) Helyesen: Lombroso: *Lángész és örültség*.
- (17) Illyés Gyula 1922 és 1926 között volt Párizsban. Hazatérése után a *Dokumentumban* és szinte minden avantgárd folyóiratban szerepelt. Az 1960-as években — Tamkó tanulmányának elkészültekor — az avantgárdról részletes tanulmányt nem írt.
- (18) *8 Órai Újság*; 1928. június 22.

15 *Handwritten signature*
 Manuel Pruchamp 21 Ben Nicholson (London) Kötcher
 20 Calder (New York) Prochudin
 21 Domela (Amsterdam) *OK*
 Moholy-Nagy (Amsterdam) *OK*
 22 Kobro (Warszvie)
 24 Jan Miro (Barcelona) 27 Taintor (Amst) *Handwritten signature*
 28 Huidobro (Santiago du Chili) *Handwritten signature*
 29 Pedro (Lisbonne) *Handwritten signature*
 30 Kabanize (Tiflis) *Handwritten signature*

31 *Handwritten signature*
 Francis Sicabia
 32 *Handwritten signature*
 Soma Pelanay - ved
 33 *Handwritten signature*
 34 *Handwritten signature*
 35 *Handwritten signature*
 36 *Handwritten signature*
 37 *Handwritten signature*
 38 *Handwritten signature*
 39 *Handwritten signature*
 40 *Handwritten signature*
 41 *Handwritten signature*
 42 *Handwritten signature*
 43 *Handwritten signature*
 44 *Handwritten signature*
 45 *Handwritten signature*
 46 *Handwritten signature*
 47 *Handwritten signature*
 48 *Handwritten signature*
 49 *Handwritten signature*
 50 *Handwritten signature*
 51 *Handwritten signature*
 52 *Handwritten signature*
 53 *Handwritten signature*
 54 *Handwritten signature*
 55 *Handwritten signature*
 56 *Handwritten signature*
 57 *Handwritten signature*
 58 *Handwritten signature*
 59 *Handwritten signature*
 60 *Handwritten signature*
 61 *Handwritten signature*
 62 *Handwritten signature*
 63 *Handwritten signature*
 64 *Handwritten signature*
 65 *Handwritten signature*
 66 *Handwritten signature*
 67 *Handwritten signature*
 68 *Handwritten signature*
 69 *Handwritten signature*
 70 *Handwritten signature*
 71 *Handwritten signature*
 72 *Handwritten signature*
 73 *Handwritten signature*
 74 *Handwritten signature*
 75 *Handwritten signature*
 76 *Handwritten signature*
 77 *Handwritten signature*
 78 *Handwritten signature*
 79 *Handwritten signature*
 80 *Handwritten signature*
 81 *Handwritten signature*
 82 *Handwritten signature*
 83 *Handwritten signature*
 84 *Handwritten signature*
 85 *Handwritten signature*
 86 *Handwritten signature*
 87 *Handwritten signature*
 88 *Handwritten signature*
 89 *Handwritten signature*
 90 *Handwritten signature*
 91 *Handwritten signature*
 92 *Handwritten signature*
 93 *Handwritten signature*
 94 *Handwritten signature*
 95 *Handwritten signature*
 96 *Handwritten signature*
 97 *Handwritten signature*
 98 *Handwritten signature*
 99 *Handwritten signature*
 100 *Handwritten signature*

AZ ÉLETÜNK ÉRTELME

A megalázás motívuma Fazil Iszkander elbeszéléseiben

*„Tollis dignitatem, tollis animam...”
(Szent Kolombán)*

AHATALMAS PROLETÁRBIRODALOMBAN az értelmiségi éppolyan kisebbségi, mintha egy kihalóban lévő nyelv képviselője volna. S a kettő néha egybe is eshet. Ebben az esetben pedig a kelet-európai — vagy már félig ázsiai — gondolkodó választani kényszerül: vagy elvonul, elzárkózik kisebbségi nyelvének rácsai mögé és így próbál meg prófétává válni legalább saját otthonában; vagy kiszabadulva nyelve és sorsa kalodájából, mint az indiánok, a hódító nyelven magyarázza el mindenkinek, hogy mit gondol a fennálló világról, mit hisz és mit remél.

Az 1929-ben az abháziai Szuhumiban született FAZIL ABDU-LOVICS ISZKANDER megpróbált úgy válni orosz nyelvű íróvá-költővé, hogy mindvégig abház maradjon. Kisebbségként, mint aki idegen nyelven álmodik, s úgy is, mint aki szemben áll a diktatúrával.

Iszkander tíz évvel azután látta meg a napvilágot, hogy a kaukázusi kis ország, Abházia, szovjet uralom alá került. Gyerekkora így éppen a sztálini önkényuralom kibontakozásával párhuzamosan zajlik. Felnőttként ezeket a gyermekkori élményeit látta és elemzi szomorúság, humorral át- meg átszótt novelláiban. S akinek célja felnőttként is az, hogy gyermek maradjon, az meg is őrzi a gyermek tisztánlátásának, természetes erkölcsi érzékének dirib-darabjait: s a hazugság áradatában gyermekszájjal kimondani az igazat, szinte forradalom.

Iszkander költőként indult. Versei 1952-ben jelentek meg először, önálló kötetben azonban csak 1957-ben jelentkezett. A *Hegyi utak* című válogatást, 1960-ban, követte a *Zöld eső* című gyűjtemény. A *Föld csillagai* 1966-ban jelent meg, azóta pedig elbeszéléseivel állandóan jelentkezik a szovjet írók antológiájában.

Iszkander abban a felismerésben él, hogy az a társadalmi rend, amely tagjait megalázza, akármilyen mértékben is, az önmagában véve rossz és elvetendő rendszer. Azok a dolgok, amelyeket elmaradottnak, középkorinak, falusi-vidéki babonának tartottak az ideológusok, valójában az emberi életet megnemesítő értékek. Iszkander nosztalgiával emlékezik gyermekkorára vidéki világára. Abházia ma is elsősorban mezőgazdaságának köszönhetően gyarapszik, s a földön és a földből élő parasztember — természeténél fogva —

érték- és hagyományörző. A földműves iránti rokonszenve, mély emberszeretete s az állandóan múltban levő világ felett érzett szomorúsága határozottan szemben áll kora és világa nézeteivel.

OLYAN ÉRTÉKEK ELSŐDLEGESSÉGÉBEN hisz, amelyeket a fennálló materialista rend mereven elutasít. A *Szarvasfiú* című kisregényében a bölcs Szarvasfiúval (középkori abház legendák alapján életre keltve a mondabeli hőst, aki talán még az iszlám felvételét megelőző keresztény Abházia idejéből szól hozzánk) ezt mondatja:

„— A disznó sok tekintetben hasonlít az emberre, illetve... az ember sok tekintetben hasonlít a disznóra.

— De Szarvasfiú — kiáltott a jóindulatú Nagyevő — talán azért, ha csak a jövőben is, az ember eltávolodik a disznótól?

— Reméljük — mondta a Szarvasfiú —, részben ez az életünk értelme.” (A *Szarvasfiú. A páncélszekrény titka*. Két kisregény; Budapest, 1984. Ford.: HARSÁNYI ÉVA)

Iszkander tízéves, amikor kitör a második világháború. Ez az esemény az, amely végleg szétrombolja a hagyományos, régi világ még meglévő romjait. A tízesztendő gyermek értelmé nyiladozik és észreveszi azokat a dolgokat is, amelyeket a felnőttek világában nem illik, nem szabad és nem szokás észrevenni. Nem szabad, mert életveszélyes.

Az író gyermekfőhőse: saját maga. Csik, a kisfiú, nagynénjénél lakik egy bérházban, bolond nagybácsikájával és nagymamájával együtt. A gyermekkor boldogsága mellett Csik hamar szembekerül a létező világ igazságtalanságaival. Bizonyos kérdésekre megtalálja a választ, másokat azonban csak később ért meg.

Az élet és a halál összefüggéseiről önállóan alakítja ki meggyőződését: ez az emberi lét legfontosabb felismerése. Egy alkalommal Csik tengerbe fúlt fiatalember tetemét látja:

„Csik akkor megérezett valamit, bár a lényegét nem tudatosította eléggé...

Így gondolta akkor: 'Az nem lehet, hogy az emberi élet egészében megegyezzen azzal az étellel, amit egy tengeri vihar véletlenül megszakít. Ez túl kegyetlen és értelmetlen lenne.' Bár nem tudatosította véglegesen ezt a gondolatot, de pontosan akkor, valamilyen hatalmas és titkos makacssággal úgy döntött, hogy az emberi élet föltétlenül jóval hatalmasabb valami, mint a véletlen vagy nem véletlen halál határai közti létezés.” (Teaivás és tengerszeretet. in: *Vérbosszú*. Elbeszélések; fordította és válogatta ÁRVAY JÁNOS. Budapest, 1989.)

Iszkander-Csik számára a halál önmagában nem alázhatja meg az életet azzal, hogy véletlenszerűen kiolthatja. A halál lehet diadalmas is:

„Az ember végigjárta az életútját, és ha öregen halt meg, ahogy nálunk mondják: eljött az ideje, akkor az élők nyugodtan ünnepelehetik az ember győzelmét a sors fölött.” (A *Bicekezű*. In: *Kecskecsillag*. Fordította BARANYI GYULA. Budapest, 1968.)

I SZKANDER VILÁGNÉZETÉBE SZERVESEN ILLIK a *Vérbosszú* című elbeszélés egyik részlete. A lányai tisztességét megbosszuló Mahaz megöli a bűnös Salikót és, esküjéhez híven, iszik az áldozat véréből. Ezzel azonban nem érzi úgy, hogy meggyalázta volna haragosát — a halottal már nincs leszámolnivalója, sőt, kifejezetten aggódik annak tisztességéért, amikor önként feladja magát a rendőrségen:

„ — Halottat éjjel megenni patkányok — nem jó. Embernek szégyen — nem jó. Mondd meg otthon: elvinni üzlet vezetője. Éjszaka nem szabad: patkány szétrágja.” (*Vérbosszú*, in: *Vérbosszú*)

A Világ és az isteni törvények összeütközése régi tragédiatéma. Csik maga is szenvedő részese az efféle konfliktusoknak. A koravén gyermek szomorúsága mögött mélyebb bánat lapul: az élet, s különösen a szovjet élet, tele van szomorúsággal.

„Ekkor felhangzott a zene, és elborított mindent, ami Csiket most foglalkoztatta. A zene olyan szomorú volt, hogy Csiket egy szempillantás alatt heves, édesbús sajnálkozás töltötte el. Sajnálta a boldog Kolja bácsit, a Szonyka anyja iránti reménytelen szerelmével együtt, a nagynénit is sajnálta, bár nem tudta, miért, futólag megsajnálta a perzsa konzult is, a szegény kis öreget, aki festette, egyre újrafestette a haját, mégsem bírt sehogyan sem a néni kedvére tenni, Belocskát is sajnálta, akit minden pillanatban elfoghatott a sintér s odaadhatott a gypmesternek, sajnálni kezdte Ciala nénit, ott a kopersóban, aki életében úgy szerette a maga kapitányát, sajnálta a sánta Ljoszikot, aki egész életében húzni fogja a lábát, sajnálta a spanyol köztársaságiakat, megsejtette, hogy a hősök halálra vannak ítélve, sajnálta Nyika apját, akit ártatlanul letartóztattak, és Nyikát, aki még mindig azt gondolja, hogy apja valami távoli kiküldetésben van.” (*Csik halottsiratón*, in: *Vérbosszú*)

Csik sajnálata egyetemes is, egyedi is. Az egyes személyek iránti érzelme: a szánalom kifejeződése. Ám az, ami a halottsiratón álldogáló kisleány fejében összetorlódik, nem más, mint a világgal szembeni kritika. Mert vajon miért kell egy hat-hétéves gyereknek tudnia azt, hogy a szomszéd kisleány apja lágerben van, s erről a tudásáról nem szabad beszélnie? S hogyan igazodna el a szülei nélkül nevelkedő gyerek a hatalom és politika gyilkos felnőtt-világában?

„ — Csik — mondta a bácsi, és a tekintete kemény és szigorú lett —, már megmagyaráztam neked, hogy mindez ostobaság. Te magad is nemegyszer meggyőződhetél róla. Nincsenek semmiféle kártevők! Vannak naplopók, gyávák, aljasok... és végezetül, egyszerűen ostobák!

— Akkor ki tartóztatta le Nyika apját? — kérdezte Csik, és most már ő is szigorúan nézett a nagybátyjára. — Ugye a barátod volt?

Az utolsó szavakat Csik önkéntelen szemrehányással mondta. Ha a nagybátyja nem ismeri el, hogy vannak kártevők, ez azt jelenti, hogy Nyika apját helyesen tartóztatták le. Pedig ez nem így van!

— Csik — mondta a bácsi, és mindig okos, derűs szemét hirtelen szomorúság felhőzte be — Nyika apja a barátom volt, és én soha nem határoltam el tőle magam. Jól jegyezd meg, soha! Hogyan magyarázzam meg ezt neked?... Majd ha felnősz, Csik, akkor mindent

megértesz. — Aztán furcsán Csik szemébe nézve hirtelen hozzátette:

— Ha a nagybátyáddal történne valami, te akkor is mindig tudd, hogy becsületes ember.

— Nem — nyögte ki Csik, s érezte, hogy egész benseje görcsösen összeszorul. Két karjával átölelte a nagybátyja nyakát. — Nem! Nem! Nem!" (Csik hőstette. In: *Vérbosszú*)

CSIK, A SZORONGÓ GYERMEK PERSZE TEHETETLEN. Minden korok Csikje tehetetlen a hatalommal szemben. A győztes igazság, a hatalom igazsága különlegesen kiszolgáltatottá teszi a legyőzöttet. A legyőzött tehetetlensége pedig azt jelenti, hogy az önálló lény mivoltát, életbüszkeségét megtörték. Iszkander ezt az elvet általános érvennyel terjeszti ki mindenre. Az állatokra, a növényekre, élő és élettelen dolgokra egyaránt. Ám az emberi hatalom nem törődik a méltósággal.

Egyik elbeszélésében egy lóról ír, amelyet a háború idején elrekviráltak, s a ló, Kjazim bácsi büszkesége, valamiképpen megszökik és hazatér. Ám a bácsi nem örül a lovának:

„ — El van ez rontva — felelte a bácsi fáradtan — tönkretették... Elfordult és bement a házba. Én nem értettem, mit jelent az, hogy el van rontva, mégis éreztem, hogy valami szörnyű dolog történt, de nem akartam elhinni.

— Hát a sebe nem gyógyul be? — kérdeztem nagyapótól, amikor a bácsi elment munkába. Nagyapó az almafa árnyékában ült és kosarat fonogatott.

— Nem ez a fontos, fiacskám — mondta és görcsös, munkától cserzett ujjai megálltak. Nézte a fonást, gondolkodott, hogy folytassa-e, majd hozzátette:

— A büszkeséget törték meg benne...

— Miféle büszkeséget? — kérdeztem.

— Világos, hogy mifélet — felelte, már nem is figyelve rám. — Hát a szilaj lóbüszkeséget." (Kjazim bácsi lova. In: *Nagyvilág* 1966/10., fordította LÉNÁRT ÉVA)

Az abházok lószerető nép. Nem érthetetlen tehát, hogy nemcsak a ló büszkesége tört meg, hanem a vele szinte összeforrt bácsi is megváltozott, hiszen ezután többé nem nevelt lovat.

Iszkander, aki gyermekkorát ezek között a kaukázusi emberek között töltötte, vidéken és kisvárosban, ahová tehát a nagy változások csak áttételesen és időnként felszínesen hatnak el, talán még kevésbé tudott azonosulni a világot megforgató eszmékkal. Pszichológus kéne ahhoz, hogy írásaiban szét lehessen választani a gyermek és a felnőtt érzés- és gondolatvilágát. S még ha ez sikerülne is, akkor sem lehetne megmagyarázni, miért sejti meg az összefüggést Csik az elűzött herceg és meddővé vált olajfái között. Nem a letűnt kort sajnálja (bár talán azt is), hanem az elhagyott oltár mártírjait. Csik szinte röstelli, hogy a vélt győztes oldalán áll:

„Azt rebesgették, hogy a forradalom előtt valami gőgös herceg élt itt. De a forradalom idején megdöntötték és azóta eltűnt...”

Csik hallotta, hogy azután, hogy a herceg eltűnt, az olajfák a hercegi gyümölcsösben terméketlenné váltak, bár tovább növekedtek. A többi gyümölcsfa hozott gyümölcsöt, de az olajfák nem. Hűségesek maradtak a herceghez...

Csik gyakran gondolt ezekre az olajfákra.

Olykor úgy vélte, hogy ki kell vágni, fel kell gyújtani valamennyit ha ennyire megátalkodottak. Igen, felgyújtani, mint a herceg palotáját a forradalom idején.

Ezek az olajfák megzavarták a lelkét az esztelen hűségükkel. Csik úgy vélte, hogy a hűség csak a mi oldalunkon lehet, a mieinknél, az ellenségnek felesleges fényűzés. Nyilván ilyenek születtek, és ezen már nem lehetett segíteni. Csik ezt pontosan tudta, de ezek az olajfák továbbra is hűségesek voltak hozzá, és ettől a hűségtől valahogy még hűségesebb és meghatóbb lesz az egész.” (Csik egy napja. in: Csik egy napja. Elbeszélések; válogatta és szerkesztette Arvay János. Budapest, 1979)

CSIK-ISZKANDER BENNE ÉL AZ UNIVERZUMBAN. Költő, tehát megérez bizonyos dolgokat, amiket rajta kívül csak a bölcs fedez fel. S ugyanekkor megőrzi a gyermeki lélek tiszta igazságérzetét. Számára már az is személyes megaláztatás, ha az ember nem élhet emberhez méltó életet. Ugyanakkor azonban nemcsak a hatalom, hanem a családi, emberek közti apró megaláztatásokat is észreveszi. Csik nagynénje, aki szülei helyett neveli a kisfiút, időnként célzást tesz a gyermek anyjának és rokonainak állítólagos durvaságára. A néni egyébként is szereti kihasználni a körülötte levőket, így például bolond öccsével próbálja elkergetni az alkalmatlankodó sintért (aki mellesleg Csik kutyafelszabadítási akciója miatt kerül az udvarba). Anyja azonban, az öreg nagymama, észreveszi a gesztusban a kihasználás nyújtotta megaláztatást:

„A nagybácsi határozott mozdulatot tett, hogy lerohanjon a lépcsőn, de a nagymama parancsolóan visszatartotta az ingénél fogva, mi több, könnyedén tarkón is legyintette, hogy ne avatkozzon bele a világ dolgaiba. Nagyanyó nem szerette, amikor a fiát megpróbálták így kihasználni.” (Csik hőstette. In: *Vérbosszú*)

Csik érzi, hogy a megaláztatás okozta szégyen minden más szégyentől különbözik. *Állatok a városban* című elbeszélésében Iszkander megmutatja, hogy egyetlen cselekedet különböző vetületből nézve mint sokszorozza a megaláztatást, s ezek mint állnak össze egyetlen hatalmas megaláztatássá. A rövid részletben a városrész réme, Vad-disznó, meglovagolja Csik nagyapjának felettébb jámbor lovát:

„Vaddisznónak már valóban elege volt az ilyen egyszerű lovaglásból, épp ezért kihúzta a kengyelből a lábát és most fenékkal előre ült a ló hátán. Mindenki nevetett, Vaddisznó meg rácsapott a lóra, mire az megindult. A kantárszárat a földön húzta maga után, s csak ment az ostobán a fara felé fordult lovasával. Csik a ló és a nagyapja

miatt szörnyű megaláztatást érzett... a felnőttek közül sokan nevettek ezen a mókáján s így kiabáltak neki:

— Né, Vaddisznó, de jól csinálja!

Csik keserűen hallotta ezt a szolgálkű nevetést. Érezte, hogy nem azért nevetnek valójában, mert nevetetnékjük van, hanem inkább azért, hogy kedveskedjenek Vaddisznónak.

Amikor melléjük ért, Vaddisznó hirtelen előrehajolt, elkapta a ló farkát és fölemelte. Most már két kézzel fogta a nevetségesen fölhúzott lófarok végét, a végképp megalázott ló pedig csak ment lecsupaszított fenékkal és nem próbálta meg levetni és összetiporni kiszákmányolóját.

Csik lesújtva érezte magát attól az aljas magatartástól, amit Vaddisznó a nagyapja lovával művelt. A visszafojtott felháborodás keserű gombóca ott rekedt Csik torkában, görcsösen nyeldeste, mivel világosan érezte tehetetlenségét.

Térden állva könyöröghetett volna neki, hogy ne gúnyolódjon a lóval, de ez csak még jobban megalázta volna Csiket és Vaddisznó úgysem hallgatott volna rá.

— Csik, nézd, ott jön a nagyapád! — kiáltotta Szonyka, olyan elkecseregettséggel a hangjában, hogy Csik tudta: a kislány mindazt érzi, amit ő most átél...

A nagyapa már észrevette a lovát és a rajta fenékkal előre ülő lovast is. Csak azt nem látta, hogy a lovas a ló farkát fölemelte... A lótól néhány lépésre nagyapa megállt. Jobb kezében tartotta a fölemelt ostort.

Vaddisznó persze, aki fenékkal előre ült a nyeregben, őt nem látta.

— Allahra esküszöm — kiáltott fel nagyapa abházul, mintha csak most értette volna meg a történetek lényegét —, ez az ember gúnyolódik a lovammal!... Engedd el a lovam farkát — kiáltotta nagyapó abházul, és meg sem várva, amíg elereszti a ló farkát, maga ragadta meg azt, s ki akarta rántani a kezéből. De Vaddisznó csak tovább szorongatta markában a ló farkának végét. A behemót Vaddisznó lóháton olyan volt, mint valami emlékmű az apró termetű nagyapó előtt. Csik érezte, hogy a megaláztatás elérte a legvégső határt: Vaddisznó megalázta a lovat, megalázta Csiket és most megalázta magát nagyapát is." (*Állatok a városban.* in: *Vérbosszú*)

ISZKANDER ÉREZTETI, hogy számára elsősorban az a visszaélés jelenti a megaláztatást, amely mögött a jogot, a méltányosságot gúnyosan kinevető hatalom áll. A hatalom nemcsak nyíltan alázhatja meg áldozatát, hanem titokban és rejtve is. Egyik elbeszélésben Adgur, a volt deszantos meséli barátainak, hogyan akarták őt „kinyírni” épp azok, akikről nem várta volna: a rendőrség. S a magára utalt férfi, abház ravaszsággal és deszantos ügyességgel túljár ugyan üldözői eszén, s bár elkerüli a halált, a méltánytalan börtönbüntetést így sem ússza meg. Keserűen szögezi le, hogy a férfibarátságon kívül

„ezen a világon, ahol mindent megvásároltak még a születésünk előtt, semmi olyan különlegeset nem láttam, amiért önként még egyszer idejönnék.” (*Adgur, a csapos.* in: *Vérbosszú*)

KÉTSÉGTELEN, A HÉTKÖZNAPI EMBEREK HATALMASKODÁSAI, kisebb-nagyobb visszaélései nem vehetők össze az egész államgépezet gonoszságával. Ámde bármelyik esetről légyen is szó, csak az erő érzetével a háta mögött mer csak cselekedni Vaddisznó vagy a KGB-ügynök. És az erő a gyenge és tehetetlen áldozattal szemben végzetes: már pusztá fitogtatása is megalázza azt, nem-hogy alkalmazása!

Csik ennek a felismerésnek szörnyűségével akkor szembesül, amikor a kisváros egy másik duhaja bevonul a piacra, és ott, az arra járók szeme láttára, felborítja az édességárus Alihan eladóládáját:

„Miért itt árulsz, Alihan? — kérdezte Keropcsik, mintha csak most vette volna észre áruládáját.

— Engedélyem van rá, Keropcsik-dzsán — felelte Alihan csodálkozva a csodálkozásán.

— Ki adott engedélyt, Alihan? — kérdezte még nagyobb csodálkozással Keropcsik, s közben a cimboráira kacsintott, akik görcsösen fintorogtak és pukkadoztak nagy jókedvükben.

— A rendőrség, Kerop-dzsán — felelte Alihan, s kissé elmosolyodott Keropcsik furcsa naivságán —, a piacfelügyelő, Kerop-dzsán.

— Tőlem kell engedélyt kérni, Alihan — mondta oktatóan Keropcsik, és egy könnyed lábmozdulattal fölrugta az áruládát. Az áruláda üvege összetört, és az édesség egy része a nedves úttest macskaköveire szóródott.

Keropcsik meg a cimborái megfordultak, és elindultak a belváros felé. Ahogy mentek, a vállukkal lökdösték Keropcsikot, s azt mutogatták, milyen jól csinálta ezt az egész mókát.

Alihan szótlanul nézett utánuk. Ajka megadóan reszketett, s szemében ezeréves bánat pislákkolt, az a reménytelen világfájdalom, amely sohasem változik tomboló dühvé...

... Csak állt, álldogált, aztán hátával a bódénak támaszkodva hirtelen lecsúszott a földre, és tenyerével eltakarta az arcát, sírva fakadt — csak úgy rázkódott sovány, csontos válla.” (Megtórlás. in: *Vérbosszú*)

Alihan, a mozgóárus, az öregember már megtört lény volt akkor is, amikor Keropcsik még csak fel sem tűnt a színen. A kiskereskedők sosem voltak a szovjet rendszer kegyeltjei, s ahhoz, hogy munkájukból megéljenek, nyilván számos megaláztatást kellett elviselniök. Amire Alihan nem számít, az az, hogy a vele sorsközösségben élő földije, helyzeti előnyével visszaélve, meg meri alázni őt. Csik csak áll ott egy darabig, aztán a gyermek jóindulatával megpróbál segíteni, összeszedi a porból a szétszóródott édességet, amivel persze, nem állítja vissza Alihan bácsi méltóságát, s a kárt sem tudja helyrehozni. Itt is, most is érzi önnön tehetetlenségét, ámde míg az előző idézetben Vaddisznót nagyapó lovaglóstórával alaposan móresre tanítja és ezzel a láthatatlan mérleget újra egyensúlyi állapotba billenti, Keropcsik úgy sétál tova, hogy a jogos bosszú lehetősége fel sem merülhet. Csak később, a még Keropcsiknál is hírhedtebb vagány, a kíméletlen Motya vállalja az isteni igazságszolgáltatás szerepét — Csik közvetí-

tésével. Ámde amikor Csik már-már ujjong, hisz elérkezett az egykori megalázó jogosnak tűnő büntetése, döbbenet veszi tudomásul, hogy jogszerű megalázás nem létezik, s hogy sajnálja az áldozattá vált tegnapi hatalmaskodót. Mégis, kénytelen végignézni, ahogy Motya kegyetlen nyugalommal meztelenre vetkőzteti Keropcsikot.

„Keropcsik kikapcsolta az övét, s remegő kézzel lehúzta a nadrágját; a nadrág egyik szárából sokáig nem tudta kihúzni a lábát, végre mégis sikerült neki, levetette a nadrágot és rátette Csik már zsibbadó karjára.

Keropcsik ott állt most zokniban és szatén alsónadrágban; a mellén lévő tetoválás a leányt elrabló sással most még nevétségesebbnek hatott. Csik rettenetesen megsajnálta. Szégyellte magát, hogy mindez az ő igyekezetének köszönhető. Hogy ezt a szégyent valahogy mérsékelje, megpróbálta felidézni magában, hogyan csúfolta Keropcsik a bátyját, milyen fájdalmas, milyen rossz volt hallgatni gúnyolódó énekét, megpróbált emlékezni rá, milyen pimaszul fölírta Keropcsik Alhan eladóládáját, de mindez most valahogy nem tűnt olyan fontosnak azzal a megaláztatással összehasonlítva, aminek Motya alávetette.” (Megtorlás. in: *Vérbosszú*)

Túlzás lenne a megbocsátás és az emberi méltóság keresztény szellemről szólni? Pedig Csik pontosan erre ébred rá, felismerve azt a fontos igazságot, hogy az egyik megalázás nem egyenlíti ki a másikat. Hogy az, bárki kövesse el, mindenképpen visszataszító.

EZ ISZKANDER LEGFONTOSABB ÜZENETE: a méltóság elvesztése teszi elviselhetetlenné az emberi életet. Ám ez a gondolat minden élő és élettelen dologra igaz: akár ósdinak titulált értékrendről legyen szó, akár nagyapó lováról; gyümölcsfáról és emberekről, jókról vagy gonosztevőkről; felnőttekről vagy gyermekekről, akiket nem hagynak gyermekként felnővekedni; az Emberről, akinek cselekvési és gondolkodási szabadságán túl még lelkiismeretét is gúzsba akarja kötni egy olyan világ, amelyben mindenki és minden már amúgy is megalázott. Iszkander úgy ír, mintha olvasta volna ARNOLD J. TOYNBEE sorait:

„Az egész mindenség — és benne minden — élő, abban az értelemben, hogy méltósága van. A természet úgynevezett élettelen és szeretlen részeinek is méltóságuk van. Méltóság van a földben, levegőben, vízben, szikláknak, patakoknak, folyókban, tengerekben; ha mi, emberi lények, megsértjük az ő méltóságukat, saját méltóságunkat is megsértjük...

Az emberi lény elveszti méltóságát, ha eladja azt. Ugyancsak elveszti saját méltóságát, ha nem tartja tiszteletben mások méltóságát. Megalázó, ha valaki megpróbálja embertársát arra készíteni, hogy megalázóan viselkedjék azzal, hogy üldözi vagy megvesztegeti. Az üldöző — és a kísértő — eljuttatja saját méltóságát és becsületét, akár megőrzi áldozata méltóságát és a becsületét, akár nem tudja megőrizni az erkölcsileg jogtalan nyomás miatt.” (A. J. Toynbee-D. IKEDA: *Válaszd az életet*. Párbeszéd. Szerkesztette: N. L. GAGE, fordította LISSZAUER ZOLTÁN. Budapest, 1992)

SIKLÓSI SZILVESZTER: AZ IGAZI MAO

KÖRÖSY JÓZSEF*

Pályakép: egy klasszikus sikertörténet

PEST VÁROS KÉPVISELŐTESTÜLETE az 1867-es kiegyezést követően — KELETI KÁROLY ösztönzésére — nyomban foglalkozni kezdett egy saját fennhatósága alatt működő statisztikai hivatal felállításával. A szándék 1869 őszére érett határozattá, s a főváros pályázatot írt ki a hivatal igazgatói állására. A városatyák választása egy huszonöt éves fiatalemberre: KÖRÖSI JÓZSEFRE esett. A december 2-i közgyűlés egyöntetűen megszavazta a fiatalember kinevezését.

Kőrösi József — másfél évszázaddal ezelőtt — 1844. április 20-án látta meg a napvilágot. Apja, HAJDUSKA JÓZSEF, zsidó kereskedő volt, aki sikertelen pesti üzletvitelét felhagyva, Békés megyébe települt, s gazdálkodással próbálkozott, de hamar tönkrement bele. Anyját hat éves korában elvesztette. A félárva fiút POLLÁK HENRIK — Hajduska sógora — vette magához tanulni. A gimnázium elvégzése után Kőrösinek nem volt módja arra, hogy tanulmányait folytassa. Hivatalnokként helyezkedett el az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál. Emellett — ha csak tehette — bejárta az európai hírnemzetgazdász, KAUTZ GYULA előadásaira. KONEK SÁNDORNÁL statisztikát hallgatott, közben cikket írt KEMÉNY ZSIGMOND *Pesti Napló*jába. Kemény Zsigmond és GOROVE ISTVÁN is felfigyelt a fiatal autodidakta írásaira. Alig jelent meg néhány közleménye a *Pesti Napló*ban, Kemény máris megtette lapja rovatvezetőjének. Gorove pedig minisztériumába hívta, a Földművelési és Kereskedelemügyi Minisztérium Statisztikai Osztályára. Egyúttal az Országos Statisztikai Tanács is tagjai közé választotta. A fiatalember 1869-ben változtatta meg nevét Hajduskáról Kőrösire, s ekkoriban tért át a protestáns hitre. Pályázatát a *Pesti Napló* közgazdasági rovatvezetőjeként nyújtotta be.

Amikor Kőrösi kézhez kapta kinevezését, ami feljogosította őt hivatala irányítására, a hivatal még nem létezett. Azt neki kellett megszerveznie, mégpedig sürgősen, mert 1870. január 3-án, pontosan négy héttel kinevezése után, kezdődött a népszámlálás. Kőrösi szorongatott helyzetében — még a népszámlálás beindulása előtt — rövid külföldi kiküldetést kérelmezett. Követhető mintákat keresett. Bécs és Berlin statisztikai hivatalainak szervezetét, működését, technikáit és módszereit akarta előben látni, mielőtt saját hivatalának szervezésébe és a fővárosi népszámlálás „levezenylésébe” belefog. Nem járultak hozzá útjához. A mindössze tíz napos kiküldetésre

* A tanulmány alapjául szolgáló kutatást az OTKA Alapítvány tette lehetővé.

csak 1870 márciusában — a népszámlálás lebonyolítása után — kerülhetett sor. Hazatérése után azonnal tervezettel fordult a városvezetéshez. Ebben felvázolta a fővárosi statisztikai hivatal és szolgálat szervezeti rendjéről kialakított elképzeléseit. Független ügyvitelt és adatfeldolgozási lehetőséget igényelt — ezáltal hivatala és a városi statisztikai bizottmány jogállásának rendezését akarta elérni — négy státust kért, s javasolta, hogy Buda és Pest a statisztikai adatgyűjtés szempontjából egy egységet képezzen. A városvezetés csaknem minden javaslatát elfogadta. A főváros statisztikai bizottmánya ellenőrzési jogkörét fenntartotta ugyan, de a független hivatali működés elé nem gördített akadályt. A státusokat is megszavazta, bár a négyből egyet menet közben valahogy lespórolt. Pest és Buda együtt kezelése ekkor még nem valósulhatott meg. A javaslat mégsem volt hiábavaló: a budai városvezetés felszólítást kapott, hogy szervezze meg saját — később a pestiével összhangba hozható — statisztikai adatgyűjtését és -szolgáltatását.

A hivatal így 1870 nyarán létrejött, a hivatali működés alapfeltételei azonban hiányoztak. Kőrösi számára nyilvánvaló volt, hogy ha az eredeti felállítás: a három fős személyzet, a kis fizetések, az előmeneteli lehetőségek korlátozottsága, az alacsony hivatali presztízs s mindennek nyomán a hivatali fluktuáció marad, akkor intézménye nemigen vergődik többre egy álmos kis hivatalnál, amelybe a tíz évenként kötelező népszámlálás visz némi izgalmat és felfordulást. Ilyenkor a főváros a hivatal segítségére siet, átirányít néhány segéderőt az adóhátraléki osztályról s napidíjasok bevetésére ad lehetőséget, mint tette az 1870-es census idején. Kőrösi mindent megtett, hogy ezt a felállást alapjaiban megváltoztassa. Hivatalszervezési erőfeszítései azonban éppen ezen a kulcsfontosságú területen — a személyi állomány kialakítása terén — csaknem megfeneklettek. A főváros még csak hajlott volna rá, hogy egy, mai méretekkel mérve, igazán szerény — hat-hét, majd nyolc-kilenc fős — apparátus kialakulhasson, a Belügyminisztérium viszont rendre visszautasította az igazgató státusigényeit. A ténykedését övező bizalmatlan légkörben Kőrösinek már az is megfordult fejében, hogy a neki „oly drágává vált helyétől való megválás gondolatával foglalkozzék.” Végülis maradt, s egy csaknem negyedszázadon át húzódó — kicsinyes huzavonáktól terhelt — küzdelemben keresztülvitte akaratát. Megcsinálta a hivatalt.

AZ ITTHONI NEHÉZSÉGEKÉRT BŐSÉGESEN KÁRPÓTOLTA Kőrösit az a gyorsan megszerzett presztízs, amit a statisztika nemzetközi mezőnyében vívott ki magának és megalapozódással küszködő kis hivatalának. Alig telt el három év bécsi és berlini — mintát kereső — tanulmányútja után, s már nála kopogtatott a bécsi városi tanács kiküldöttje, JOSOPHY tanácsnok, hogy a náluk esedékes átszervezés és az új adatfelvételi, -feldolgozási rendszer kialakítása előtt a budapesti mintát tanulmányozza. Kőrösi hivatala ugyanis néhány év alatt a városi statisztika művelésének európai hírű intézménye lett. Adatgyűjtési és -szolgáltatási rendje mintaszerűen sokirányú,

szervezett és rugalmas volt, adatfelvételi technikái és módszerei átvételre csábítottak. Bárha London statisztikája elérné azt a színvonalat, amit a budapesti városi statisztikai szolgálat képvisel a világban, — írta a *Westminster Review* 1876-ban.

A külföldi elismertséget nemzetközi megbízatások jelzik. Az 1872-es szentpétervári VIII. nemzetközi statisztikai kongresszus Budapestet jelölte ki a következő — 1875-ös — kongresszus színhelyéül. Ez a határozat a magyarországi statisztika egészének megbecsültségét mutatta. Abban viszont már kifejezetten Kőrösi hivatalának elismertsége fejeződött ki, hogy a szentpétervári kongresszus, Berlinnel együtt, Budapestet bízta meg a nagyvárosok népmozgalmi és pénzügyi statisztikájának szerkesztésével. A berlini hivatal időközben visszalépett, így a megbízás nyomán született két kiadványsorozat: a *Mouvement de la Population des grandes villes* és a *Statistique des finances des grandes villes* valamennyi kötete Budapestről került ki. Az 1875-ös budapesti kongresszus egyik témája a nemzetközi városi statisztika rendszerének és az adatgyűjtés rendszerességének kialakítása volt. A kongresszus Budapestet azzal bízta meg, hogy az ország városainak adatait folyamatosan összegezze és továbbítsa a központnak. Kőrösi ezt a munkát a kelet-európai térség egészére kiterjesztette, s ebben a tárgykörben 1878 és 1895 között tizennyolc évkönyvet jelentetett meg.

BUDAPEST A VILÁGSTATISZTIKA EGYIK KÖZPONTJA LETT. Ebben a Keleti Károly majd JÉKELFALUSSY JÓZSEF vezette országos hivatal mellett a kis fővárosi hivatalnak, s nem utolsó sorban annak volt nagy szerepe, hogy mindkét intézmény — de a fővárosi különösen — zseniálisan menedzselte tevékenységét. Kőrösi mindent megtett, hogy a világ elé, a nemzetközi figyelem látóterébe vigye hivatalát. Az 1873-as bécsi világkiállításon a hivatal statisztikai gyűjteményei különdíjban részesültek, s a párizsi világkiállításon is kitüntető figyelem övezte a budapesti városi statisztikát. Kőrösi lehetőleg minden fontosabb nemzetközi demográfiai, statisztikai, közegészségügyi, közoktatási kongresszuson, szakosított kiállításon részt vett, többnyire a szervezők, irányítók, ötletadók között. „Rajta volt” minden új fejleményen, kezdeményezésen. Aki a statisztikában valami lényegeset alkotott, képviselt, azzal előbb-utóbb — munkatársként, vitapartnerként, barátként — kapcsolatba került. Ideálja az egységesen értelmezhető világstatisztika megteremtése volt. Impulzív egyéniségének nagy része volt abban, hogy 1885-ben létrejött a Nemzetközi Statisztikai Intézet.

Hamar „bedolgozta” magát a nemzetközi statisztika élmezőnyébe, s a századvégi világstatisztika formálódásának meghatározó személyisége lett. A statisztika egyik legfontosabb fejlettségi mutatóját a homogenizáltsági szintben: a standardizált felvételi technikákban, a nemzetközileg egységes halálloki és foglalkozási nomenklatúrákban, a népszámlálások összehasonlíthatóságában, a nyilvántartások nemzetek közötti összehangoltságában látta. Saját módszerei, sajátos szemlélete, adatfelvételi technikái, gyakorlati javaslatai nemzet-

közileg ismertek és vitatottak voltak. Születési és halálozási adatlapjai mintául szolgáltak a világban. A születési és termékenységi statisztika terén angolul közzétett módszertani megoldása: a mortalitási táblákhoz hasonlóan szerkesztett natalitási táblái közkeletűek lettek a demográfusok körében.

Az a rendkívüli innovatív készség, ami Kőrösi életművének talán leglényegesebb vonása, az index-számítás terén is érvényesült. Nevéhez fűződik a standardizált halálozási arányszám, amellyel a népesség koreloszlásának (előregedettségének) torzító hatását kísérelte meg kiszűrni a halálozás mutatószámából. A párhuzamos változások relatív intenzitásának mérhetőségére kidolgozott módszertani javaslata a fertőző betegségek terjedésének szabályszerűségeire hívta fel a figyelmet. A módszer egy nehéz dilemmához: a himlőoltás bevezethetőségének eldöntéséhez szól hozzá. Kőrösi a védőoltás bevezetése mellett érvelt számításaival. A fertőző népbetegségek okait és terjedését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a megelőzési stratégiák alkalmazása nem csak — szakkörökben Európa-szerte vitatott — lehetőség, azt a közegészségügyi hatóságok köteletségévé kell tenni. A kötelező himlőoltás mellett a diftéria elleni (BEHRING-féle) védőoltás bevezetését is szorgalmazta.

Az olajozottan működő hivatali adatszolgáltatás és a tudományos adatelemzés a fővárosi adminisztráció része, a statisztikus a városi közélet részese lett. Kőrösi a közjó előmozdítását, a városigazgatás orientálását hivatali kötelességének tartotta. Olyan kezdeményezések fűződnek nevéhez mint az iskolaköteles gyerekek kötelező összeírása, a tandíj szabályozása, Terézváros kettéosztása, a választókerületek rendezése, a tűzkár-pénztár létrehozása, a Fővárosi (ma Szabó Ervin) Könyvtár megalapítása. Első jelentős dolgozatának témája: a nyomor és a magas halálozási arány összefüggéseinek kutatása egész életében foglalkoztatta. Azon fáradozott, hogy felismerései beépüljenek a közigazgatás gyakorlatába. Anketót hívott össze, intézkedéseket sürgetett a lakások zsúfoltságának enyhítése, a lakásra alkalmatlan helyiségek felszámolása és a szociális lakásépítés beindítása érdekében. Kijárta, hogy a városi közgyűlés elfogadja a fertőző betegségek bejelentésének kötelezettségét, s Budapesten is bevezessék a kötelező védőoltásokat. Nagy szerepe volt a fővárosi járványkórház felállításában. (1886) és a Poliklinika átszervezésében.

SOKAT TETT AZÉRT, hogy a budapesti kereskedelem és pénzforgalom a nemzetközi minták és normák szerint intézményesüljön. Kialakította a városi árstatisztikát, a tőzsdefigyelés rendszerét, érdemei vannak a központi takarékpénztár létrehozása körül, folyamatosan foglalkozott az adóreformok kérdéseivel, s szorgalmazta a fővárosi közraktárak s egy elevátor felépítését. *A főváros földje* c. 1893-as röpirata *Lex Kőrösi* néven ismertté — s a gyárosok körében hírhedtté — vált határozat alapjául szolgált. Ebben a fővárosi önkormányzat véget vetett az iparpártolás címén folyó olcsó telekeladásoknak.

A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulójára Kőrösi elérte, hogy hivatala fontos tényező, ő maga pedig tekintélyes személyiség

lett a fővárosban és az országban. Nagy műve: a Hivatal 1890-ben már nagyon hasonlított ahhoz, amilyennek húsz évvel azelőtt elképzelte. A mű végére a negyedszázados jubileum évében: 1893-ban tett pontot, amikor — legjobb tanítványa, THIRRING GUSZTÁV személyében — a főváros hozzájárulásával kinevezhette az intézmény igazgatóját.

ANNAK IDEJÉN KÖRÖSINEK NEM VOLT MÓDJA arra, hogy egyetemet végezzen, negyven évesen viszont már magántanárként oktathatta a statisztikát a budapesti egyetemen. A kolozsvári egyetem 1896-ban díszdoktori címmel tisztelte meg. Ugyanebben az évben parlamenti képviselőnek jelöltette magát a szobranci kerületben, de TOMCSÁNYI LÁSZLÓVAL szemben alulmaradt a választási küzdelemben. Külföldi megbecsültségét számos nemzetközi kitüntetés, hazai elismertségét pedig az a ritka megtiszteltetés jelzi, hogy a millennium évében a király „szántói” előnévvel nemesi rangra emelte. Ettől fogva ipszilonnal írta nevét. Formálisan is beérkezett. A dualizmus korabeli asszimiláns zsidóság karrierlehetőségei — a kiegyezést követő negyedszázadban legalábbis — csaknem korlátlanok voltak. Igaz, asszimilációs készségük sem igen ismerte a korlátokat. Körösy lelkes pártfogója volt Budapest magyarosodásának, s a nemzetiségi feszültségek feloldását az etnikumok maradéktalan beolvadásában látta. 1880-ban 1000 koronás alapítványt tett a magyarosodás ügyét elősegítő felső-magyarországi tanítók jutalmazására, s több statisztikai dolgozatában dokumentálta a felvidéki falvak „eltótosodását”, és a „tót-magyar nyelvhatár” alakulását.

A kilencvenes évek végétől sokat betegeskedett a szívével. Pedig éppen ekkoriban került egy olyan feladat elé, amelyet évtizedes, szívós előkészítő munkája tett vágyálomból reális lehetőséggé. A Nemzetközi Statisztikai Intézet 1901-es budapesti ülésén megbízást kapott a világ legutóbbi népszámlálásainak összehasonlító összegezésére. A kereskedelmi minisztérium 10.000 koronás támogatásával s a Magyar Földrajzi Társaság együttműködésével úgy látszott, hogy a „világszámlálás” térképes feldolgozása megvalósítható közelségbe kerül. Agyonhajszolt szervezete azonban már nem bírta a korábbi évtizedekben kialakított munkatempót: orvosai egyre többször és egyre hosszabb időre tiltották el a munkától. Akadémiai rendes tagsági székfoglalójául a századvég magyar tudományos életének statisztikai elemzését választotta. Agyhoz kötött betegként dolgozott a témán, de már nem tudta befejezni. Félben maradt dolgozatok, rengeteg ötlet, beváratlan ígéret közepette, hatvanhárom éves korában érte a halál.

A magyarországi statisztika nagy korszaka: a dualizmus évtizedei bővelkednek eredeti elmékben, hatalmas *opus*okban, nagy szervezőkben. A tradíció később is színvonaltartásra kötelezett. Talán ezért is, a statisztika nagy egyéniségei mindig szívesen vállalták az emlékezés és méltatás műfajait, s egymásról szólva, nem fukarkodtak a dicsérettel. Körösyt általában külön hely illeti meg a méltatásokban. „Ő volt az első világhírű magyar statisztikus, ő kapcsolta

be a magyar statisztikát a világstatisztikába, lelki közösségben élt tudományának legkiválóbb korabeli képviselőivel” — írta róla életművének monográfiája, SAILE TIVADAR. A pályatársak és a fénykorra emlékező utódok: THIRRING GUSZTÁV, Saile Tivadar, BUDAY LÁSZLÓ, LAKY DEZSŐ, SZABADY EGON szemében Kőrösy az istenáldotta tehetség. Problémafelvetéseiben, módszertani javaslatáiban, közéleti kezdeményezéseiben, újításaiban, szervezéseiben egy rendkívül kreatív és mozgékony elme adott jelt magáról. Amibe belefogott, abból előbb-utóbb nagy valószínűséggel minta lett, az — ha vitatható volt is — új orientációkra, lehetőségekre hívta fel a figyelmet, a szakma egésze előtt nyitott perspektívákat.

VIKTÓRIÁNUS APÁK ÉS FIÚK

HA MOST MAGÁT A KÖRÖSY-PÁLYAKÉPET TEKINTJÜK, akkor abban egy — korántsem egyedülálló vagy ritkaságszamba menő — karrier áll előttünk a magyarországi polgárosodás lendületbe kerülésének korából. Klasszikus sikertörténet a szokványos példázatos magyarázattal: a karrierhez eredetiség kell és intelligencia a kérdésfelvetésekben, a célok kitűzésében; szorgalom és munkabírási a célok kivitelezésében. Tehetség, *self made man*-vasakarat és szerencse. Csak ennyi? Ennyi kellett volna az ifjú Hajduskának, hogy úrrá legyen indíttatásának mostoha körülményein, s helyet csináljon magának a pesti szellemi életben? Ennyi és még valami: a sikertörténethez az is hozzátartozik, hogy az a magyarországi elitformálódások ritka jó csillagzata alatt indult. A kiegyezés utáni években kivételes lehetőség adódott arra, hogy a rátermettség és érdem érvényesülhessen.

Ami alapvetően fontos: az ambíciózus ifjúnak volt hol megmutatnia magát. A készülődés kínosan hosszúvá nyúlt évtizedei után — szinte máról holnapra — tág terek nyíltak az érvényesülés előtt. A közélet változatos színterei: képviselői üléstermek, kávéházi asztaltársaságok, szalonok, szerkesztőségek, baráti körök, hivatalok.

A politikai közírás — korábban egyedülállóan tág horizontú — fórumához: Kemény Zsigmond *Pesti Naplójához*, új lapok, mozgékonyabb szellemiségű zsurnalisztika kezdett felzárkózni. Az új újságírás vezető publicistái: RÁKOSI JENŐ (*Reform*), FALK MIKSA (*Pester Lloyd*), ÁGAI ADOLF (*Borsszem Jankó*) s vonzáskörök csakhamar törzsasztalaikat is kialakították a Fürdő (ma József Attila) utcai Kávéforrásban, a hetvenes évek literátorainak ezen a kedvelt találkozóhelyén, amelyet a budapesti irodalmi kávéházak egyik őseként őrzött meg az emlékezet. Az új és újjáéledt közigazgatási intézmények és köztestületek mellett a polgárosuló—városiasodó Pest majd Budapest mindennapjaiban nagy szerepük lett a társasélet forgalmas gyűjtőhelyeinek. Közintézményekben és magánházakban, például a WOHL-kisasszonyok (JANKA és STEFÁNIA) szalonjában, közéleti notabilitások eszmecsereinek fontos helyszínén, vagy KECSKEMÉTHY AURÉL — bohémebb kompániáknak s nevezetes kuglipartiknak helyet

adó — krisztinavárosi házában. Az akadémiai keretek között kibővült közszereplési lehetőségek mellett a művelődésre szerveződött baráti összejövetelekről is meg kell emlékeznünk; az olyan — esetenként nagyívű pályáknak indítást adó — kis társulásokról, mint amilyen a „Kiskör”, a BEÓTHY-testvérek (ÁKOS, az író és LEÓ, a társadalomtudós), a diplomata és politikai közíró KÁLLAY BÉNI s a politikus SZÖGYÉNY LÁSZLÓ társasága lehetett.

NAGY LETT A KÖZHIVATALOK TEKINTÉLYE s a köztisztviselői pálya vonzása. A kiegyezés körüli évek politikai elitje előtt — a kortárs és későbbi korszakmonográfus, HALÁSZ IMRE találó megjegyzése szerint — „a jólétnek egy álmodott eldorádója lebegett, melyben az állam végtelen sokat tesz a polgárokért, a polgárok végtelen keveset tesznek az államért.” Ez a meggyőződés példátlanul magas mércék elé állította a köztisztviselői teljesítményt. A hivatali karrier komoly becsben állott, egy minisztériumi fogalmazói státusajánlat különös megtiszteltetésnek, nagy szerencsének számított. Közületek, pénzintézetek, biztosítótársaságok, minisztériumok szobáiban, a hivatali ügyvitelen túlmenően, esetenként — a kortárs GYÖRGY ENDRE kifejezésével élve — „a szakszerű művelődés oázisai” is kialakultak. Ilyen hivatal volt például a földhitelintézet (ARANY LÁSZLÓ), ANDRÁSSY GYULA miniszterelnökségének sajtóosztálya, és a földművelés- és kereskedelemügyi tárca (GOROVE GYULA) statisztikai osztálya.

A Deák-párti idők ambíciózus ifjainak pályája — ahogy apáiké is egykoron — általában lírai vagy drámai költeményekkel, verses beszélyekkel, szépprózával indult. Felserdülvén az ifjú, irodalmi babérokra vágyott, a férfikor küszöbén a tisztségviselőt vonzotta. Előbb a szalonok, a *Hölgyfutár* vagy valamely divatlap: a hölgyek figyelme és tetszése; aztán a hivatali szoba, a katedra, a közéleti pálya: a polgári presztízs és családi tekintély. Az ifjonti és férfikori ambíciók világa általában nem különült el mereven egymástól. A közélet kiegyezéskori szellemi-politikai elitje: a HALÁSZ GÁBOR eszéiben megörökített „magyar viktóriánusok” idősebb generációi körében a hivatali státus, a szakmába tagolódottság, a közéleti pozíció természetszerűen megfért a poétai-műértői-irodalmári hajlamok, tudósi kedvtelések tovább ápolásával. Az ő anglofil ízlésviláguk természetszerűen idegenkedett a szakma és a kedvtelés racionális-modern szétválasztottságától, s hajlott rá, hogy az „educated amateur” szigetországi mintájára hangolódják. S ha ez az alapbeállítódás a modernizátori szellemiségű, gyakorlatiasabb, ifjabb generációk: a „viktóriánusok” — negyvenes-ötvenes években született — második-harmadik nemzedékének köreiben módosult is, azért az ő szakmai-közéleti karrierjüket sem uralta el igazán a professzió racionális-célirányos rutinja. A hivatal és hivatás sajátos egybefonódottsága, a főhivatalnok poéta és poétai lelkületű, tudós köztisztviselő az ő soraikban sem ment ritkaságszámba. Arany László, a földhitelintézet titkára majd igazgatója, nappal a magyar *Gründerzeit* napi ügyleteit igazgatta, este és éjjel a *Déliabok hőse* strófáin kereste az igazitaniva-

lót. A költő-műfordítóként, sajnos, ma már nem eléggé méltányolt VARGHA GYULA az országos statisztikai hivatal elnökségéig vitte. S az irodalmár indíttatás a Malthus-fordító, földművelésügyi miniszter, György Endre röpiratain, a bankszakértő és statisztikus Beöthy Leó — létezés-alkalmazkodás-pusztulás-túlélés kérdéseit feszegető — társadalomgenetikai munkásságán éppúgy átsüt, mint a boszniai főkormányzó: Kállay Béni ihletett MILL-fordításán és a Mill-i szabadságesszmét értelmező fejtegetésein.

Az ifjú Kőrösy József karrierjének kezdeteit — a generációjában szokványos pályakezdetektől eltérően — nem szépirodalmi darabok, nagyívű széptani, bölcséleti témák jelzik. Ezek helyén egy napi megélhetési gondokkal küszködő szorgalmas autodidakta részletkérdéseket taglaló napilap-cikkeit találjuk: gyakorlatias, szakszerű fejtegetéseket a „munkaerőkalmitás” okairól, a bankok jogállásáról és az állami számvevőség függetlenségének feltételeiről. Ezekben a cikkekben a Kautz Gyulánál vendéghallgatóként megismert liberális gazdaság szemlélet: a társulás, a vállalkozás és a verseny szabadsága, a gazdaság államtalanítása, a rendies kötelmekről megtisztított szerződés kérdésköre életközben, olyan aktuális közigazgatási, várospolitikai ügyekhez kapcsolódva vetődik fel, mint a részvénytársulatok engedélyezési reformja, az út- és csatornaépítés felgyorsításának előázhatatlansága.

Előbb a *Pesti Napló* adott helyet ezeknek az írásoknak, majd — 1870-től — Rákosi Jenő lapja, a *Reform*. A *Pesti Napló* fölött lassan eljárt az idő. A lapot a korosodó különc: Kemény Zsigmond legendásan feledékeny és rapszódikus vezetési stílusa már nem tudta összetartani. A kortárs hírlapíró és korszakmonográfus: Halász Imre emlékezése szerint a hetvenes évek elején már az a szóbeszéd járta, hogy a *Napló*t nem szerkesztik, — az csak úgy szerkesztődik. A megszűnés előtt vegetáló laptól sokan — közöttük Kőrösy is — átpártoltak a konkurrens *Reform*hoz.

Hírlapírói sikerei Kőrösy hivatali előmenetelét is egyengették. Huszonhárom évesen Gorove minisztériumának statisztikai osztályára került: HUNFALVI JÁNOS, FÉNYES ELEK, Beöthy Leó, Keleti Károly, BORSI JÓZSEF és Halász Imre társaságába. A kis modernizátor-csapat: „negyvennyolcasok” (Borsi, Fényes, Hunfalvi) és fiatalok vegyesen — Keleti Károly vezetésével — a magyarországi statisztika intézményesítésén munkálkodtak.

STATISZTIKÁN EKKOR MÉG JOBBÁRA A STÁTUSLEÍRÁST: az állam földjének, népének és kormányzati-igazgatási rendszerének leírását értették. Ugyanakkor voltak már hagyományai a mai értelemben vett számtáblázatos, valószínűségszámításra alapozott statisztikának is, amit ekkoriban inkább „politikai aritmetikának” neveztek. Ennek képviselőit: a „táblarabókat” a csaknem másfél százados múltú — „igazi” — államföldrajzi statisztika művelői sokáig nem sokra tartották. Keleti Károly hivatalba lépése kezdetétől — 1867-68-as programadó írásaitól — fogva a számtáblázatos statisztika híve volt. Ennek intézményesítésén dolgozott, a korabeli, leginkább

jövőbe mutató, minták: a belga módszer és rendszer s a porosz szervezet alapul vételével. Körösy Konek Sándor óráin ezt az újabb — QUETELET nyomdokait követő — irányzatot: a leíró „honismét” lassan háttérbe szorító „aritmetikai” statisztikát (is) tanulta. A belga-poroszi iskola híve volt, amikor benyújtotta pályázatát a székesfővárosi statisztikai hivatal élére. S nyert.

AVÁROSVEZETÉS NEHÉZ DÖNTÉS ELÉ KERÜLT. Nyolc pályázó: csupa szaktekintély és neves közéleti férfiú közül kellett kiválasztania a kedvezményezettet. A jelöltek között volt Fényes Elek és Hunfalvi János, az államföldrajzi statisztika kiválóságai, akiktől ugyanakkor az „aritmetikai irány” sem volt idegen, s mindkettejük könyvek, közlemények tucatjaira hivatkozhatott. Olyan notabilitások is megpályázták az állást mint RÓZSA KÁROLY, a királyi tábla irodaigazgatója és KÜRTHY JÁNOS, nagyváradi egyetemi tanár. A városatyák mégis a huszonöt éves fiatalember — SZÉHER MIHÁLY és Kautz Gyula támogatótja — mellett tették le a voksot, aki, ha ígéretes tehetségnek számított is, nem volt igazán ismert és tekintélyes.

Igaz, fiatalsága Körösy mellett szólt. Heteken belül kezdődött a népszámlálás, a jelöltre nyomban kinevezése után emberpróbáló feladatok vártak. Mozcékony, erélyes, nagy munkabírású emberre volt szükség. Mellette szólt az aritmetikus statisztika iránti egyértelmű elkötelezettsége: olyan fontos poszt, mint a fővárosi statisztikai hivatal vezetése, az új áramlatok iránt nyitott, rugalmas gondolkodású egyéniséget igényelt. A leglényegesebb azonban az, hogy mindez mellette szólhatott. Az az igazán figyelemre méltó, hogy a városi közgyűlés döntése mögött vélhetően éppen ezek a szempontok: az érdem, a rátermettség és az elvárható eredményesség szempontja s nem ezen kívül-felül álló megfontolások eshettek latba a legsúlyosabban.

Körösy kiválasztása példázatosan kedvező megvilágításba hozza a korabeli előmeneteli kilátásokat: az elitváltás módját, a közhatalmi klientúraépítésnek azt a menetét, amelyet a kiegyezés körüli évek — DEÁK, EÖTVÖS, Gorove, Kemény, CSENGERY, Kautz, KERKÁPOLY, TREFORT nevével jelezhető — szellemi-politikai elitje tartott kézben. A „magyar viktoriánusok” idősebb generációja, státusférfiúvá előlépett korosodó reformerek, a hivatásként megélt hivatali szolgálat munkásai — közöttük feltűnően sok morózus-puritán legényember —, akiket a kiegyezés évtizedes álmuk: a polgárosodás és jogállami berendezkedés megvalósíthatósága közelébe hozott. S ugyanakkor az utódlás problémájával: saját, küszöbön álló, felváltásuk gondjával is szembesített. Mit várt, mit várhatott még magától ez a nemzedék — a „hatalmas tölgyek” (György Endre) generációja — maga mögött tudván romantikus-liberális reformerségének éveit, a szabadságharc sokkját, az emigrációs és az itthoni kivárás aprómunkában eltöltött évtizedeit? A kényszerűen hosszúra nyúlt politikai szocializációnak: a készülődés jegyében eltelt évtizedeknek való-

színű hozama a céltudatos és szívós jövőépítés hajlama volt. S a távlatos megtérülések iránti érzék.

A váltóelitet építgető deák-párti „apák” döntései, több esetben, mintha ennek a hajlamnak és érzéknek az erősségére utalnának. Így, ha rövid időre is, — a kiegyezés körüli néhány évben — a magyarországi generációs elitváltások történetében példátlanul szerencsés helyzet állott elő: nem az alkalmatlan vénekre s szolgálatkész klientúrájukra rátorlódott dühös-turbulens ifjak nyomása, a státusukat féltők személyzeti taktikázgatásai, hanem a státusférfiúi nagyvonalúság, egy — kiöregedésével számot vető — nagy formátumú, vezető garnitúra merészen válogató utódkeresése, a formálódó Mű féltése lett a váltás mozgatója. Kőrösy József esetében is s más alkalommal is. A statisztikai közszolgálat kiépítésénél maradva, például a szolnoki kistisztviselő, Keleti Károly „felhozatala” esetében, akit Eötvös József szerzett be előbb lapjához szerkesztőnek, majd a földhiteintézetbe hivatalnoknak, ahonnan útja egyenesen Gorove minisztériumába vezetett.

HIVATALI STÁTUSOK ÉS A HIVATAL STÁTUSA

KÖRÖSY, KINEVEZÉSE UTÁN NEM SOKKAL, a főváros tudomására hozta, hogy egy három fős hivatal nem hivatal, legfeljebb kirendeltség. S egyúttal ambícióját is jelezte: a városi statisztikai közszolgálat és tudományos adatfeldolgozás hivatalát akarja kialakítani, olyan közhivatalt, amelynek tekintélye és szava van a főváros életében. Ezzel elkezdődött egy negyedszázados kemény küzdelem a hivatal kiépítéséért, pontosabban: azért a plusz hat státusért, amit Kőrösy szükségesnek tartott a stabil szervezeti keretek és hivatali rendtartás s a többé-kevésbé önálló, működés kialakításához.

Első — 1870-es — tervezetében négy státust kért, hármat kapott. Budapest egyesítése után öt, majd hét fős hivatalra tett javaslatot. Ez már közel állt ahhoz, amit ideálisnak vélt: egy kilenc fős hivatalt, aligazgatóval. A városi tanács 1874-es döntése hat fős keretet engedélyezett, a belügyminiszter azonban ehhez nem járult hozzá. A főváros hozzáállása sem volt egyértelműen támogató, annak ellenére, hogy a városegysítésről rendelkező szervezeti szabályzat a hivatal feladatkörét nagyon kitágította. A városvezetés keményen számonkérte a feladatok teljesítését, de nem jó szemmel nézte Kőrösy önállósulási törekvéseit. Az adatszolgáltatás ügyszereit állandóan bővítette: a hetvenes évek folyamán a kis hivatal hatáskörébe utalta a városi pénzügyek, az építkezések, a közüzemek (közvilágítás, vízvezeték- és csatornaépítés, kövezés, fásítás, közmunkák), a bűnügy, a biztosítás, a higiénia-járványügy és az időjárás folyamatos statisztikai figyelését. (A meteorológiának ekkor még nem volt külön intézménye.) A folyamatos ügykörbővítést azonban nem a státuskeret bővülése, hanem az ügykörök ellátásának főhatósági revíziói követték: KAMMERMAYER tanácsnok (a későbbi nagy hírű polgármester) időnként a hivatali működés eredményességét firtató vizsgálatokat kezdeményezett.

A főváros mindezzel együtt partner volt az egyezkedésben. A belügyminiszter viszont egyszerűen rendre visszadobta Körösy hivatalépítési kísérleteit. Ekkoriban gondolt a távozásra. Eközben az is megfordult a fejében, hogy a minisztériumi merevség nem egyszerűen takarékosági okokra vezethető vissza. A főhatósági ellenállásban esetleg része lehet *Pest város halandósága 1872–1873-ban és annak okai* c. tanulmányának is. Ebben a fővárosi népesség riasztóan magas halálozási arányát összefüggésbe hozta a piszkos és nyirkos pincelakásokba zsúfolódott szegénység nyomorával. S ami ennél is nagyobb baj: mindezt — kitergetvén a hazai szennyest — külföldön, németül is megjelentette.

Körösy azonban nem adta fel, s amikor 1893-ban legjobb tanítványát, Thirring Gusztávot aligazgatóvá nevezték ki, a státuskeret kilenc főre bővíthetett. Ez már az a hivatal volt, amit pályája kezdetén elképzelt: a helyettes és egyben utód révén biztosítva volt benne a működés folytonossága, s tagolt szervezeti rendjébe beépülhettek az előmenetel lehetőségei, ha úgy tetszik, a hivatali „szamárlétra” kilátásai. S ami a legfontosabb: az ügyvitel a napi, hivatali rutinmunkára és a tudományos adatfeldolgozásra egyaránt kész és képzett, stabil szakapparátus kezébe került. A hivatali szervezet kínosan lassú véglegesülése ellenére a hivatali rendtartás és a statisztikai szolgálat rendszere mintaszerű gyorsasággal alakult ki.

Az 1894-re kiküzdött hivatali felállás a következőképpen festett: igazgató és aligazgató, szaksegédek (rangsorban: első, második, harmadik szaksegéd) egy gyakornok, egy szakdíjnok és a szolga. Lássuk ezek után, hogy mire volt képes — az akkori adatfeldolgozási és -szolgáltatási technikák mellett — ez a hivatal, nemcsak a kilencvenes évekre kialakult formájában, hanem már jóval korábban is, amikor még csak formálódott.

AFŐVÁROSI KÖZHIVATALOK ÉS AZ ÉRDEKLŐDŐ POLGÁROK 1873-tól kezdődően minden hét csütörtökén kézhez kaphatták a fővárosi statisztikai hivatal *Heti Kimutatások* c. negyedéves összegezését. Ebből megtudhatták, hogy hányan születtek s hányan haltak meg az utóbbi napokban, tájékozódhattak a halálokokról, a kórházak betegforgalmáról, a fertőző betegségekről s ennek kapcsán arról is, ha valamelyik kerületben járvány ütötte fel fejét. Ugyanitt áttekinthették a gabonatőzsde forgalmát, az értéktőzsde árfolyamait, a marha- és lóvásár árait s az áruforgalom (kivitel és behozatal) fontosabb mutatóit.

A hivatal másik periodikája: a kettő-négy ívnyi terjedelmű *Havi Füzetek* részletesebb bontásban összegezte a demográfiai és gazdaságstatisztikai alapismereteket, újabb ügyköröket vont érdeklődési körébe, s elemzéseket is közölt. A népmozgalmi fejezetet huszonkilenc magyar és külföldi város adataival egészítette ki, meteorológiai megfigyeléseket ismertetett, közölte a közraktárak és elevátorok forgalmát, s külön rovatban tekintette át a periodikusan nem követett vegyes tudnivalókat.

A terjedelmes kiadványok a *Közlemények* sorozatban évente egy-két, olykor három, alkalommal jelentek meg. Ezek — Kőrösy idejében mintegy félszáz kötet — részint a népszámlálások és összeírások, hivatalos statisztika körébe tartozó, tematikus feldolgozásait tartalmazták, részint a tudományos statisztika — vagy az ekkoriban még szokványos másik megnevezés szerint: magánstatisztika — keretében elemezték a társadalom életének területeit, jelenségeit.

A rendezett adatforrások bősége: a négy népszámlálás, a fővárosi hatáskörben végzett kisebb összeírások s az a sokszálú, intenzív, kötelezettségekkel is járó kapcsolat, ami Kőrösy hivatalát a statisztika művelésének nemzetközi rendszerébe integrálta, a tudományos témák sokaságának feldolgozására adott lehetőséget. A tudósi-magánstatisztikus ambíciókat azonban leginkább maga a főváros: ez a hatalmas vizsgálati terep állította folyamatos kihívás elé. A múlt század második felében Budapest Európa leggyorsabban növekvő városa volt. Pest, Buda és Óbuda (1873-tól Budapest) lakosságának száma Kőrösy hivatali ideje — 1869 és 1906 között — megháromszorozódott: háromezereztől közel egy millióra növekedett. A növekedés üteme a kiegyezést követő negyedszázadban volt a legnagyobb. Ezalatt Budapest hatalmas vonzáskörű bevándorlási célpont lett, a magyar „*Gründerzeit*” ipari és szellemi kohója, etnikumok és kultúrák összezsúfolódásának terepe, monumentális építkezések, pezsgő üzleti élet, bérpaloták és nyomornegyedek helyszíne, ahol szinte hétről-hétre feltűnt valami új fejlemény, tapintható közelségbe került a változás. A város pusztasága folyamatosan új orientációkra, technikák és módszerek kipróbálására sarkallt, hipotézisek, szokatlan problémafelvetések megfogalmazására csábított. Kőrösy műhelye rendkívüli érzékenységgel követte a világvárossá izmosodó Budapest fejlődését. Rajta tartotta szemét a napi történéseken, s folyamatosan követte-értelmezte a változás nagy tendenciáit. S ha alkalom adódott rá, hogy a világban — nemzetközi kongresszusokon, kiállításokon, szakfolyóiratokban — bemutassa magát, a kis hivatal mindig élt a lehetőséggel.

MINDEZ MEGLEHETŐSEN ROSSZ FÉNYT VET a hivatal kiépülése körüli áldatlan huzavonára, a főváros aggályoskodására és a minisztérium merevségére. Mi más az, ha nem a teljesítményre fittyet hányó kicsinyes packázás? Az is, ha meggondoljuk, hogy ugyanekkor folyt a közhivatalok feltöltődése, puhulóban voltak a közhivatali (főként a minisztériumi) státuskeretek, s ebben a felpuhulásban a dzsentrimenekítésnek is szerep jutott. Kezdődött a „szolgabíró-korszak”, ahogy Halász Imre, a századelőről visszatekintve, a Deákpartin nagy időket felváltó silányabb kort, kisszerűbb közéletet: Tisza Kálmán korát aposztrofálta. Egy olyan korszak kezdetét, amelyben a közhivatali ténykedés eredményességét lassan kikezdte az érdem és tisztesség eróziója.

Memoárokban nem érdemes az emlék és az álom, a tény és az elfogultság közötti határvonalat keresgélni. Halász Imre ítélete, Deák és az idősebb Tisza korának túl kontrasztos bemutatása, sem

lehet mentes a kiegyezés körüli évek — a csillogó ifjúkor — mitizálásának hajlamától. Tény, hogy a közhivatali státusok száma a dualizmus mindegyik kormányzati időszakában és mindenütt — végül is Kőrös hivatalában is — növekedett. Ez a növekedés azonban — egy évszázados folyamat egészét tekintve — mindvégig szerény kezetek között maradt. A közalkalmazotti–köztisztviselői létszámrobbanás későbbi keletű. A Hivatal ekkoriban még inkább követte, mint kreálta a közfeladatokat. Az pedig esetenként mérlegelhető, hogy valójában mennyit ért egy-egy hivatali státus, fenntartása megérte-e a ráfordított közkiadásokat. A közfunkciók ellátásának szakszerűsége és a közszolgáltatások teljesítésének eredményessége hivatalonként bizonyára más-más, s még egy-egy típuson belül is — pl. a minisztériumi, a vármegyei, a városi hivatalok esetében — nagyon különböző lehetett.

Kőrös József intézetében néhány fős — mai szemmel nézve, valószínűtlenül szerény státusigényeket támasztó — kis szakapparátus szerveződött, a mai technikai lehetőségekkel szembeesítve is hihetetlenül nagy teljesítményekre. Itt egy hivatali állás jogosultságát elképesztő mennyiségű munka ellensúlyozta. Kőrös szívós hivatalépítési harca és a főhatóságok következetes szűkkeblősége a hivatali státus értékét, a fenntartására fordítható közpénz értékességét, a „kincstári” intézmény és holmi különös megbecsültségét, a közhivatalok még felhígulatlan világát is dokumentálja. Ez még a karcsúsítási-szanálási-leépítési kampányok előtti világ, amelyben az aprómunkának becsülete, az előmenetelnek rendje van, a takarékoság interiorizált érték, s nem a közkiadások — időnkénti — kímélésének külsődleges kényszere.

AZ ELSŐ JUBILEUM IDEJÉRE BEBIZONYOSODOTT, hogy érdemes volt vállalni a hivatalalapítással járó hosszas nyűglődést. Ez ugyanis nem egyszerűen a hivatali stallumok megszerzése körül bonyolódott. A státusharc igazi tétje a magyarországi statisztika intézményesülése és professzionalizálódása volt. Egy olyan vajúdásos folyamat, amely nagyjából egyidejűleg az országos hivatalban is végbement, és a kilencvenes évekre meglett az eredménye: a statisztikai érzék meggyökeresedett, az adatolás helyet kapott a napi igazgatás rutinmunkájában, s a közgondolkodásban és közérzület terén erősödtek a tényekből építkező érvelés és a tényekre támaszkodó önismeret pozíciói. Pontosság, életközeli tárgyilagosság, szakszerűség és rendszeresség, — erények, amelyeket respektál a polgár: *„Nekünk a szám csak hieroglif / Neked beszédesebb a szónál / Mi tévedünk, te nem, mert nincs / Biztosabb kalauz a valónál”* — írta Kiss József Kőrösöshez a *Heti Kimutatások* ezredik számának beköszöntőjében.

ÉLET – HALÁL, STATISZTIKA

Az 1872-es szentpétervári kongresszus óta Kőrös József a világ statisztikusai körében a városi statisztika specialistájának számított. Irodalmi munkásságának fele — megközelítőleg félszáz dolgozat —

ebbe a témakörbe sorolható. A másik félszáz közlemény: elméleti és módszertani munkáinak, járványügyi és demológiai dolgozatainak nagy része is a városi élet tömegjelenségeinek statisztikai megfigyeléseire támaszkodik. Az életműnek ez a fele tartalmilag sokféle ágazik, s egy kivételesen mozgékony elme rendkívül tág érdeklődési körét demonstrálja. Ebben a tág körben az indexszámítás módszertanától, a statisztikai adatfelvétel és nomenklatúra javításán—egységesítésén, a statisztikai logika körébe vágó dolgozatokon át, az oltásstatisztikai vitacikkekig és a világstatisztika kiépítéséig, a témák sokasága kapott helyet. Kőrösnek a felsorolt témakörök mindegyikében volt maradandóan érvényes — a nemzetközi ismertséghez és elismertséghez elegendő — mondanivalója. De vajon van-e s, ha van, mi az a gyújtópont, ami ezt a sokágú tudományos és gyakorlati ténykedést — mert az életműhöz a közhasznú kezdeményezések és városigazgatási újítások is hozzátartoznak — végső soron mozgatja? Mi a Mű egészének alapindítéka?

ÚGY GONDOLOM, KÖRÖSY JÓZSEF TEVÉKENYSÉGÉNEK EGÉSZÉT egyetlen statisztikai mutató fejezi ki — ha úgy tetszik: méri — a leghívebben: a fővárosi halálozási arányszám alakulása. Hivatalba lépésekor Budapest halálozása Európa nagyvárosai között kirívóan magas: 45 ezrelékes volt. Halálának évére — 1906-ra — ez a mutató 19 ezrelékre csökkent. Ezt a csökkenést előmozdítani: végső soron erre összpontosult Kőrös minden ambíciója. Egész életművét az életerő kérdésköre fókuszálja. Magához a fogalomhoz a köztudatban — már a múlt század végén is — romantikus gyökerezettségű víziók: a pusztulás-romlás-korcsosulás pánikban fogant képzetei kapcsolódtak. Az életerő-néperő hanyatlásának félelme. Akiiket elsődlegesen ez a félelem motivált, azok — korántsem alaptalanul — a népesség veszélyes előregedésének és fogyásának rémképével számoltak, s figyelmüket a születésre, a születések számának gyorsuló csökkenésére összpontosították. Kőrösyt viszont alapvetően a hosszabb és jobb élet kialakíthatóságába vetett bizakodás motiválta. Az életerő-hanyatlás megállításának esélyeit ő inkább a halál visszaszorítására tett erőfeszítések lehetőségeiben: az élet meghosszabbíthatóságában kereste.

A demográfus hagyományosan a lét végső mozgatóinak számszerűsítésére, kvantifikálható összefüggéseire összpontosít; az élet kezdete és vége: a születés és halál állanak érdeklődése közepontjában. Kőrös nemzetközileg is jegyzett eredményeket ért el a születési statisztika szakszerűsítése terén. A mortalitási táblákhoz hasonló módon szerkesztett natalitási táblái — a londoni akadémia kiadásában — az egész világon feltűnést keltettek. A születés-korlátozás demográfiai következményei őt is foglalkoztatták, tudományos érdeklődése a természetes önreprodukcióban beállott drasztikus változásokra, az egykezés gyorsan terjedő szokására is kiterjedt. Nyugtalan elméjét mégis inkább a halál: a halálokok statisztikája, a halálozás szociális összefüggései, a járványokban arató halál visszaszorít-

hatósága, a hosszú élet örökletes és környezeti összetevőinek tisztázása kötötte le.

ELSŐ FELTŰNÉST KELTŐ DOLGOZATÁBAN a nyomor és a halál összefüggését kereste. Már a hetvenes évek elején kijárta, hogy a szokványos halottkémlési bizonylat részletezőbb legyen. Halálóki adatlapját mintaként vették át a statisztikai hivatalok. A statisztika módszertanában a halandósági mutatószám megtisztítására kidolgozott megoldása örökítette meg nevét. Vitatott felvetései és vitacikkei jórészt a betegségek megelőzésével, a járványok visszaszorításával kapcsolatosak. Tíz dolgozatot írt az oltási statisztika körében. Védőoltással kapcsolatos nézeteivel a statisztikai és egészségügyi szakkörök vitáinak középpontjába került. A himlőoltás bevezethetősége s ezen túlmenően a járványos betegségek — a hasi hagymáz (hastífusz), a gümőkór, a roncsoló toroklob (diftéria), a kanyaró, a vörheny — elleni szérumok védőerejét, embereken való kipróbálhatóságát és tömeges alkalmazhatóságát övező kétségek Európa-szerte megosztották az orvosok és statisztikusok köreit. A „vakcinapárti” és „vakcinaellenes” iskola vitáiból végülis az előbbi: az a szakembercsoport került ki győztesen, amelynek Kőrösy József egyik nemzetközileg ismert és elismert képviselője volt.

Mi befolyásolja inkább az ember életerejét s annak legkézenfekvőbb mértékét: az élet tényleges és várható tartamát? A szülők életkora? Az öröklött hajlamok, készen kapott élettani adottságok? A fizikai, a biológiai és a szociális környezet? Mik a korai halál valószínűsíthető örökletes és környezeti tényezői? Mit fednek el és mit fednek fel a hatóságilag megállapított halálokok? Vannak-e a szegénységre, vagyonosságra, fajokra, klímákra jellemző halálokok? Mi magyarázza bizonyos területek és csoportok nagyobb védettségét vagy védtelenségét a járványos fertőzésekkel szemben? Az éghajlat, a jólét, a vagyonosság különbségei? S mi ezeknek a különbségeknek a szerepe a járványos betegségek terjedésében? Vannak-e egyáltalán a járványok terjedésének törvényszerűségei? Kérdések — a Kőrösy-életmű jellemző kérdésfelvetései — amelyek végső soron mind a létezés determináltságával és alakíthatóságával, a szabad akaratérvényesítés mozgásterének kipuhatolásával kapcsolatosak.

A statisztika aritmetikai irányzata, amivel, jó ideje már, a statisztikát azonosítjuk, Kőrösy József korában fiatal tudománynak számított. Fél évszázad telt el azóta, hogy az asztrológiából-meteorológiából kiválva, vagy azon belül, önállósodni kezdett. Kezdetben erősen uralta az obszervatóriumi beállítódás és szemlélet, a földi lét kozmikus meghatározottságán alapuló, annak valószínűsíthető isteni törvényeiből kiinduló csillagászati világgép. A múlt századi deszakralizálódás ezt a beállítódást és világgépet sem hagyta érintetlenül. A statisztikai — „politikai aritmetikai” — megfigyelésekben a társas tömegjelenségek természeti törvényeit, determináltságait keresték.

Kőrösy is ezeket kereste. Ő is osztozott kora naturalisztikus világszemléletében, az egylényegűnek gondolt világ tudományos megismerhetőségében. Gyakorló statisztikusként ugyanakkor úgy

látta, hogy a természeti és az emberi világ különbözősége sem hanyagolható el. Ő is alapvetőnek vélte az ember biológiai meghatározottságát.

„Abból, ami fizikai, erkölcsi és értelmi tulajdonságainkból egyediségünket képezi, — írta a szülők életkora és gyermekeik haláloka között összefüggést kereső dolgozatában — legkevesebb az, amit magunk szereztünk: a legtöbbet már magunkkal hozzuk a világra és pedig jórészt szüleink tulajdonságainak átöröklése útján.”

A NEVES BAJOR STATISZTIKUS ÉS NEMZETGAZDA, GEORG MAYR könyvét a társadalmi élet törvényszerűségeiről, a korszak természettudományos gondolkodásmódjának ezt a nagy hatású dokumentumát Kőrösy fordította le — névtelenül — magyarra. Ugyanakkor első nagyobb dolgozatát az akaratszabadságról írta (1872), s ő ültette át először magyarra DAVID HUME közgazdaságtani tanulmányait (1886). Az akaratszabadság etikai — indeterminista — felfogásának jogosultságát sohasem vetette el, s alapvetően pozitivistá világvilágképét inkább a skót empirizmus, mint a francia szcientizmus formálta. ADOLPHE QUÉTELET — a modern statisztika megalapítója — gondolkodásának nyers naturalizmusával szemben pályája kezdetétől fogva voltak fenntartásai. A nagy belga statisztikus kulcsfogalma: a „társadalmi fizika” helyett inkább a „társadalmi biológia” kifejezést használta. A tömegjelenségekben megállapítható oksági kapcsolatok kutatása közben végül is az érdekelte, hogy a törvényszerűségek hagynak-e, s ha igen, mekkora mozgásteret hagynak az egyén szabad akaratának érvényesülésére és a társas lét alakíthatóságára? Ismeretük mennyiben segíthet hozzá ahhoz, hogy a tömeges társas lét befolyásolhatóságának mozgásterét kitégítsük?

Kőrösy a gyakorlati, és a szó szoros értelmében életbe — tömegek életébe — vágó problémák, például a védőoltások bevezetethetősége, szembesítették azzal, hogy e téren a tömegjelenségek tudományának lehetősége és tudósának felelőssége egyaránt óriási. Napi munkája szembesítette azzal is, hogy mint gyakorló statisztikus nem fogadhatja el minden differenciálás nélkül kora uralkodó (pozitivistá-evolucionista) szemléletét: az egylényegű, egységes és azonos törvény(ek) meghatározta világ képzetét. Mert a tapasztalati tények és a tények közötti oksági összefüggések megismerhetőségének lehetőségei mások a természeti, és mások az emberi világban. A természet világában alkalmazható kísérlet megbízható támpontokat ad az összefüggések valószínűsítésére. Emberekkel viszont nem lehet kísérletezni. A statisztikus mégis valami hasonlóra kényszerül, amikor az emberi sokaságokban észlelt szabályszerűségekből valószínűsíthető okora és következményekre, várható jövőbeni fejleményekre mutat rá. A tömeges észlelés és a kísérlet logikája rokonítható.

Kőrösy erre a — statisztikai logikai érdeklődése középpontjába állított — rokonságra utalva, bevezette szakmájába a „statisztikai kísérlet” fogalmát. Ez — a tömeges észlelés oksági elemzése — lényegét tekintve, mégiscsak kísérlet, s mint ilyen, a felelősség nyo-

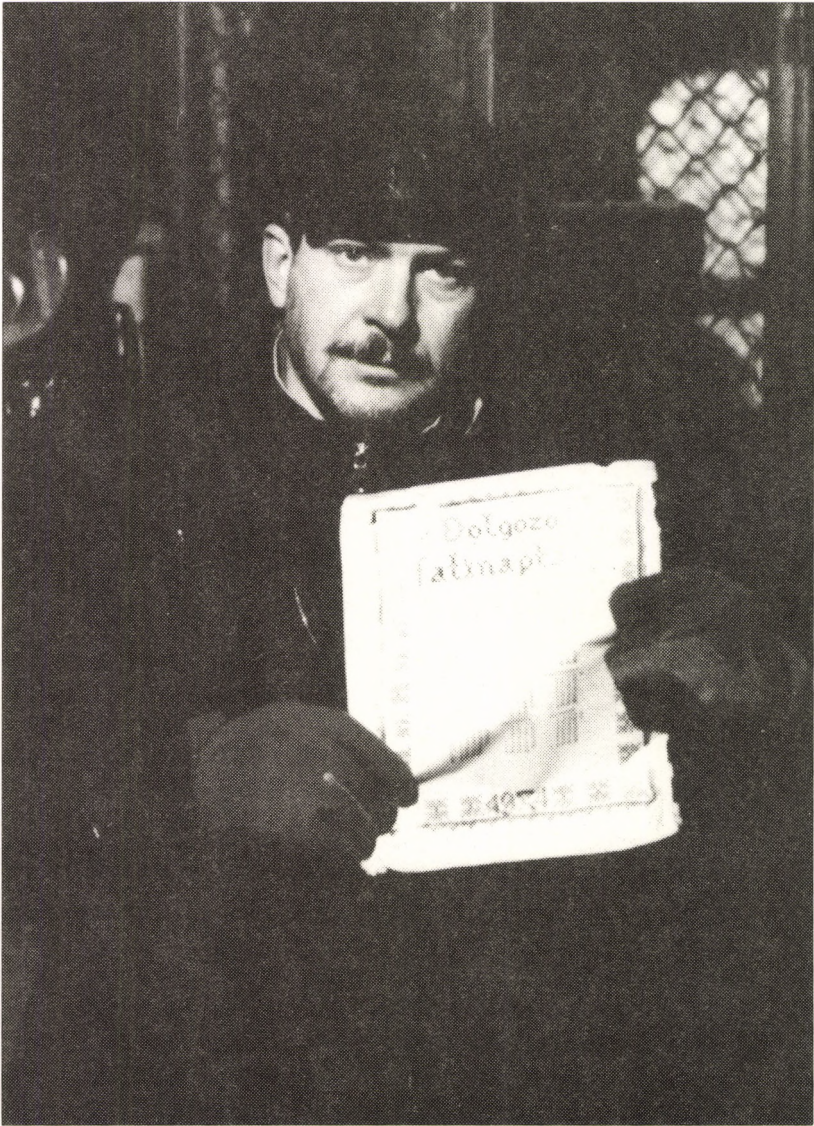
masztó súlyát terheli a statisztikusra. Kőrösy esetében azt a nap mint nap felvethető lelkiismereti kérdést, hogy

„...mikép sáfárokodtam a fővárosunk statisztikai obszervatóriumában összegyűlő demológiai kincseknek ezen részével (a húsz éve figyelt születési és halandósági adatokkal — S. J.); mikép értékesítém szaktudományom érdekében azon nagybecsű jogot, mely egy félmilliónyi néptömeget annak társadalmi, családi, élet- és halálozási viszonyait a statisztikai hivatalnak mintegy experimentálásra engedti át.” (K.J.: *Demológiai tanulmányok*. In: *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*. 10. k. MTA. Budapest. 1890. 9. o.)

KÖRÖSY, „OBSZERVÁTORIUMÁNAK” MŰKÖDŐKÉPESSÉGÉÉRT folytatott, elszánt küzdelme éppen úgy erre a mélyen átélt felelősségre vezethető vissza, mint a statisztikai — ha úgy tetszik: kísérleti — technikák és módszerek folytonos javítását szolgáló igyekezete. S a metódusokat, absztrakciókat, logikai eljárás módokat és megoldásokat kísérő félelmei is ezzel kapcsolatosak: a szorongással, hogy az absztrakciók talán nem is a valós folyamatokról szólnak, a belőlük levont gyakorlati következtetések viszont a tényleges valóságot, emberi életek sokaságát érintik.

Azt hiszem, ennek a mára — a számítertechnika és -gondolkodás popularizálódásának időszakára — jócskán inflálódott felelősségérzetnek nagy része van abban, hogy Kőrösy az aritmetikai irányzat kiemelkedő képviselőjeként sem tartotta idejétmúltnak a „státus- és honisme” művelését. Ellenkezőleg: az egyéni észlelést, az egyedi leírást, a statisztika — múlt század végén már akár vicinálisnak is minősíthető — régi, államföldrajzi változatait a tömeges észlelés nem mellőzhető kiegészítőjének és kontrolljának tartotta. Az „utazó statisztikus”, monográfus — írta a kilencvenes években kezdeményezésére kiadott vármegyei monográfiák indító kötetében — esetenként olyan nyilvánvaló összefüggésekre mutathat rá, amelyek az aritmetikai statisztika látóköréből kiesnek, vagy annak lehetőségeit meghaladják.

SAÁD JÓZSEF

GOTHÁR PÉTER: A RÉSZLEG

ORSZÁGJÁRÁS III.

Népesedési helyzetkép az 1990. évi népszámlálás alapján

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG

ABETŰRENDEN KÖVETKEZŐ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye nemcsak földrajzilag esik messze Somogytól, demográfiai jellemzői is erősen különbözőek. A települések száma ugyan csaknem azonos (10 város és 217 község), ám az összes város és a települések több mint fele (116) még szaporodik, természetes népmozgalma tehát kedvező: a megye népessége 1980 és 1989 között ilyen módon 14.574 fővel gyarapodott. De mindez hiába, a városok fele és a községek 96,8%-a (217-ből 210!) jelentős vándorlási veszteséget szenvedett, s ez összességében a városokból 377, a községekből 35.725 lakost ragadott el és repített ismeretlen tájak felé. (Sajnos erről nem készül statisztika.) Végeredményben tehát a megye népessége, viszonylag jelentős természetes szaporulata ellenére is, 21.528 lélekkel csökkent, s ezáltal elvesztette azt a többletet, amelyet az előző évtizedben nyert, amikor a népesség még 20.886 fővel szaporodott.

A városok közül kiemelkedik a Kelet-Magyarország központjává nőtt, az elmúlt évtizedekben is fejlődő Nyíregyháza, amelynek 1970-ben még csak 82.046, 1980-ban 108.255, 1990-ben pedig már 114.152 lakosa volt. Ebben jelentős szerepet játszott pozitív természetes szaporodása (a növekedés 9.976 illetve 5.227 volt) és kedvező vándorlási mérlege, amely azonban az utolsó évtizedben nagyon visszaesett, és korántsem tudta felszívni a falvakból máshova seregülő hatalmas néptömegeket. (Az előző évtizedben még 16.213, az utolsóban már csak 690 új lakos költözött a városba.)

A többi város közül az alacsony népességű Záhony vonzott még viszonylag sok beköltözőt (727), valamivel többet, mint a megyeközpont. Ám kérdéses, hogy a keletre irányuló szállítmányok csökkenésével mi lesz távolabbi sorsa. A többi város már inkább fogyott, mint nőtt, váratlan Nagykálló 781 fős, jelentős vesztesége. Összességében a városokban a vándormozgalom végő eredménye 377 fő hiányt mutat.

Mivel azonban természetes szaporodásuk 9.979 fős többlettel zárt, lélekszámuk az utolsó évtizedben Csenger, Nagykálló és Tiszavasvári kivételével emelkedni tudott. Számszerűen a legjobban Mátészalka népességének száma nőtt, elsősorban +1.146 fős természetes szaporulatának következtében, amely a legmagasabb volt a megyé-

ben. (Utána Kisvárda következett +937, Nyírbátor +804 és a 13.482 lakosú Újfehértó község +706 fővel.)

Eddigi barangolásaink során egészen szokatlanul, e megyében a falvak többségében is nagyobb a születések, mint a halálozások száma. Az élen a községek közül Újfehértó után Nagyecsed áll 398 fős szaporulattal, mögötte soknak van 200-nál nagyobb növekedése: Nagyhalász +282, Ajak +271, Balkány +267, Tuzsér +259, Kemece +250 stb.

Hozzá kell azonban tenni, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye községei között sok népes akad: a fentebb említett Újfehértó mellett 5.000 feletti népességgel rendelkező Nagyecsed (7.109), Nyírtelek (6.589), Balkány (6.504), Ibrány (6.393), Tiszalök (5.964), Nagyhalász (5.922), és Rakamaz (5.235). Sok a kétezres, háromezres nagyságrendű község is, míg kicsinyek csak elvétve akadnak, mint a 98 lakosú Nemesborzova, a 90 fős Komlódtótfalu és a 87 fős Kishódos. Ez utóbbi két falu sorsa különlegesen alakult: Kishódosnak 1970-ben még 362 lakosa volt, amely a természetes szaporodás útján egy lélekkel még nőni is tudott, ámde 1979-ig 252 lakos hagyta el, s így népességszáma már 1980-ig 111-re fogyott. Még megdöbbentőbb Komlódtótfalu számsora: 1970-ben 1.057 lélek lakta, 1979-ig 7 fővel növekedett, az alig hihefő statisztikai adatok szerint azonban a helység 817 lakosa elvándorolt. A megmaradt 233 főnek az utolsó évtizedben természetes népmozgalma 17, vándorlási mérlege további 126 fő fogyást mutatott és így alakult ki 1990-ig a 90 fős lélekszám. Sajnos, nem ismerem a helyi viszonyokat, és nem tudom megállapítani, Komlódtótfalu lakossága miért hagyta el otthonát és hová költözött. Nincs itt valami tévedés?

BÁR VIZSGÁLÓDÁSAINK SORÁN az egyes települések népességszámának alakulását befolyásoló tényezők feltárásával nem foglalkozhatunk s ugyanígy nem keresünk összefüggést a lakosság anyanyelvi, nemzetiségi és vallási megoszlása között, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye globális adatainak alakulását szemlélve nem hagyhatjuk figyelmen kívül a megye jelentős cigány nemzetiségű lakosságát, amely a statisztikai adatok szerint 1990-ben elérte a 24.970 főt. A különböző becslések e számon is messze túlszaladnak, hiszen a cigányság nemzeti öntudatra ébresztése még folyik. (Jellemző e tekintetben, hogy 1970-ben még csak 315 lakos vallotta magát cigánynak.) Egyik-másik faluban azonban már így is jelentős a számuk, s bizonyos, hogy a megye kedvező természetes szaporodásában föltétlenül részük van.

Nem lehetetlen, hogy az elvándorlók többsége is közülük kerül ki: úgy látszik, e táj képtelen növekvő népességét eltartani. A statisztikai adatok szerint az utolsó tíz esztendőben csupán 7 községben volt pozitív vándormozgalom (Hodász, Ilk, Máriapócs, Nyírpazony, Nyírtura, Papos). Az elköltözők száma majdnem mindenütt nagyobb volt a születési többletnél, s így végeredményben a lakónépesség csak 9 községben nőtt, többnyire minimális mértékben (Hodász, Kemece, Kékce, Levelek, Nyírpazony, Nyírtura, Ópályi, Pa-

pos és Szakoly). Annál vastagabb a fogyás: Újfehértóról 1970-1979 között 1.892, 1980-1989 között 1.132 lakos távozott, ezáltal a nagyránőtt helység népessége 20 év alatt több mint 3000 fővel fogyott. A fele akkora Balkány vándorlási vesztesége ugyanezen idő alatt 1.847 fő, az 5.779 lakosú Gávavencsellőé 1.537, az 5.100 lakosú Dombrádé 1.416, az 5.040 lakosú Kállósemjéné 1.316 fő volt, nem sorolom tovább.

Így hát Szabolcsból, Szatmárból, Beregből is rengeteg ember kénytelen több munkaalkalmat kínáló más vidékekre költözni s emiatt a megye elvesztette természetes szaporulatát.

TOLNA

TOLNA A KISEBB MEGYÉK KÖZÉ TARTOZIK, népességének száma 1990-ben 253.675 volt. Itt is nagy szükség volna a számok mögött megbúvó történelmi események földérítésére, hiszen sok német többségű község népessége a második világháború után nagyon kicserélődött. Sajnos, a magyar-szlovák egyezmény keretében idetelepített magyarok elhelyezkedésének pontos adatait éppúgy nem ismerjük, mint az ideköltöztetett bukovinai székelyek, vagy a helységeiket elhagyni kényszerült németek számát.

Úgy tűnik föl, demográfiai jellegzetességeik mára összemósódtak, a statisztikai adatok eléggé egysíkúak. Az általános kép itt is lehangoló: sok gyorsan vagy még gyorsabban apadó népességű falu, néhány lassuló ütemben növekvő város, itt-ott egy-két kivétellel, amelyek azonban csak a szabályt erősítik: fogyó nép, fogyó ország... A megyében összesen 108 helység fekszik, 7 város és 101 község. Olyan „igazi” város talán csak egy van, Szekszárd, népessége annak is csekély, legutóbb 36.587 lakost számláltak. Mögötte Dombóvár és főleg Paks gyorsan fejlődik, igyekeznek, hogy utolérjék. Állomásaik 1970 óta:

12. táblázat

Város neve	1970	T. szap.	Vánd.	1980	T. szap.	Vánd.	1990
		1970-1979			1980-1989		
Dombóvár	17.229	+785	+2445!	20.459	-269	+993	21.183
Paks	13.585	+1070	+4854!	19.509	+1250	-485	20.274

De Dunaföldvár népessége már csökken: 1980-ban még 9.347 lakosa volt, amely 1990-ig 8.551-re fogyott, miután a népmozgalom 515, a vándorlás 281 fős veszteséggel zárt. A többiek (Bonyhád, Tamási, Tolna) egy helyben topognak. A községek közül viszont 101-ből már csak 25 természetes népmozgalma volt kis mértékben kedvező előjelű. Egyedül Kaposzsekcső népességszáma nőtt jobban (216 fővel), utána Kakasd mérlege már csak +47 lélek... Bezzeg a megfogyatkozók sokkal pregnánsabb adatokat produkáltak: Gyönk -461, Tengelic -265, Döbrököz -256, Pincehely -250, Báta -229, Ozora -208, Bölcske

-205 és sok-sok 100 fölötti fogyás. Párosulva az itt is jelentkező nagy arányú elvándorlással, a helységek lakónépessége rohamosan csökken. Csak néhányat emeltem ki a 99 fogyatkozó helység közül.

13. táblázat

Helység neve	1970	T. szap.	Vánd.	1980	T. szap.	Vánd.	1990
		1970–1979			1980–1989		
Alsónyék	1325	+31	-255	1101	-29	-231	841
Báta	2961	-157	-244	2560	-229	-206	2125
Bölcske	3803	-63	-204	3536	-205	-368	2963
Izmény	817	+58	-224	651	+21	-116	556
Kalaznó	553	+14	-192	375	-24	-88	263
Regöly	1977	-300	-18	1659	-180	-78	1401
Ozora	2943	-106	-404	2433	-208	-248	1977
Szakcs	1807	-196	-150	1461	-178	-110	1167

KALAZNÓ NÉPESSÉGÉNEK TÖBB MINT FELÉT VESZTETTE EL húsz év alatt és lassan az aprófalvakat jellemző 2000 fős határ alá süllyed. Tolnában mindazonáltal még nincs olyan falu, amelyikben száznál kevesebben laknak, a legkisebb Murga 140 lakossal, utána Lápafő következik 204-gyel. De Murgán a 18 alsó korévben már csak 24 gyerek van, 6 évben egy sem született. Bár megérheti az ezredfordulót, fennmaradásához nincs sok remény.

A megyében mindössze két község van, amelynek lakónépessége 1980 és 1990 között nőtt: Aparhant 1.192-ről 1.228-ra, Pálfa 2.444-ről 2.462-re növekedett. Pozitív vándorlási különbözete csak Gyönknek (+225) és Ócsénynek (+192) volt jelentősebb és még hat falunak néhány fő, de a 101 községből 93-nak kisebb volt a kohéziója az embereket máshová sodró szükségnél.

VAS

Az első népszámlálás idején, 1784-ben Vas megyében volt a legtöbb település: 659 várost, falut és lakott pusztát írtak össze, megelőzve Zala megyét, ahol 640 község volt. A nyugati határt őrző székely, magyar és besenyő határőrök lassú felmorzsolódása után helységekbe németek és vendek költöztek, Trianonban e területeket Ausztriához és Jugoszláviához csatolták. Így mára, a község-összevonásokkal, mindössze 213 helység maradt, 7 város és 206 község. Egyedül Szombathely határába 13 helység olvadt be az idők folyamán. Így aztán jelentős növekedést könyvelhet el: míg az első népszámlálás még csak 2.472 lakost talált falai között, 1990-ig népességének száma 85.617-re emelkedett. Az utóbbi két évtizedben mind természetes

szaporulata (6.728 és 1.934), mind vándorlási különbözete (10.826 és 832) pozitív volt s ennek köszönhetően ma már a megye lakosságának 30%-át tömöríti.

A többi város már kicsi és még kisebb. Az egykoron szabad királyi városi rangot viselő, sok hadat látott Kőszeg népességszámát az utolsó évtizedekben Sárvár és Körmennd is megelőzte, minthogy a város nagyon a határra szorult. (1990-ben Sárvárnak 15.836, Körmenndnek 12.157, Kőszegnek 11.945 lakosa volt. Körmennd 1970 óta Celldömölköt is fölülmúlta, mely utóbbiban 12.051-en laktak.) A magyarázat a számokból kiolvasható: míg Körmenndnek az utóbbi 20 évben természetes szaporulata és bevándorlási többlete volt, Kőszegről 1980-1989 között 932, Celldömölkéről 481 lakos költözött el. Jelentősen kisebbek az eddig nem említettek: Szentgotthárdon 8.664, Vasváron 5.643 ember él, mindkettőnek negatív előjelű a népmozgalma, de Szentgotthárd népességszámát a beköltözők némileg megemelték.

A MEGYE HELYSÉGEI ÁLTALÁBAN KIS LÉLEKSZÁMÚAK. Egyedül a Szombathely közelségét élvező Vép népességszáma emelkedik 4.000 fölé (4.073) és Cseprege közelíti meg ezt a határt (3.955), utánuk Jánosházának már csak 2.883, Répcelaknak 2.828 lakosa van. A községek nagy többségében 500-nál kevesebben élnek. E kis falvak itt is halódnak: lélekszámukat az egyke és elvándorlás évről-évre egyaránt apasztja, 22 népességszáma már csak 100-200 fő, nyolc pedig 100 alá esett. Ez utóbbiak közül Nemesmedves áll legközelebb a megszűnéshez: 18 főnyi népességéből csak egy 1 éves és egy 9 éves van a 18 éven aluliak között — e gyermekek meglehetősen társtalanul érezhetik magukat a falu előregedő társadalmában. De kilátástalannak látszik a 35 lakosú Iklanberény helyzete is (1970-ben még százan voltak), ahol mindössze öt 18 éven aluli gyerek van és az utolsó 11 évben egyetlenegy születés sem volt. Hasonlóan rossz Orfalu (77 lélek), Söpte (80), Ólmod (81), Hegyhátszentmárton (85), Szatta (88) és Ispánk (91) helyzete is, Ólmodnak például 1970-ben még 159 lakosa volt, húsz év alatt tehát felére fogyott. Mind-egyikben kevés a gyerek, Söptén 11 évjárt hiányzik, 18 év alatt csak 9 gyerek született. Meglepő, hogy olykor népesebb falvakban is van néhány év, amikor csak a halottaknak harangoznak jópárszor, 200-300 ember nem tud egy gyereket összehozni. Így a 254 lakosú Döröske faluban egymásután 8 (összesen 9) évben nincs gyerek, a 283 lakosú Gyanógeregye községben 6, a 272 lakosú Halastó faluban 5 korév hiányzik.

Az alacsony gyermekáldás mellett sokan elköltöznek halódó falvaikból, s ez fokozza pusztulásuk gyorsaságát. Három példa (kettő a kisebbek, egy a nagyobbak közül):

14. táblázat

Helység neve	1970	T.szap.	Vánd.	1980	T.szap.	Vánd.	1990
		1970–1979			1980–1989		
Pinkamindszent	369	-30	-78	261	-40	-24	197
Porpác	371	+11	-125	257	-5	-57	195
Meggyeskovácsi	1346	-45	-268	1033	-54	-162	817
Rendkívül ritkák a szaporodó helységek, ezekből is lássunk hármat:							
Sé	504	+35	-6	533	-9	+198	722
Gencsapáti	2061	-20	-133	1908	+18	+437!	2365
Répcelak	1940	+222	+311	2473	+137	+218	2828
Végül két érthetetlen adatsor:							
Acsád	804	-277	+196	723	-343	+295	675
Ivánc	1032	-287	+93	841	-223	+141	759

A helységek jelentős részét a lassú, folyamatos elnéptelenedés, a gyermektelenség és elöregedés, a teljes kilátástalanság jellemzi. 206 községből csak 21-ben volt természetes szaporulat, 185 falu népessége csökkent. De míg a növekedés gyakorta csak 1-2 fő — száznál több csak Répcelakon (+137) és a nagy népességű Vépen volt (+109) — annál több a hirtelen, nagy arányú megfogyatkozás: Táplánszentkereszt -222 vagy a 799 lakosú Peresznye község 187 fő vesztesége 10 év alatt. Hasonlóan csökken a népesség az elvándorlások következtében is, talán Szombahelyre, talán a többi városba, de lehet, hogy messzi tájakra. Vas megye népe évről-évre folyamatosan fogy és azt csak az életkedvet megnövelő gazdasági felemelkedés, a tönkretett falvak képének drasztikus átalakítása állíthatja meg.

VESZPRÉM

VESZPRÉM MEGYE VÁLTOZATOS TÁJEGYSÉGEIN 9 város és 211 község fekszik. Azonos nevű központja az utóbbi évtizedekben nőtt nagyra: 1949. évi 18.194 lakossága máig 63.867-re gyarapodott. Ezt pozitív népesedési mérlegének köszönheti: 1980-1989 között természetes népmozgalma +3.647, a vándorlások +2.971 fős népesedésvövedést eredményeztek. Megfordult a világ! Ma a városokban még születnek gyerekek, a falvakban alig-alig. Ez összefügg a kormegoszlási adatokkal: elsősorban a propagatív korban lévő fiatalok költöztek el.

A Veszprém megyei városok közül nyolcban pozitív a természetes szaporodás mérlege. A székhely után Ajka következik +1.784, majd Tapolca +1.061, Várpalota +913, Pápa +741, Zirc +606, Balatonfüred +143, és a stagnáló Sümeg +21 lélekkel, egyedül Balatonalmádi népessége fogyott, ezúton 118 fővel. Imígyen a váro-

sok népessége összességében 8.798 fővel gyarapodott, miközben a községek természetes népmozgalma 4.926 főnyi veszteséggel zárt. Sajnos, a vándormozgalom a szaporulatot itt is elvitte: a városokban ugyan 1.462 volt a többlet, de a falvakban nagy volt az elvándorlás és 9.643 fővel apasztotta a népesség számát. Végeredményben tehát Veszprém megye is fogyással zárta a nyolcvanas éveket, népessége 4.309 lakossal csökkent, a többiekhez hasonlítva aránylag kis mértékben.

Vándorlási többlete Veszprémen kívül a három balatonparti városnak volt: Balatonalmádi 1.403, Balatonfüred 680, Tapolca 42 új lakossal gyarapodott, miközben Várpalota népessége 2.377 fővel fogyott, s nagy volt Ajka elvándorlása is (608), míg Zirc, Sümeg és Pápa népessége csekély mértékben csökkent.

Az a tény, hogy Várpalotát és Ajkát sok lakosa elhagyni kényszerült, már sejteti, hogy Veszprém megye ipara is válságba került. Ugyancsak jelentős az elvándorlás Balatonfűzfőről (-798), de nagy Kislőd (-321), Szentgál (-299), Úrkút (-262) és Berhida (-220) vesztesége is. Nagyobb vándorlási többlet szinte csak a Balaton mellett fekvő községekben tapasztalható (Alsóörs +311, Zánka +222, Csopak +200, Révfülöp +164, Balatonkenese +170), míg a legtöbb bevándorlót vonzó Nemesvámos (+438) Veszprémhez és a Balatonhoz egyaránt közel esik.

RENDKÍVÜL FURCSA AZONBAN, hogy a Balaton-part felkapott nyaralóhelyeitől alig pár kilométerre fekvő, szépséges Káli-medence helységei már ijesztő mértékben fogynak. Kékkút-nak csak 82, Salföldnek 88 lakosa van (1970-ben még 248 volt), Szentbékállya 1970. évi 422 lakosából mára 251, Mindszentkállya 632 lakosából 380, Balatonhenye 378 főnyi népességéből már csak 209 maradt, Dörgicsén 561 helyett csupán 298 lakost számláltak. Csökken tehát a népesség a Balaton közvetlen környékén is, miként az ipartelepeken, a Bakony apró falvaiban és mindenütt másutt, ahol erre nincs logikus magyarázat. Óbudavár faluban már csak 62 ember él, Zalamegyyesen 66, Megyeren 57, de seregestül vannak falvak száznál alig több lakossal (Tagyon 104, Hegyefő 110, Bakonyság és Némethánya 114, Kiszőlős 121, Kispirit 123, Kisberzsény 131, Somlóvecse 133 lakossal stb...)

Az ember azt nem érti, hogy a Balaton-felvidék e kedvező adottságú falvaiban miért élnek ilyen kevesen? Lapozgatva a megye történeti statisztikai helységnévtárát, szembeötlő, hogy több falu népessége 1784-ben, az első népszámlálás időpontjában nagyobb volt, mint 1980-ban. Például Balatonszőlős lakosságának száma 400-ról 316-ra, Csajág 1.178-ről 979-re, Bakonypéterd 562-ről 363-ra, Bakonyság 378-ről 226-ra, Balatonhenye 622-ről 270-re, Köveskál 823-ról 483-ra csökkent és a példák tovább szaporíthatók. Kétszáz év természetes szaporulata tehát kiesett, sőt talán ezer évé is, hiszen ha Dörgicse három középkori templomának, vagy Ecsérnek romjait nézzük, a kora középkorban is kellett ennyi lakosúnak lenniük.

A helységek fogyása azért is érthetetlen, hiszen e táj kitűnő bort terem, s főleg manapság, a Balaton mellett nyaralók ellátásából, e

falvak lakosságának jól meg kellene élniük. Veszprém megyében nagy a városi népesség aránya, a bányászok és az iparvidékek lakosai is fogyasztók, a mezőgazdasági termelésnek tehát nagy lehetőségei vannak, a falvak mégis kiürültek. Igaz, hogy a településhálózat helyenként sűrű, hiszen a megye nagy részén ritkán járt török, a helységek határa szűkreszabott. Érthető volt, ha korábban népfölöslegük elment és városba költözött. De Veszprém megyében és az ország minden táján most már az alapnépesség kel útra s hagyja magára a faluban maradó néhány öreget, kihalásra ítélve a földet, ahol ősei ezer éven át éltek. A eltorzult korösszetételű községekben természetesen alig születik gyerek, s ez végképp megpecsétli sorsukat. Zalamegyes lakosságának 38%-a 50 éven felüli, Salföldnek 45%-a, Hegyfőnek 51%-a, érthető hát, ha Zalamegyes 18 éven aluli lakosságában csak egy 10 és két 13 éves gyerek van, 18 év alatt mindössze 3 gyerek született. De hasonló a többi aprófalv helyzete is: Salföldön és Kékkúton 11 évben, Óbudaváron és Megyeren 9 évben, Kisberzsenyben és Bodorfán 8 évben nem sírt fel újszülött. Ezúttal is csak a legkirívóbb példákat emeltem ki, részletekbe menő demográfiai vizsgálatok nagyobb helységekben is felszínre hozhatnak hasonló negatív jelenségeket.

Így e központi fekvésű, jó adottságokkal rendelkező megyében is csak a városok, és összesen 11 község növelte lakónépességének számát, többségükben a Balaton partján, Herenden és Veszprém közvetlen környékén (Szentkirályszabadja). A többi helység gyors, egyre gyorsuló fogyása most már fennmaradásukat veszélyezteti.

ZALA

AMIDŐN EGYSZER A VÉGTELENBE FUTÓ AUTÓPÁLYÁN Los Angelesből a Yellowstone-parkba száguldottunk, megállapítottam, hogy Magyarországon tulajdonképpen nincsenek távolságok. Mégis, Budapesten sokaknak úgy tűnik, hogy Zala megye messze van, és méginkább tapasztalják ezt a zalai aprófalvak lakói, akiknek Budapest és mindaz, amit egy nagyváros jelent, sokszor elérhetetlen távolságban lévőnek látszik.

Zalára a kis lélekszámú települések a legjellemzőbbek, s az egész országban sorsuk itt a legaggasztóbb. Az 1990. évi népszámlálás szerint a megyében volt a legtöbb (szám szerint 25) száz főnél kevesebb lakosnak otthont adó falucska, 27 pedig e határra érkezett vagy azóta át is bukott rajta, hiszen alig volt száznál több lakosuk (a 200-at nem érték el). S mögöttük ott sorvadnak sorra a kétszázások, háromszázások, évtizedenként alapnépességük 20-25%-át veszítve el. Zala megyében 2 nagyobb és 4 kisebb városon kívül 3 község népessége haladta meg a 3.000, és csak 4 a 2.000 főt, 249 községből 155 népességszáma 1.000 fő alatt maradt.

IGY FIGYELMÜNKET ELSŐKÉNT EZEKRE KELL FORDÍTANUNK, közülük is főleg a 19 lakosú Gosztola és a 34 lakosú Iborfia felé, amelyekben a 0-17 éves korévben már egyetlen gyermek sem született, vagyis a kihalás közvetlen közelébe érkeztek. Gosztolán a legfiatalabb lakos a 40-44 éves korcsoportba esik, a faluban tehát nemcsak gyermekek, de fiatalok sincsenek. Hozzá kell tenni, hogy 1970-ben még 124 lakosa volt, húsz év alatt a népesség 85%-a tűnt el. S utánuk sorakoznak a többiek: Felsőszenterzsébet 22 lakosának az utolsó évben összesen 1 gyereke született, Gombosszög 34 lakos (nincs 5-12 éves gyerek), Ramocsa 39, Dötk 41 fővel (az utolsó 14 évben egyetlen gyerek se született), aztán Sénye 45, Zalaköveskút 47, Magyarföld 51, Lendvadédes 58, Csertalakos 61 (egyetlen 18 éven aluli gyerekkel), Pusztapáti 62, Szijártóháza 66, Lendvajakabfa 70, Kozmadombja 77, Almásháza 79, Zalaszentmárton 81, Börzönce 83, Zalasombatfa, Márokföld 87-87, Döbörce 88, Zalasárszeg 90, Valkonya 91, Kisvásárhely 95 és Pördefölde 94 lakossal, mely utóbbinak 1970-ben még 253 lakója volt. Ki ismeri e 25 aprócska falut? Ki beszél gondjaikról? Mikor jut hely a magyar televízió, rádió műsorában vagy a sajtó hasábjain gondjaik megbeszélésére, hogy sorsukon segítsünk és megmentjük az ország rohamosan hanyatló falvait a teljes pusztulástól? Miközben hetekig harsognak egy csalással vádolt tévé-riporter eltávolítása miatt — itt áll előttünk egy ismeretlen ország szörnyű bajaival, kihaló, sorvadó falvak százaival, s erre senkinek, de senkinek nincs gondja.

Egy „európai” megkérdendő: miért fáj nekem e falvak pusztulása? Nehéz ezt idegeneknek megmagyarázni. Sajnálom őket, mert átvészelték ezer év megpróbáltatásait, és most tűnnek el, különlegesen szép nevükkel együtt, amikor a falu oly közel kerülhet a városhoz, ha van megfelelő úthálózat, van villany és gáz, vezetékes ivóvíz és csatornázás, van rádió és televízió, elegendő jól felszerelt üzlet és persze ha van gyerek és van iskola, a falunak van papja és polgármestere. Nemcsak a méreteiben eltúlzott városfejlesztés volt hibás, hanem a falufejlesztés elmaradása is, mert így most hatalmas űr tátong a városi és falusi élet minősége között. Kár ezekért a szép falvakért, kár egyéni arculatukért és hagyományiakért, kár a közösségért, amelyet elvesztettek a városba özőnlők magányossá vált, voltaképpen hontalan lakói. Elpusztulnak akkor, amikor mindenki a nagyvárosok egészségtelen levegőjében fuldoklik, gyakran elviselhetetlen zajban, s midőn e falvak harmonikusan szép tájat, jó levegőt és csendet kínálnak. Lassú kihalásuk az egész nemzet és nép fájdalmas vesztesége.

Az viszont némi nyereség, hogy Zala megyének Nagykanizsa mellett van végre még egy, közepes nagyságú városa. Zalaegerszeg szerény magból sarjadt, hiszen 1784-ben mindössze 2.881 lakosa volt, alig több mint az akkor még Zalához tartozó, később Veszprém megyéhez csatolt Csabrendek községnek (2.004). Fejlődése folyamatos: 1970-ben népessége még csak 40.5411 volt, 1990-ben már 62.212. Így sikerült megelőznie Nagykanizsát, amelynek Kiskanizsá-

val együtt az első népszámlálás időpontjában 5.475, még 1970-ben is 43.913 lakosa volt, de előnyét az utolsó évtizedekben elvesztette, 1990-ben népességszáma 54.052 volt. E két város mellett Keszthely is sokat fejlődött az utóbbi évtizedekben, s lélekszáma már elérte a 22.254 főt. (Érdekes, hogy 1784-ben 3.970 fővel még megelőzte Zalaegerszeget). A többi három (Lenti, Letenye, Zalaszentgrót) csak némi jóakarattal nevezhető városnak, népességszámuk alacsony (Letenyéé csak 4.667), igaz, így is kiemelkednek a körülöttük fekvő kicsiny falvak közegeiből. Zalaszentgrót kivételével valamennyi növekedett, ott viszont mind a természetes szaporulat, mind a vándorlási mérleg negatív előjelű, s lakossága 1970-1990 között 9.059-ről 8.258-ra csökkent.

A városokon kívül néhány község is növelte lélekszámát. Előszörban a fürdőhelyek (Hévíz 1980-tól 1990-ig 2.736-4.272, Vonyarcvashegy 1.034-1.667, Zalakaros 659-1.041) és még 11 helység, melyek közül érdekes Teskánd adata: népessége 429-ről 763-ra nőtt. A fogyó községek között olykor érthetetlenül gyorsan hagyatlók is vannak. Csak néhány példa az 1970-1990 közötti időszakról: Bezeréd 603-262, Nemeshetés 766-396, Dióskál 951-558, Oltárc 673-320, Salomvár 1.024-596, Tilaj 501-265, Vaspör 729-489 lakossal. Egyik-másik népessége tehát húsz esztendő alatt felére csökkent, és a példák száma növelhető, mert akármerre nézünk, meredeken zuhanó számsorok jelzik a falvak gyors ütemű sorvadását.

BUDAPEST

VÉGÜL KÖVETKEZIK A HUSZADIK TÖRVÉNYHATÓSÁG, BUDAPEST. Kissé eklektikusan úgy is lehet nevezni: a Nagy Fekete Koporsó, hová lehajtott fővel tántorog az ország fáradt, meddő népe, hogy kopott bérházaiban örökre elmerüljön. Fővárosunk az utolsó tíz évben közel százezer embert emésztett el (pontosan 98.252-t) s bár utánpótlásukra a tönkretett falvak elűzött lakosaiból 55.679 új lakos érkezett, tényleges népessége így is 42.573-al fogyott. A népesedési helyzet gyors romlása szembeötlő: 1970-1979 között a természetes népmozgalom hiánya még csak 373 volt, s miután a bevándorlási többlet 58.637 volt, népességszáma 2.001.083-ról 2.059.347-re emelkedett, míg 1990-re 2.001.774-re csökkent.

A természetes népmozgalom a város mind a 22 kerületében veszteséggel zárt. Legnagyobb a fogyás — amint várható volt — a belső kerületekben, a legkisebb a peremkerületekben volt. Aránya legmagasabb a VII. kerületben. 9.214 főnyi fogyással (9,9%), majd az V. kerület következik -4.835 fővel (9,5%) és a VI., ahol 6.626 fővel (9,2%) haladta meg a halálozások száma a születéseket, míg legkisebb mértékben, 1,8%-kal a XXII. és III. kerület fogyott (-951, és -2.194 fővel), majd 2,1%-kal a XXI. kerület következett (-1.609).

A vándorlások mérlege szerint legnagyobb számban a III. kerületbe érkeztek új lakók (+28.799, népessége ennek következtében 34,4%-kal nőtt), majd a IV. kerület (+28.718 fő, 23,0%), a XIX. (+17.762 fő, 31,5%) és a XVII. kerület következik (+17.534 fő, 31,6%).

Ugyanakkor ily módon is fogyott a XIV. (-16.255 fő, 10,1%) a XV. (-13.486 fő, 11,9%), a XVIII. (-9.392 fő, 9,2%) és a XX. kerület (-7.916 fő, -7,9%), mindig csak az élenjárókat kiemelve.

A lakónépesség tényleges száma legjobban a III. kerületben nőtt 26.043 lakossal (21,3%), ezt követi a IV. kerület +25.551 (31,0%) és a XII. kerület +16.283 lakossal (28,9%). Összességében hét kerületben nőtt és 15-ben csökkent a lakónépesség. A megfogyatkozók közül a legnagyobb csökkenés a XIV. kerületben állapítható meg 25.118, a VIII-ban 18.803 és a XV-ben 17.183 fővel.

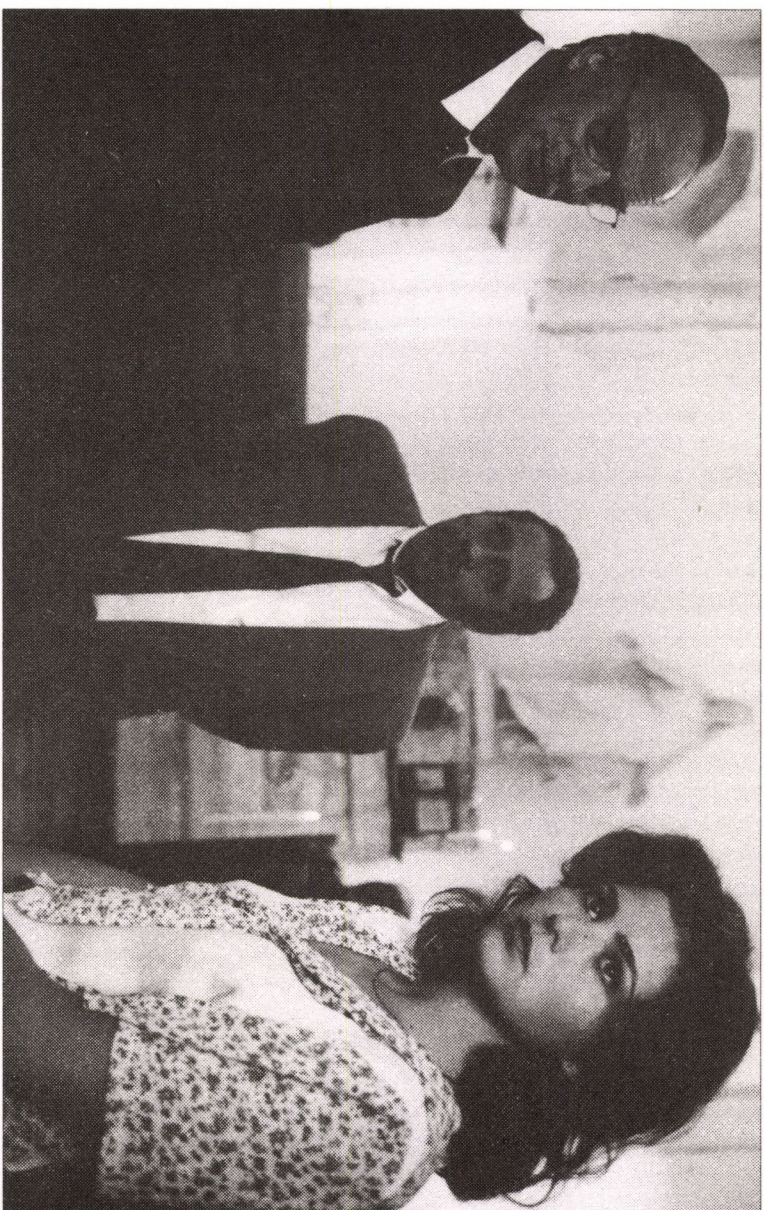
BUDAPEST MINDAZONÁLTAL a megyék helységeinek 248.079 fős veszteségéből csak keveset vett föl, 192.400 lakos eszerint külföldre távozott. A szám magasnak látszik, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a szomszédos országokból hazánkba érkezők vándorlási többletével — mintegy 50.000 emberrel — a hiány tovább növekszik. Nincs tudomásunk külföldön az utóbbi években keletkezett friss magyar gócpontokról, vagy az eddigiek (Bécs, München, Los Angeles) hirtelen megnövekedéséről. Több mint 200.000 ember disszidálása fölér 1956 embervesztésével, de sehol nem beszélnek ilyen nagyságrendű menekült-áradatról. Fölmerült ezért a számbavétel hiányosságának lehetősége is. Könnyen lehet, hogy a számlálóbiztosok nem kerestek fel minden családot — nálam se voltak — vagy munkájukat nem végezték kellő pontossággal. Napjaink sokat ingázó, otthonától gyakran távollévő egyedeit a bejelentési kötelezettség lazulásával egyre nehezebb megtalálni, különböző érdekek is fűződnek rejtkezedésükhöz. E feltevéseket csak az újabb népszámlálás igazolhatja. Ha azonban az 1990. évi népszámlálásba hibák csúsztak, természetesen eredményeimet is módosítani kell.

Legvégül, a 15. táblázatban (a következő oldalon — *a szerk.*) vegyük sorra hosszú országjárásunk megyéinek összesített adatait, amelyek jól tömörítik az elmondottakat.

DÁVID ZOLTÁN

15. táblázat

Megye	Lakónépesség 1980	term. sz. vagy fogy.		Vánd. kül. 1980-1989	tényl. sz. vagy fogy.		Lakónépesség 1990	A fogyás aránya %
Budapest	2.059.343	-98.252	+55.679	-42.573	2.016.774	-2,1		
Baranya	434.078	-6135	-9.301	-15.436	418.642	-4,2		
Bács-Kiskun	568.903	-11.423	-12.732	-24.155	544.748	-4,4		
Békés	436.910	-11.786	-13.237	-25.023	411.887	-6,1		
Borsod-Abaúj-Zemplén	809.468	+8474	-55.979	-47.505	761.963	-6,2		
Csongrád	456.300	-12.214	-5244	-17.458	438.842	-4,0		
Fejér	421.740	+5619	-6731	-1112	420.628	-0,3		
Győr-Moson-Sopron	429.141	+1332	-6034	-4702	424.439	-1,1		
Hajdú-Bihar	551.488	+9032	-11.752	-2720	548.728	-0,5		
Heves	350.360	-8479	-7473	-15952	334.408	-4,8		
Jász-Nagykun-Szolnok	446.708	-2842	-17.375	-20.217	426.491	-4,7		
Komárom-Esztergom	321.470	+1795	-8057	-6262	315.208	-2,0		
Nógrád	240.251	-3197	-9917	-13.114	227.137	-5,8		
Pest	973.709	-8396	-15.564	-23.960	949.749	-2,5		
Somogy	360.270	-11.456	-4106	-15.562	344.708	-4,5		
Szabolcs-Szatmár-Bereg	593.829	+14.574	-36.102	-21.528	572.301	-3,8		
Toha	266.273	-3181	-9417	-12.598	253.675	-5,0		
Vas	285.498	-4649	-4905	-9554	275.944	-3,5		
Veszprém	386.462	+3872	-8181	-4309	382.153	-1,1		
Zala	317.298	-4928	-5972	-10.900	306.398	-3,6		
Összesen	10.709.463	-142.240	-192.400	-334.640	10.374.823	-3,2		

ANDRÁS FERENC: A TÖRVÉNYTELEN

A 26. MAGYAR FILMSZEMLE MÉRLEGE

KÉTFÉLE FILMES SEREGSZEMLÉT ISMERÜNK. Nagy Puccos az egyik, lelőhelye a Kongresszusi Központ, ahol tájékozatlan hostessesk őgyelegnek, és márvány és csillogás fogadja a betévedt kékharisnyákat, akik az előtérben korzóznak szüntelenül, hogy magukra vonják az elaggott szeladonok tekintetét. Nyomorúságos Kis Pendliző a másik, otthona az utca. Örökös késésben, lógó nyelvvél loholunk a belvárosi vetítőhelyek között, izgulva, hogy vajon elérjük-e a következő premiert.

Ismét e koldus volt műsoron. A takarékoskodó szervezők mindössze két mozit kötöttek le, a nagytermes Urániát és az öt, apró helyiségre szabdalt Művészt. Míg tavaly a háromezres befogadóképességű központ is kevésnek bizonyult olykor, idén bemutatókat rendeztek a 172 személyes Chaplin teremben. Belefűltünk a kultúránkba. Elképesztő zsúfoltság, tumultuózus jelenetek, lökdösődések tarkították a szemlét, nem csoda hát, hogy külföldi vendégeink rémülten dezertáltak külön vetítésekre, ahol legalább ülve nézhették a filmet.

Így sem volt könnyű dolguk, pedig aligha szenvedtek a bőrség zavarától. Kevés volt a bemutató ugyanis, nagyon kevés. Tucatnyi nagy- és néhány kisjátékfilm mindössze. A bevált gyakorlat szerint tupirozással tüntették el a hiányt. Két olyan alkotást is levetítettek (PHILIPPE DE BROCA *Állatkerti meséjkét* és PETER SIMM *Hullámvasútiját*), ami a legjobb jóindulattal sem tekinthető magyar produkciónak. RAMBOD LOFTI *Levelek Perzsiából* című filmje némi hazai vonatkozással bírt ugyan, de hogy emiatt műsorra tűzzék, az a szegénység jele. A listát kiegészítették további két, máshol már bemutatott művel (ENYEDI ILDIKÓ *Bűvös vadászával* és SZIRTES ANDRÁS *Lumière teker-csejkével*, melyekről részletesen szólott a kritika), hogy az a benyomásunk támadjon, mintha éledeznék az agonizáló filmgyártás. Végül töméntelen dokumentumfilmet körítettek a néhány játékfilmhez és így kápráztatták az avatatlan nézőket, vagyis az illetékes kultúrpolitikusokat, akiktől a további támogatás sorsa függ.

Való igaz, minden filmkészítő joggal igényelheti a nyilvános megmérettetést, ám gyarló eszünkkel fölfoghatatlan, miként lehetnénk nézők egyszerre hét teremben reggeltől estig. Különben is, a dokumentumdaraboknak képernyőn volna a helyük, nem vetítéseken. Feladatuk a tények és emlékek rögzítésén túl azok hozzáférhetővé tétele minél szélesebb kör számára, és ennek nem a legalkalmasabb módja egy kistermes előadás.

VAJON ÉRDEMES-E MEGRENDEZNI A SZEMLÉT ennyi nagy játékfilmnek? Csakhogy nem az egyes produkciók az érdekesek régóta, hanem a szakma életben maradása. Úgy tartja a fáma, ameddig fölzeng a szignál februárban, lehet némi remény a megújulásra. Ott azért nincsen sok, ahol BACSÓ PÉTER *Megint tanújával* nyitnak.

Első tíz esztendejében négyszázezer néző látta *A tanút*, ami nem számított túlzott sikernek annak idején. Ám a politikai változások utólagosan fölértékelték ezen eredményt, s Bacsó Péterből az ellenállás hőstét faragták. *Bon mot*-ihoz folyamodtak a lusta újságírók minduntalan, s átítatták a köztudatot olyasféle elmésségekkel, mint: *az élet nem habostorta*, meg: *jön a Duna*, sőt, még egy merészen nonkonformista lap keresztapjának is megtették. Nagyobb megtiszteltetés aligha érhet nálunk bárkit.

Esztendőök óta próbálkozik Bacsó ama rosszhiszemű vélekedések cáfolatával, hogy élcelődéseit nemcsak eltűrték a kifizurázottak, hanem egyenesen örültek neki, mivel a tények bemutatása és a valódi bírálathelyébe állíthatták, s akként hivatkozhattak rá, mint saját demokratizmusuk bizonyítékára. Méghogy feloldó nevetéssel segített elmismásolni a bűnök megvallását? Ugyan, válaszul most elkészítette a jelen karikatúráját is.

Támogatók népes seregével látott munkához, s művének premierjét példátlan sajtókampány előzte meg. Róla szólott a közszolgálati televízió a szemle helyett, interjúi majd mindenütt megjelentek és az ünnepi alkalomból ismét műsorra tűzték *A tanút*. Új filmjének vetítéseire azonban szakmabéli nem kapott belépőt, másoknak tartogatták azt. Olyanoknak, akik számítanak.

E reklámhadjárat sikerült legjobban a *Megint tanúból*. Egyébként a főiskola szertárában lenne a helye. Mintha az ördög incselkednék Bacsóval ugyanis, filmjében minden félrecsúszik, szerepet téveszt, feladatát véti. Már az elgondolás téves: *A tanú* felépítése, szerkezete sehogyan sem erőltethető a jelenünkre. Következésként mérhetetlenül hosszadalmassá válik a film, valamennyi fordulatát külön kell előkészíteni, mivel egyik sem következik a másikból. Átlag negyedóránként kezdődik újra a mű. Hőseinek karaktere állandóan módosul, Pelikán József nyugalmazott gátőr például hol gügye, hol meg fifikás vénember, egyszer átlátja helyzetét, másszor esetlenül téblábol.

Előbukkannak a régi arcok megint, de hogy kicsodák ma, arra nézve semmi támpontot nem kapunk. Virág elvtárs fia talán a kombattáns szélsőbalt képviselné, miközben apja emlékének tapod. Jelentéktelen mellékalak azonban az új főgonosz mellett, aki nem politikus, legföljebb aspirál a hatalomra, noha kevés a köze hozzá, s azonmód kettéhasad egy nagyformátumú és egy piti vállalkozóra. CSERHALMI GYÖRGY kínlódja színre az előbbi, s közben mintha azt a csillogó szemű, elszánt tekintetű színészt parodizálná, aki a televízió lépcsőjén olvasta fel az egypártrendszer végítéletét jelentő 12 pontot 1989. március 15-én. Szerepét sajnos elfeledték megírni a szerzők, így róla sem tudhatjuk meg, miféle ember. Ellenlábásában már ráismerünk egy rossz rádiókabaré szélsőjobbos vezérére. Bánatos közhe-

lyek szomorítanak hát az úr partján. Úgy találják valamennyit, hogy senki se sérődhesen meg miattuk. Mindössze a nemzetieskedés ki-figurázásáig terjed a szatíra merészsége: valahol, valakik lajbiban, gatyában csujjogatnak. Ennyi.

ASZÜZSÉ ÍRÓIN KÍVÜL SZABADSÁGRA MENT a dramaturg és az ötletember is. Egyetlen poén sem csattan el két teljes óra alatt. A vásznon ágáló fáradt, elnyűtt öregemberektől se komédiázást, se bölcselkedést ne várjunk. Szégyenlősen lesüthetjük a szemünket helyette, és abban reménykedhetünk, hogy talán még nem huppannak a székük mellé.

E puha malőr árnyéka végigkísérte a szemlét. Kínos pillanatokot okozott SÁRA JÚLIA *Minden úgy van, ahogyan van* című főiskolai vizsgafilmjének önálló bemutatása is. Noha a politikai nagykoalíció jegyében született e mű (írója és a rendező segítője KORNIS MIHÁLY volt, DÉS LÁSZLÓ szerezte zenéjét, s egy sereg ismert színészt vonultatott föl, ami szokatlan egy jelentéktelen költségvetésű vizsgadarabnál), nem érte el a bemutatathóság szintjét. Néhány ötlet fűszerezi ugyan és az irodalmi alapanyag érdekes, de önálló filmalkotásként mégsem állja meg a helyét. Egyetlen rokonszenves vonása a rövidség: negyven percig csodálkozunk az aránytévesztésen, és azon, minek ülünk itt.

ANDRÁS FERENC *Törvénytelenje* folytatta a sort. Mintha a rendező végképp megfeledkezett volna kitűnő indulásáról (*Veri az ördög a feleségét*) és az annak idején jókora feltűnést keltett *Dögkeselyűről*, mely az első szociális érzékenységű krimi volt nálunk talán. Utóbbiból a bűnügyi történetet, előbbiből pedig a helyszínt mentette át, s a kettő elegyítésével a műfaj parodizálására vállalkozott. Sajnos, szándékaról nem értesítette időben alkotó társait, ezért ők a kelleténél komolyabban veszik feladatukat. A színészek elkeseredetten küzdenek megíratlan szerepeikkel, holott a blődli csak lazán kezelhető.

Ha minta után kutatunk, mélyre kell ásunk, egészen a hetvenes esztendőkbeli zugvetésekig. Akkortájt minden szent időben egyszer egy napon egy előadásban leadtak három észak-koreai filmet a Zrínyi moziban. Pedig kár volt megfosztani a nagyérdeműt ilyen különleges csemegétől. Felejthetetlen élményt kínált a hős partizánlányok rohama a betolakodó imperialisták hadállásai ellen. Zuhogtak a bombák, dörögtek a fegyverek, a háború pokla tombolt, míg nem az egyik tündér előmászott futóárkából. Óvtuk volna, ne tegye, hiszen rostát csinálnak belőle a földhányás tetején, ám ő fölkapaszkodott, s dalolni kezdett. A Nagy Vezér iránti olthatatlan szerelméről énekelt. Csak elhallgatott erre a tüzérség mindkét oldalon, s udvariasan kivárta a szovjet esztrádzene végét. A hölgy azonban kitartónak bizonyult, s hófehér kis gallérkáját igazgatta közben. Frissen szidolozott rohamsisakján tükröződtek a reflektorok.

Ilyen elragadóan még nem filmezünk, de közelítünk az ideához. MUNKÁCSI MIKLÓS kirimnek csúfolt csacskasága ugyan nem üdít fel, viszont a vérünk forralja. Hat reánk, ami nem csekélység. És csak gratulálhatunk DANIEL OLBRYCHSKINAK is, aki annyi WAJDA-

szerepe után, rövid nyugati kitérőt követően, eljött hozzánk, hogy hitelesen megformálja végre az ütődött maffiózó ismeretlen figuráját. Minden eladó? Csakugyan.

SIKLÓS SZILVESZTER csapata viszont legalább ügyesen ismételte a nyitó kampányt. Jókorá hírvérest csaptak filmjük, *Az igazi Mao* körül. Előre megtudhattuk, amire később rájöttünk volna magunktól is, hogy minket tesztelnek. Arra kíváncsiak az álismeretterjesztő előadás készítői: mennyire manipulálható a közönség.

OLYAN JÓL ABSZOLVÁLTUNK TÖRTÉNELEMBŐL, hogy az már gyanús. Közismert, hogy akkor jó egy teszt, ha valamennyiünk tudása lemérhető a segítségével. Abba a készítők bukna bele, amikor csupa ötös eredmény születik. Rossz volt az elgondolásuk, vélhetően alábecsültek minket. Bosszantóan alacsonyra tették a mércét.

Miután céljuk és eljárásuk módja lelepleződik (tehát a második perctől) egyedül a megtevesztés eleganciájában gyönyörködhetne a nagyérdemű, különb élvezetre nem lel. A mese viszont, amivel megettenének, rémisztően gyöngé, ötlettelen, sivár. Vajon mégsem olyan könnyű manipulálni bennünket, vagy az alkalmazott technika primitív? Ha a mostanság divatos kvázi-dokumentarizmus érdekelne, szívesebben néznénk PETER DELPEUT sarkvidéki Vernézését (*A tiltott ösvényt*), pedig az sem tetszett, viszont érződött rajta a munka legalább.

SZOMJAS GYÖRGY ismét egy csillogó témához nyúlt. Munkásságának tanúsága szerint vonzzák a nem szokványos viselkedési formák. Rendre deviáns hősöket választ, ami elfogadható, amíg valami újba, másként nem kifejezhetőbe avat be általuk. Amennyiben viszont figyelemfelkeltésre szolgálnak csupán, pusztá ornamentikává satnyulnak, s nem jelentenek többet, mint a kínálat piacképessé tételéhez szükséges egzotikumot. Az utazási irodák skanzeneket rendeznek be turistacsalogatóul, a filmesek helyszíneket keresnek a nyolcadik kerületben. Semmi különbség.

Képeinek tanúsága szerint a *Csókkal és körömmel* két, nehezen ízesülő részből állana össze. Kisebbik fele egyetlen, részekre szabdalt etűd a lányokról, a női test pompájáról. Mutatósan kiglancolva, tisztesen megcsináltan. Nagobbik fele televíziós interjúkat imitál életlen kontúrokkal, elbarmolt világítással, rossz expozícióval. Miután GRÜN-WALSKY FERENC az operatőr, nem lehet véletlen ez sem. Alighanem így kölcsönöznének dokumentarista hitelt a mondandójuknak.

E mondandó viszont csöppet sem új, közhelyek unalmas halmaza. Ráadásul tolmácsolói, akik valósággal szánkba rágják a tanulságokat, vagy amatőr alakító színészek tisztes szöveg és irányítás nélkül, vagy profi módon villogni akaró dilettánsok. Bármint legyen is, izzadmányos monológjaik, tízszer lepróbált „spontán” vitáik hamis hangokkal csikarják fülünket. Senki sem őszinte itt, és minél inkább kitarulkozik, annál kevésbé. Pontokba szedetten beszélnek életük központi témájáról, a saját nemük iránti vonzalmukról, ahogyan felvilágosító előadásokon szokás. Megtudhatjuk: ők is szeret-

nek és szenvednek. Ki kételkedett ebben a XX. század végén? És miért érdekes ez ma?

HA NEM AZ ÉLET, A BOLDOGSÁG, A VILÁG SORA, vagy egyszerűen a holnapi vacsora múlik a szerelmen, akkor miért beszélünk róla? Minek fecsegni annyit, és minek mutatni, vagy inkább nem mutatni, amikor a kölcsönös örömszerzés itt feladat inkább, semmint gyakorlat. Szomorú, sőt, leverő film, kivált ama „közönségcsalogató” etűdökkel spékelt. Néha ízléstelen is, mint a szubkultúrára rátelepedett szórakoztatóipar produkcióinak őszinte önkifejezéseként való eladása közben. Mi tagadás, az Angyalok bár műsora halovány, szereplői idétlenek, nem méltóak a megörökítésre. Képtelenek megteremteni az erotikusan fülledt légkört. Amiben a stáb tudatalattija is ludas lehet, legalábbis erről árulkodik az, hogy olyan viszolyogtatóra fényképezték a jobb sorsra érdemes énekesnőt, mintha POLANSKI: *Vámpírok báljából* szabadult volna, s nem érzéki démonként jelenne meg, miként szerepe kívánja.

BÖSZÖRMÉNYI ZSUZSA *Vörös Colibríje* nem ekkora fiaskó. A rendezőnő megtanulta a leckét. Hibátlanul működő, jó ritmusú, nézhető mozit készített, ahol semmi sem akad el, ahol a helyzetek és figurák egymásra lelnek, s amiben mindaz megtalálható, ami egy kommersz amerikai produkció elengedhetetlen kelléke: a vér, a szerelem, és az érzélem. Eladható árut kínál tehát, s idő kérdése csupán, mikor jár körbe majd e film a televíziós kereskedelmi csatornákon. Nem lesz kiugróan jövedelmező kasszasiker, ám tisztos nyereséget hoz, és újabb megrendelések joggal várhatóak tőle, vagyis teljesíti feladatát.

A néző is elégedetten konstatálja, hogy élete száz fölös percét viszonylag kényelmesen, különösebb bosszankodás nélkül töltötte el. Azután bizvást meglepedkezhet róla. Ugyan lakhelyén játszódik a történet, de ez merő véletlen, éppúgy játszódhatna Varsóban, vagy Szófiában, semmi köze hozzá. Igényelt patentjait megkapja, mehet Isten hírével.

Amennyire elszomorító a fiatal tehetség elüzletiesedése, olyanira kellemes meglepetés ELEK JUDIT megszélidülése. Pedig kemény fába vágta a fejszéjét, amikor saját regényét adaptálta. Súlyos hátrányokkal indul ugyanis története a kegyeinkért vívott küzdelemben. Mi tagadás, unalmas lett a kamaszok szemén át fürkészni múltunkat, különösen akkor, ha ez a múlt éppen az „ötvenes évek-re” esik. Könyökünkön jönnek ki az úttörőindulók és a mozikban vetített szovjet vígjátékon sem érzékenyülünk el.

Becsületére legyen mondva, a lehetőségekhez képest kerüli az elgyötört sablonokat. Az *Ébredésben* nincsenek megvadult sztálinisták és vérengző ÁVH-sok, csak egy felettébb szemrevaló szerencsétlen kislány (ESZES FRUZSINA alakítja), akinek mamája meghalt, apja pedig afféle kényszermunkásként vidéken dolgozik. A gyerek egyedül marad szülei népes társbérletében. Magának kell megküzdnie ébredő nőiességének valamennyi gondjával, s hogy bírja a terheket, képzeletében életre kelti az elhunytat.

Katartikus dráma bontakozik ki mindebből, hiszen valóban élet-halál kérdés, amivel a kamaszlány küszködik, Elek Judit azonban elmulasztja az esély kiaknázását. Egyszerre ad többet és kevesebbet a kelletténél. Olyan motívumokkal tarkítja Kati sorsát, amelyeknek nincsenek szoros kapcsolatuk a problémájával. Expozíciójában hosszan elidőz zsidó voltánál, s a vele járó szenvedéseknél, amivel félreviszi a történetet. Belop oda egy Kanadába emigráló mellékalakot is (vajmi szokatlan jelenség lehetett 1952-ben a legális kívándorló), aki a film legjobb figurájává emelkedik GERA ZOLTÁN alakításában, és csak sajnálhatjuk, hogy búcsút kell vennünk tőle.

Művét megfosztja a konfliktusoktól. Sem a szűkebb, sem a tágabb környezet felől, de még a nagyvilágból sem érik számottevő inzultusok a hősnőt. Éppen ellenkezőleg, mindenki dédelgeti és önzetlenül támogatja. Egy emberként állnak mellé nevetségesen ómodi tanárai és pajtásai. Társbérlik sem közelednek alantas szándékkal a védtelenhez, csupa Grál-lovag és Vesta-szűz veszi körül.

CSAKHOGY A SABLON MEGFORDÍTÁSA sem túlságosan meggyőző ám, sőt. A megvalósult idillt csodálni az ötvenes években kissé bizarr. Pedig még az egyenruhásra sem lehetett panasz, a szülők meg úgy éltek egymással, akár a galambok, minden szép és jó volt tehát. Galibát legföljebb a természet okozott. Rút betegséggel verte az embert, s halálba küldte. A kislány csalódása és kiábrándulása mással aligha magyarázható, mint első szerelmi partnerének szexuális iskolázatlanságával. Némi cinizmussal azt mondhatnánk, ha jobblétre szenderült anyja nem mulasztja el időben felvilágosítani, nincsen probléma és így talán film sem. De minek kellett ehhez még úttörőnyakkendők, fasizmus és szunnyadó polgári öntudat?

GOTHÁR PÉTER tarolt a szemlén, mindkét nagydíj (a rendezői és külföldi kritikuské, GENE MOSKOWITZ kezéből az övé. Filmje, *A részleg* tanúsítja, mennyire divatba jött BODOR ÁDÁM írásművészete. Illik ismerni és szeretni novelláit. Bodor erős szituációteremtő képességgel megáldott író, következésként majdhogynem lehetetlen más közegben megismételni sikerét. Kivált olyan médiumnál, amelyik kevés teret hagy a képzeletnek. Helyzeteit filmen reprodukálni nem merészség, hanem meggondolatlanság. Eleve kilátásba helyezett kudarc, hiszen konkrét szörnyűséget látunk, ami sohasem érhet föl azal, amit saját fantáziánk teremt magának.

Az első jelenetek pedig kitűnőek. Arcok bukkannak fel a balkáni nyomorúságból, borzadhatunk irodától, lakásnak csúfolt albérleti szobától és főként az utcáktól. Már ha annak nevezhetőek ezek a romokkal, befejezetlen förmedvényekkel körülhatárolt szabálytalan terek, melyeket valamikor burkolat is fedett talán. Ma sár és mocsok borít mindent.

A hetvenes-, nyolcvanas évek erdélyi utazásainak emlékei élednek föl bennünk. Igen, ilyen volt, szépítgetés nélkül. Ettől akadt el a lélegzetünk először, amikor lekászálódunk a szerelvényről. Később talán megismerkedtünk más és közelebbi gyönyörűségekkel is,

honfibúnk meg úgy eltérébélyesült, hogy jobbnak véltük megfeledezni róla. Hogyan lehet élni ott?

A hősnőt alakító NAGY MARI arca sokat elárul. Telitalálat volt őt választani a szerepre. Mutatósabb szépség tönkresilányítaná a hatást, és elmismásolná mindazt, amit ő egy-egy fáradt pillantással jelez. De nem gyűröttsége kifejező igazán, hanem a görcsös nevetése, ami mindannyiszor elfogja, valahányszor megalázzák. Mulat inkább, mintsem sírjon. Heroikus vonás, maga pedig drámai alkat.

Az ilyen magas kezdés azonban veszélyes, nem lehet tovább emelni a tétet, s az ismétlődés lassan felemészti a film erejét. Miközben az újonnan kinevezett részlegvezető telephelyére tart — hogy az orwelli nyelvezetet használjuk, vagyis ómagyarul: a bírósági ítélet nélkül, pusztán külföldi kapcsolatai miatt internált elfoglalja kényszerlakhelyét a havasokban —, szenvedéstörténetének stációi egyre kiszámíthatóbbak és érdektelenebbek. Az első megalázás olyan mesterien sikerült, hogy a többi már pusztá kopírozás, s míg a kis hajtánnyal utazunk a hegyvidéki fenyvesek között egy következő, holdbéli ipartelepig, lassacskán azon kapjuk magunkat, hogy — kimondani is szörnyű — unjuk.

IGEN, EZ EGY ÁLLÓKÉP, AMIT MOZGÓVÁ SOKSZOROZTAK. Köznapok monotóniája a cselekvés lehetőségének híján. Az egyhangúság felőröl, és rosszabb talán a látványos szenvedésnél is, de ábrázolásához fölöslegesek a Kárpátok bércei, egy albérleti szoba éppen annyira megfelelne. A természet meggyalázott fenségének nincsen mit ellenpontoznia, semmi köze ütődött kizsákmányolóinak belviszályaihoz.

Eltelik a száz percből egy órányi, és már fészkelődnénk, csak a szemérem tart vissza. Mégsem illendő, hiszen tudjuk. A meggon-dolatlanúságért azonban fizetnünk kell. Holott szolidaritásunk, meg emlékezetünk oltárán másként is adózhatnánk: okosan, szépen, vagy legalább a kárvallottaknak hasznosan. A boldog idegen úgy sem ért e filmből semmit, illetve félreismeri és valaminő antiutópiának véli majd, ORWELLTŐL Keletre, amit színesben forgattak végre és nem fekete-fehéren. Kár VIVI DRAGAN VASILE szívszorító képeiért.

Az *Esti Kornél csodálatos utazása* a szemle legígéretesebb filmje volt. Végre érződött valamin, hogy megoldoztak érte. Kitűnő találatokkal teli, egyes jelenetei nagyszerűen megoldottak, és a szerkezete is biztosan áll. A nagyformára is futotta az alkotók erejéből. Olyannyira, hogy az sokmindent kibír, elviselhetővé teszi a terjen-gést, élvezhetővé a főszereplőt alakító MÁTHÉ GÁBOR időnkénti szenvelgését, egyszerűen működik.

Hogy miért hagyott némi kívánnivalót maga után, nehéz arról számot adnunk. Talán a reminiscencia, talán a filmbeli két idő-sík lehetséges kapcsolódási formáinak variálása sok, esetleg a jelké-piesség hatalmasodik el kissé, de éppen az a bűvölet foszlik szét minduntalan, aminek már-már átengednénk magunkat.

PACSKOVSZKY JÓZSEF nem érte be a KOSZTOLÁNYI teremtette világgal, azt is bedolgozta művébe, amit megalakotójáról utólag

megtudott és egyetemessé tágította a kereteket, mindha eleve nem lett volna az. Mindent belezsúfolt, amit csak bírt.

NEM VITATJUK A JOGÁT ARRA, hogy sajátosan értelmezze e novellafüzet, azon viszont már érdemes elgondolkodnunk, hogy értelmes cselekedet-e egy olyan figurát filmre vinni, akibe saját szorongásait, félelmeit, vágyait vetítette írója, hiszen a magából kiírt rossz így életre kel, s elevenebb lesz a sírbaszállott jónál. Megbillen tehát a mérleg és hamisat mutat.

És mit mutat a Szemle? Ahogyan a díjkiosztó ünnepélyen megszólalók, legyünk derűsek és bizakodóak: majd javul. Különbet úgyszem tehetünk.

SNEÉ PÉTER

GÁRDOS PÉTER: A BROOKLYNI TESTVÉR

A TEQUILA-EFFEKTUS

„Lefelé a Mexikó úton” — dúdolhatták sokan a régi slágert az év elején nemcsak Latin-Amerikában, hanem világszerte. Mások „Tequila-effektusnak” nevezték el azt a besszhullámot, ami a mexikói peso leértékelését követően végigsöpört a nemzetközi pénzpiacon. Az emberek értetlenül álltak a jelenség előtt. Nehéz volt ugyanis felfogni, hogy egy fejlődő ország nemzeti pénznemének 20 százalékos leértékelése miért válthat ki ekkora pánikot a tőzsdevilágban.

MINDEN GAZDASÁGI RENDSZERT egyetlen kötőanyag tart össze, amit úgy hívunk: bizalom — mondotta MARK SIEGEL, a bostoni beruházási óriás, a Putnam Investment elnöke a mexikói tőzsdei összeomlás és a peso elértéktelenedése során. Mexikó messze van, és még a magyar gazdasági közvélemény sem törődött sokat azzal, ami a távoli közép-amerikai ország pénzügyeivel történt, jóllehet hatása érvényesült a magyar tőzsdén is, a papírok nagyarányú árzuhanásában. És természetesen nemcsak a meglehetősen jelentéktelen budapesti tőzsdén, hanem Latin-Amerikán kívül Európa és Ázsia pénzpiacain is érezhető volt az eladási hullám. A mi kontinensünkön különösen Olaszország, Spanyolország és Svédország élt át nehéz napokat a múlt év decemberének végén és az idei év elején. Az új demokráciákban Budapesten kívül is lázas állapotba kerültek a tőzsdék, így Varsóban és Prágában. A mexikói krízis annyira megrázta a pénzügyi köröket, hogy CLINTON elnök az új republikánus kongresszustól azonnal 40 milliárd dolláros garancia-alapot kért az amerikai befektetők veszteségeinek részbeni fedezésére és a bizalom — mármint a mexikói gazdaságot érintő bizalom — helyreállítására. Csak jellemzőképpen említjük meg, hogy január közepén, a clevelandi közép-kelet-európai beruházásokat támogató konferencián, az amerikai elnök a tizennégy országnak mindössze 350 millió dollárt ígért.

A közgazdászok szerte a világon vizsgálják és elemzik a nemzetközi pénzügyi helyzetet, és azt a meghökkentő ténytet, hogy egy gazdaságilag elmaradott ország fizetési eszközének váratlan leértékelése miért okozhatott ilyen példa nélkül álló zavart az öt kontinens országaiban. A mexikói kormány kétségkívül meggondolatlanul intézkedett. Arra azonban aligha lehetett számítani, hogy a befektetési társaságoknál lévő hatalmas szabad tőke ilyen gyors irányváltással reagál a történetekre. Az úgynevezett „*emerging markets*”, az emelkedő piacok, vagyis a fejlődő országok gazdasága az utóbbi időkben a szabad magántőke első számú befektetési célterülete lett. A múlt évben — a *Time* 1995. február 6-iki számában közölt elemzés

szerint — 225 milliárd dollár áramlott ezekre a piacokra, és ebből 170 milliárd a magánbefektetőktől származott, s csak 55 milliárd a hagyományos állami-banki pénzekből. A magánbefektetők, rövidlejáratú hitelekkel, nagy jövedelemre számítanak az „emelkedő piacon” és ezért rizikót is vállalnak, vagyis kevésbé törődnek a hármas veszéllyel, amit az IMF, a Nemzetközi Valutaalap szüntelenül emleget, vagyis a magas államháztartási deficittel, a magas belső adóssággal és a magas munkanélküliséggel. Nem csekély iróniával állapítják meg, hogy a mexikói válsághoz hozzájárult az amerikai jegybank, amely a múlt évben hatszor emelte a kamatlábat, így jövedelmezővé tette a hazai amerikai befektetéseket is. Jóval kisebb a kockázat, de kisebb a nyereség is.

A gyors főkekivonás következtében a mexikói peso értékcsökkenése január elején elérte a 40 százalékot, s a bizonytalanságot fokozta a déli Chiapas tartományban kirobbant parasztfelkelés. ZEDILLO államelnök elismerte, hogy a fejlemények állandó veszélyt jelentenek a köznyugalomra. Ezért parancsot adott a hadsereg beavatkozására.

GAZDASÁGI TEORETIKUSOK SZERINT a fejlett, tőkeerős országokban végbement a befektetések és pénzmozgások eddigi korlátainak teljes feloldása, aminek következtében a pénzpiacok állandó, közvetlen kapcsolatba kerültek egymással, és a számítógépes ügymenet annyira meggyorsította a tőke átcsoportosítását, hogy a mozgások teljesen áttekinthetlenné váltak. Ennek első jelét 1992 őszén lehetett érzékelni, amikor az angol font és az olasz líra megmentésére nemzetközi közbelépést terveztek a kormányok. Az akció sikertelen maradt, mert rádöbbenek, hogy a magánpiacokon gazdát cserélő pénz több, mint százszorosa a hivatalos tartalékoknak.

A váratlan mexikói pénzügyi válságon ugyan már túljutott a világ, de a nagy tanulság megmaradt, a jövőben bármikor megtörténhet hasonló eset, mert az ellenőrizhetetlen tőkemozgás ezt — amerikai szakértők szerint — egyenesen beprogramozza. A nagy befektető társaságok, amelyekre a Világbanknak vagy a Nemzetközi Valutaalapnak szinte semmi befolyása sincs, a leghalványabb bizonytalanságnál is villámgyorsan kivonják és más piacokra irányítják a tőkét. A szabad piac távolról sem működik tökéletesen.

A Nemzetközi Valutaalap már korábban is éles bírálatokat kapott szigorú, fiskális politikája miatt, most a mexikói leértékelést követő válság során ismét felerősödött a kritikai hang. Általános az a vélemény, hogy a Valutaalapnak korábban ki kellett volna dolgoznia azokat a szabályokat, amelyek segítségével ellenőrizni és bizonyos mértékig irányítani lehet a pénz nemzetközi mozgását. A Valutaalap megalakulása, vagyis 1944 óta (tavaly emlékeztek meg a Világbank és a Valutaalap ötvenedik születésnapjáról) alaposan megváltozott a világ, óriási mennyiségű szabad tőke halmozódott fel.

A két nemzetközi pénzügyi szervezet kényelmesen, a régi módon intézte az ügyeket, információs rendszere lassan működött, nem tudta előre jelezni a veszélyeket. Pedig rajtuk kívül nincs olyan semleges intézmény, amely felvállalhatná ezt a munkát. Ennyire sza-

badjára engedni a spekulációs magántőkét — liberalizmus ide, liberalizmus oda — nem szabad, s ez a mexikói válság legnagyobb tanulsága. Az egyes gazdag országok kormányai ugyan képesek saját valutájuk őrzésére, de a globális szabályozásra nem. És a nemzetközi pénzforgalomban nem elégséges a piros vagy a zöld jelzés, mert a magántőke jól ismeri a kitérő utakat. Nagy kihívás az ellenőrzés megszervezése és olyan nemzetközi jogrendszer életbe léptetése, amely különbséget tesz a veszélyes spekulációs játékok és a szabályos üzleti tevékenységek között. Újfajta kapitalizmus bontakozott ki a világon, rejtélyessé vált a pénzpiac, a befektetés és a gazdasági növekedés, korábban egyértelmű, viszonya.

MEXIKÓ MEGMENTÉSÉRE és a nemzetközi pénzpiac megnyugtatására az eddigi legnagyobb mentőakciót szervezte meg Clinton elnök. Mint már mondtuk, 40 milliárd dollár gyorssegélyt akart elfogadtatni a kongresszussal, ez azonban a törvényhozási eljárás lassúsága miatt nem érkezhett volna idejében, s így további értékcsökkenés lehetett volna a következménye. Ezért az elnök a szinte már feledésbe ment Rendkívüli Stabilizációs Alaphoz nyúlt, ami lehetővé teszi, hogy az elnök kongresszusi jóváhagyás nélkül igénybe vegyen 20 milliárd dollárt. Ez azonban nem volt elegendő, ezért az elnök a Valutaalaptól 17,8 milliárdot kért, amit a baseli Nemzetközi Fizetések Bankja még megtoldott 10 milliárddal. Az óvadék így összejött, de keserű szájízűt hagyott mind a nagybankok, mind a kisberuházók körében. Clinton lépését helytelenítette öt európai ország — Németország, Anglia, Belgium, Hollandia és Svájc. Az elnök nem hagyott időt az átgondolásra — mondta egy német pénzügyi szakértő. Szerinte a pénzügyi csomagot az IMF elnöke, MICHEL CAMDESSUS és Clinton állította össze, az Alap fő támogatóinak megkérdezése nélkül. Camdessus a mexikói fejleményeket „a XXI. század első válságának” minősítette. A részvételt megtagadó öt ország felvetette a kérdést: szükséghelyzet esetén mi történik majd egy olyan országgal, amelynek nincs 3000 kilométeres közös határa az Egyesült Államokkal és nem olyan szorosak gazdasági-kereskedelmi kapcsolatai mint Mexikónak. Mi lesz azzal a 15 milliárd dolláros csomaggal, amit Oroszországnak ígértek, s mi lesz a kelet-közép-európai országokkal? A „gazdag nagybácsik” ritkák — írja a *Newsweek* február 13-iki számában. Más „felemelkedő piacok” aligha számíthatnak ilyen gazdag patrónusra. Mindenesetre a G-7-ek pénzügyminiszterei gyorsan összeültek Torontóban annak megvitatására, hogyan is viselkedjenek a következő válságban.

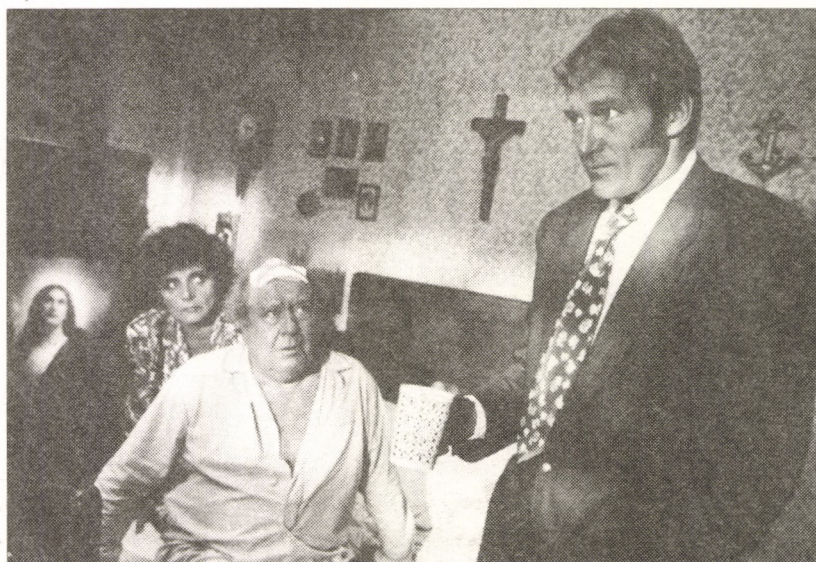
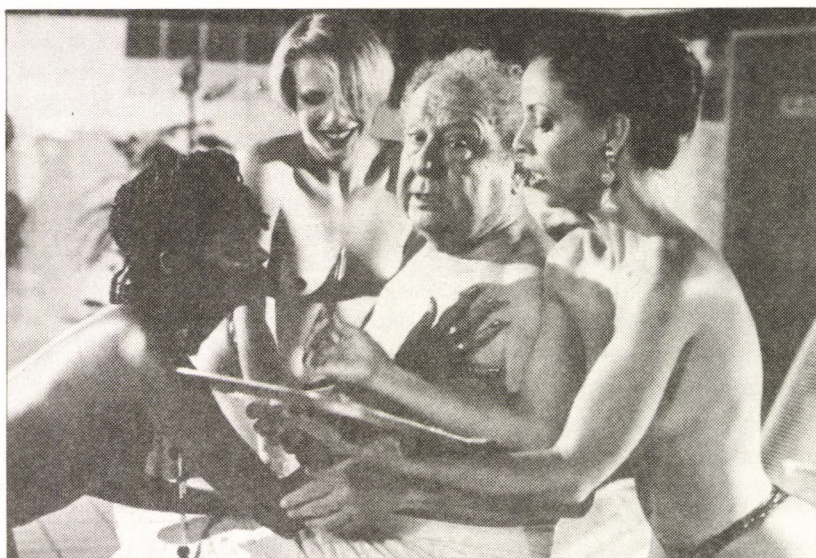
A Clinton-akció növekvő bírálatban részesült az Egyesült Államok republikánus körei részéről is. Miért segítsük ki a mi pénzünkkel a spekulánsokat — kérdezték amerikaszerzte, s ez a hangulat is oka volt annak, hogy a kongresszus nem sietett a kért 40 milliárd megszavazásával. Clinton hiába hivatkozott arra, hogy a jótállás nélkül veszélybe kerül 700.000 amerikai munkahely, olyan vállalatok jutnak bajba, amelyek mexikói exportra dolgoznak. A Ford gyár már jelezte: egyharmaddal — 200.000 járművel — csökkentenie kell me-

xikói exportját. Mindenesetre egy mexikói kormányhivatalnok lehangoltan állapította meg: „A menekülő tőke vámpírtőkévé változott, és kivézeteti gazdaságunkat.”

VÉGÜL TEKINTSÜK ÁT, hogy Magyaroszággal kapcsolatban milyen következtetésekre, illetve előrejelzésekre jutnak a nyugati gazdasági szakemberek. A *Time* már említett száma szerint Kelet-Közép-Európára nem fog nagy hatást gyakorolni a mexikói krízis, mert ezekben az országokban viszonylag kevés külső tőke jutott az értékpapír- és kötvénypiacra. Ebben a térségben a beruházások formája a vásárlás vagy üzemépítés, illetve kommunikációs fejlesztés volt. A kelet-európai országok közül mégis a legsebezhetőbbnek Magyarország tűnik, amely 7 milliárd dollár, azaz az összes, a térségre eső külföldi beruházás 55%-át mondhatja magáénak. Magyarország külföldi adóssága 27 milliárd dollár — viszonylag magasabb, mint Mexikóé —, amihez ugyancsak magas folyó fizetési mérleghiány és költségvetési deficit társul. Mégis, mivel a beruházások nagy része közép- és hosszú távú, Budapestet igazán nem rázta meg a mexikói válság hatása. Sokak véleménye szerint 1995 első felében nagyon kockázatos viszonyok várhatóak Magyarországon, de a második felében a helyzet gyökeresen jobbra fordul. A *Newsweek* február 13-iki száma, erről a térségről írva, megállapítja, hogy Magyarország és Ukrajna gyengesége hasonló Mexikóéhoz, de a közgazdászok és a piacvizsgálók szerint, ha Magyarország változtat jelenlegi politikáján, helyzete javulhat. Az Európai Unió, amelyet Németország vezet, valószínűleg segíteni fog Magyarországnak, ha a bajok súlyosbodnának.

Vitathatatlan tehát, hogy a külső megítélők szerint Magyarországnak nehéz kérdéseket kell megoldania, de a helyzet stabilizálása korántsem lehetetlen. Fokozottan figyelniünk kell azonban a spekulációs magántőke hazai mozgásait, és a lehetőség szerint nagyobb ellenőrzést kellene gyakorolni e nehezen ellenőrizhető mozgások fölött.

PETHÓ TIBOR

BACSÓ PÉTER: MEGINT TANÚ

SUMMARIES

GÉZA HERCZEGH (b. 1928), professor of international law, a Member of the International Court at the Hague and the Hungarian Academy of Sciences: *A Journey in Europe, the Road to Europe*. The return of the East Central European nations into the European community.

GÁBOR JOBBÁGYI (b. 1947) legal scholar, Reader at the University of Miskolc: *Trial of Mysteries II*. An analysis of the first trial of political retaliation after 1956-57.

ÁRPÁD HORVAI (b. 1933) economist, engineer: *A May Ist That We Do Not Talk About*. An analysis of the psychology of Hungarian society in the wake of the 1956 revolution.

LAJOS SIPOS (b. 1939) literary historian, Reader at Eötvös Loránd University, Budapest, *The Glogoist Manifesto of Károly Tamkó Sirató*. Introduction to a document first published now in Hungarian.

KÁROLY TAMKÓ SIRATÓ (1905-1980) poet and writer: *Poetry in Planes: the Emergence of Planisme in Hungary*. Passage from an unpublished memoir about glogoism, a shortlived avantgarde movement in Paris between the two War.

MÁTÉ BOTOS (b. 1968) archeologist, historian: *The Meaning of Our Life*. The motif of humiliation in the work of Fazil Iskander (1929), an Abkhazi poet and novelist writing in Russian.

JÓZSEF SAÁD (b. 1945) sociologist, Sociology Institute, Eötvös Loránd University, Budapest: *József Kőrösy*. The career and achievement of a world pioneer of statistics in the late 19th century.

ZOLTÁN DÁVID (b. 1923) statistician, demographer, former Director at the Central Bureau of Statistics: *Touring the Country III*. The region-by-region survey of the present demographic situation of Hungary.

PÉTER SNEÉ (b. 1953) journalist, critic: *The 26th Hungarian Film Show in the Balance*.

TIBOR PETHŐ (b. 1918) Chairman of the Board of the national daily *Magyar Nemzet*, our foreign policy columnist: *The Tequila Effect*. An examination of the consequences and lessons of the crash of the peso for the international and Hungarian financial markets.

INHALT

GÉZA HERCZEGH (1928) Professor für internationales Recht, Mitglied des Internationalen Gerichtshofes von Haag, und der Ungarischen Wissenschaftlichen Akademie: *Die Reise in Europa*. Der Rückweg der osteuropäischen Staaten in die europäische Gemeinschaft.

GÁBOR JOBBÁGYI (1947) Jurist, Dozent der Universität Miskolc: *Prozeß der Rätsel II*. Analyse der Prozesse nach der Revolution des Jahres 1956.

ÁRPÁD HORVAI (1933) Ökonom, Ingenieur: *Ein 1. Mai von dem wir nicht reden*. Eine Analyse des Seelenzustandes der ungarischen Gesellschaft nach der Revolution des Jahres 1956.

LAJOS SIPOS (1939) Literaturhistoriker, Dozent der Eötvös Lóránd Universität, Budapest: *Das glogoistische Manifest des Károly Tamkó Sirató*.

KÁROLY TAMKÓ SIRATÓ (1905) Dichter und Schriftsteller: *Die plane Dichtung: Die Entfaltung des Planismuses in Ungarn*. Ein Manuskript aus dem Nachlaß des Dichters.

MÁTÉ BOTOS (1968) Archäologe, Historiker: *Der Sinn unseres Daseins*. Das Motiv der Demütigung in den Werken des russisch schreibenden, doch seine abhasische Identität bewahrenden Schriftstellers und Dichters Fazil Iskander (1929).

JÓZSEF SAAD (1945) Soziologe, Lehrer des Soziologischen Institutes der Eötvös Lóránd Universität, Budapest: *József Körösy*. Die Geschichte der Laufbahn des berühmten Statistikers aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

ZOLTÁN DÁVID (1923) Statistiker, Demograph, ehemaliger Direktor des Zentralen Statistischen Amtes: *Landeskunde III*. Die gegenwärtigen demographischen Verhältnisse Ungarns.

PÉTER SNEÉ (1953) Journalist, Kritiker: *Die Bilanz des 26. Ungarischen Filmfestivals*.

TIBOR PETHŐ (1918) Journalist, Vorsitzender des Redaktionsausschußes der Tageszeitung *Magyar Nemzet*, außenpolitischer Rundschauer unserer Zeitschrift: *Der Tequila Effekt*. Die Folgen der Devaluation des mexikanischen Pesos für den internationalen und ungarischen Kapitalmarkt.

SOMMAIRE

GÉZA HERCZEGH (1928) professeur de droit international, membre de la Cour Internationale de la Haye et de l'Académie des Sciences de Hongrie. *Voyage en Europe, chemin vers l'Europe*. Le retour des pays de l'Europe Centrale et de l'Est dans la communauté européenne.

GÁBOR JOBBÁGYI (1947) juriste, chargé de cours à la Faculté de Droit de l'Université de Miskolc. *Le procès des mystères*. La suite de l'analyse du premier procès politique de répression qui fit suite à la Révolution de 1956.

ÁRPÁD HORVAI (1933) ingénieur-économiste. *Un premier mai dont personne ne parle*. L'analyse de l'état psychologique de la société hongroise après la Révolution de 1956.

LAJOS SIPOS (1939) historien de la littérature, chargé de cours à l'Université Eötvös Loránd de Budapest. *Le manifeste Glogoïste* inédit du poète surréaliste Károly Tamkó Sirató.

KÁROLY TAMKÓ SIRATÓ (1905) poète, écrivain et traducteur. *La poésie plate: la création du planisme en Hongrie*. Une partie du manuscrit inédit.

MÁTÉ BOTOS (1968) archéologue, historien. *Le sens de notre vie*. Le motif de l'humiliation dans l'oeuvre d'Iskander Fazil, écrivain et poète de langue russe, mais d'identité abaze.

JÓZSEF SAÁD (1945) sociologue, enseignant. Institut de Sociologie, Université Eötvös Loránd, Budapest, *József Kőrösy*. La carrière professionnelle d'un statisticien de renom international dans la seconde partie du siècle dernier.

ZOLTÁN DAVID (1923) statisticien, démographe, ancien directeur du Bureau Central des Statistiques. *La Hongrie d'un bout à l'autre*. La situation démographique du pays de nos jours.

PÉTER SNEÉ (1953) journaliste, critique d'art. *Le bilan du 26ème festival du film hongrois*.

TIBOR PETHŐ (1918) président du comité d'édition du quotidien national *Magyar Nemzet*, notre chroniqueur de politique extérieur. *L'effet Tequila*. Les conséquences sur le marché financier hongrois et international de la dévaluation du peso mexicain.

C Z A K Ó G Á B O R

T Ö R Ö K K Ö

Formabontó regény, mondhatni avantgard: van eleje, van vége, igazi hősei valóságos kalandokba bonyolódnak. Szövegét Czákó Gábor személyesen írta, ahelyett, hogy szerzette volna innen és amonnan. A Törökkő a rendszerváltozás regénye, noha egy muknyi napi politika sincs benne. Arról szól, ami örök: a szerelemről. Egy régi faluról, amelyet elnyelt Budapest; a korról, amelyben élünk, s ahol megtörtént, amire a legnagyobb szükség volt: az élet visszazökkenhetett a maga kerékvágásába. A regényírás is, mert a kettő valamiképpen egy. A Borjáthiak és Alapiak szerelmi háborúsága valóságos, tehát titokzatos és mítikus, hiszen mítosz nélkül nincs realitás.

Kapható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében Ára 267 forint.

MAGYAR SZEMLE

Előfizetési díj:

egy évre 1140 Ft külföldön 50 \$

fél évre 570 Ft külföldön 25 \$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon egyenlítem ki.

Név .....

Cím .....

Dátum .....

Aláírás .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja fel a szerkesztőség címére (1428 Bp., Pf. 71., vagy 1085 Bp., Blaha L. tér 3.). Előfizetőinknek jutalmat nem, de egy színvonalas, értékes lapot minden hónapban adhatunk a befizetett összeg ellenértékéért! A hiányzó számok átvehetők a szerkesztőségben, vagy — postaköltség ellenében — igénye szerint megküldjük Önnek!

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1085 Budapest, Blaha L. tér 3.
Telefon: 266-0562 Fax: 266-0561
Postacím: 1428 Budapest, Pf. 71.

Kiadja:

Hírlapkiadó
Részvénytársaság

ISSN 1216 6235

Felelős kiadó:

DR. MOLNÁR PÉTER vezérigazgató

Nyomdai munkálatok:
Hírlapnyomda, Lajosmizse
Felelős vezető:
BURJÁN NORBERT igazgató

Tipográfia terv:

BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés:

MAGYAR BERTALAN

Lapmenedzser:

VÁCZI GÁBOR

Terjeszti:

belföldön a Magyar Posta
Előfizethető a postahivatalokban
és a szerkesztőségben
Előfizetési díj: egy évre 1140 Ft,
fél évre 570 Ft;

külföldön a Kultúra

Külkereskedelmi Vállalat
Előfizethető a Vállalatnál,
H-1389 Budapest P.O.B. 149,
vagy a Magyar Hitelbanknál
(H-1133 Budapest) vezetett
202-10995 számú számláján,
vagy külföldi partnereinél
Előfizetési díj: postaköltséggel
együtt egy évre 50 \$, fél évre 25 \$

A CÍMLAPON:

TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY:
BUDAPEST VILLANYVERS

AUSZTRÁLIA: G. Menczer, P.O.B. 219.
Watirna South 3152 Vic.

BELGIUM: „Du Monde Entier”: S.A.,
162 Rue du Midi, B-1000 Bruxelles

BRAZÍLIA: Livraria D. Landy Ltda. Rua
7 de Abril 252, 01051 Sao Paulo.

DÁNIA: Munksgaard, 35 Norre Sogade,
1370 Copenhagen

FINNORSZÁG: Akateeminen Kirjakaup-
pa, Keskuskatu 2, SF 00100 Helsinki 10.

FRANCIAORSZÁG: Société Balaton,
67, Bld. Pasteur, 75015 Paris

HOLLANDIA: Faxon Europe B. V.,
Postbus 197., 1000 AD Amsterdam

IZRAEL: Tel-Aviv; Hungarian Culture
and Business Center, Allenby Str. 38.,
P.O.B. 26439; Tel-Aviv, 652116

JUGOSZLÁVIA: Forum Vojvode Misi-
ca broj, 1.21000 Novi-Sad

JAPÁN: Nauka Ltd., 2-30-19 Minami-
Ikebukuro, Toshima-ku, Tokyo 171.

KANADA: Pannonia Books, P.O.B.
1017, Postal Station „B” 6, Toronto Ont.

MST 2T8; Hungarian Ikka and Travel
Service, 1208 Granville Street, Vancou-
ver, B.C. V6-1M 4; Culture Hongroise,
Mme Vera Bencze, 6958 Wilderton Ave.
Montreal Que. H3S 2M5.

NAGY-BRITANNIA: Hungarian Book
Agency, Mrs. Klara Adams, 87 Seward-
stone Road, London E2 9HN;

Collet’s Holdings Ltd., Denington Esta-
te, Wellingborough Northants, NN8
2QT.

NORVÉGIA: Narversen Inte-Center,
P.O.B. 6125 Etterstadt, 0602 Oslo 6.

NSZK: Kubon und Sagner, Postfach
34010, 8000-München 34. H. und S. Kat-
ko, Musica Hungarica. R mannsstrasse
4. 8000-München 40; Zeitungsvertrieb
Gebrüder Petermann GMBH und Co
KG, Kurfürstenstr. 111. D 1000 BERLIN
30; Translibris Zeitschriften und Buch-
vertrieb G8MH Moltkestr. 80. D-5000
KÖLN 1.

SVÁJC: Magda Szerday, Teichweg 16,
4142 Münchenstein

SVÉDORSZÁG: Esselte Tidskriftscent-
ralen, P.O.B. 638, 2-101 28 Stockholm,
Wennergren Williams AB, Box 30004, S-
104 25

Stockholm: BTJ Bibliotekstjanst AB,
Box 200, S-221 CO Lund

USA: Center of Hungarian Literature,
4418, Tóth Avenue, Brooklyn, N.Y.
11204; Ebsco, Industries Inc. P.O.Box
1943, Birmingham, Ala. 35201, Framo
Publishing, 561 West Diversey Parkway
Room 19. Chicago 111. 60614; Püski-
Corvin, 251 E. 82 Street, New-York, Nr.
10082

ENEZUELA: A Weiss’y Asociados
S.R.L. Ibarra a Veroes-Av. Urdaneta
Edif. Torre Alfa 7 piso Caracas.

Téli Levelek 1995.

I. évfolyam 1. szám. Ára: 45 forint

E negyedévenként megjelenő irodalmi és művészeti folyóirat szerkesztői és szerzői szeretettel ajánlják az Olvasó figyelmébe novelláikat, esszéiket, grafikáikat. Reméljük, minden évszakban, legalább egy órára, kiszabadíthatjuk a hétköznapi taposómalmából.

Az 1995 *Tavaszi Levelek* április elején jelenik meg, *Téli Leveleinket*, igen korlátozott példányszámban, megrendelhetik a szerkesztőségben (1111 Budapest, Irinyi J. út 45. félemelet 2.). Ugyanitt elő is fizethetnek a folyóíratra; a díj évenként 160 Ft.

TUDOM, MANAPSÁG AZ EMBEREK UNJÁK a történelmi fejtegetéseket arról, hogy harminc esztendővel vagy fél évszázaddal ezelőtt mi és miért történt. „Na és? — kérdik — Olcsóbb lesz ettől a kenyér?” A kenyér valóban nem lesz olcsóbb és a villamosjegy sem, de elfelejtkeztünk volna arról, hogy „a múltat be kell vallani”? Hogyan kerüljük el az új zsákutcákat, az új téveszméket, ha a régiekkel nem számolunk le? Ha olyanokra bízunk Európába való integrálódásunkat, akik előzőleg elválasztottak tőle? (HERCZEGH GÉZA: *Utazás Európában — út Európába*)

A VÁDLOTTAK VÉDEKEZÉSE TELJESEN LOGIKUS ÉS TISZTA; ők a Nagy Imre-kormány legalitásának elismerésében bíznak, vagyis abban, hogy 1956. október 23-án forradalom kezdődött, melynek fegyveres harcai során ők egy legális kormányt támogattak, vagyis nem „szervezkedtek” az államhatalom megdöntésére. A vád azonban — a maga törvénytelen logikája szerint — csak akkor tartható, ha 1956. október 23-tól minden cselekmény „ellenforradalom” volt, s a Nagy Imre-kormány sem tekinthető legálisnak. Vagyis kimondhatjuk az egyik végkövetkeztetést: *Nagy Imrének és társainak és a forradalom minden résztvevőjének sorsa, a későbbi tömeges megtorlás, 1956. november 19-én, az eljárás kezdetén eldőlt; már akkor mindnyájukat ellenforradalmárnak minősítették.* (JOBÁGYI GÁBOR: *A rejtélyek pere II.*)

JÓLLEHET MIND A KIADÓ, MIND A NYOMDA SZEMÉLYZETE a forradalmár költőnek kijáró megkülönböztetett tisztelettel fogadott, Tevan Andor, az igazgató bevallotta, hogy minden bámulatuk mellett, tulajdonképpen — egy szót sem értenek a egész glogoizmusból. Kért, magyarázzam meg legalább neki... négy szemközt... titokban... Én nem tettem mást, csak lassan és értelmesen felolvastam a manifesztumot, és rögtön utána, időre tagoltan és a vonalvezetést mutogatva, a négy síkverset. Így már megértette. De a baj most már éppen az lett, hogy megértette. Mikor a *Budapest* című villanyverset, amelynek ábráját és szövegét azelőtt gyönyörködve nézte csak, teljesen megértette, így szólt: „Uram, ez egész biztos, hogy társadalom elleni izgatás! Igaz, művészien és újszerűen, de biztos, hogy az! Sőt: kommunista propaganda.” (TAMKÓ SIRATÓ KÁROLY: *A sík költészet: a planizmus kialakulása Magyarországon*)

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL: NEMESKÜRTY ISTVÁN ANTALL JÓZSEF beszédeiről; VITÁNYI IVÁN: *Állandóság és változás*; ZBYGNIIEW BRZEZINSKY: *Terv Európára*; ANKERL GÉZA: *Az európai régiók távközlési kapcsolatai*